

491.73(075)
Т 609 ред

Надзвичайна Комісія по ліквідації неписьменности при Головполітосвіті.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

М. К.

Торини

„БИТИЙ ШЛЯХ“

АЗБУКА й ЧИТАНКА

для

ДОРΟΣЛИХ.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ — 1922 р.

ГОС. НАУЧНАЯ
БИБЛИОТЕКА
ИМ.
К. Д. УШИНСКОГО

реш 98-4.978

Друковано
150.000 ПРИМІРНИКІВ
Зам. 144.

КИЇВ.

Держ. Трест „Київ-Друк“, друкарня 8 (вул. Л. Толстого).

Р.В.Ц. Київ

1922.

491.75(075) 14
Т609 р. 1/2

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДИНАЙТЕСЬ!

М. К.

„БИТИЙ ШЛЯХ“

АЗБУКА й ЧИТАНКА
ДЛЯ
ДОРΟΣЛИХ.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ — 1922.

Триш „Київ-Друк“

Друкарня № 3 вул. Гоголівська

До вчителя.

Навчати по нашому підручничкові „Витий Шлях“, призначеному виключно для дорослих і підлітків, може не тільки вчитель фахівць по освіті, а й кожна хоч трохи освічена людина. А це в наш скрутний час на освічених людей і брак учителів—велика полегкість для освіти.

Підручник цей поділений для зручності викладання на 12 відділів, написаний сучасною літературною мовою і по своїй змістові охоплює весь той корисний, літературний, історичний, політичний, і т. п. матеріал для самоосвіти, який лише потрібний для письменної людини, щоб зацікавить її освітою взагалі й притягнути до гурту освіченого громадянства, маючи за остаточну мету зробити з учня свідомого громадянина нашої Соціалістичної Республіки.

Щоби зробити із цілком неграмотної людини письменну, чи перевчити „грамотну“ на українську мову, чи дати змогу освіченому неукраїнцеві череняти літературну українську мову або й письменному українцеві поліпшити знання своєї мови,—все оце в змістові підручника передбачене й уміщене. С приводу цього ми навмисне не відокремлюємо „азбуки“ від „читанки“, а навпаки—зв'язуємо ці дві частини до купи відділом приєлів'їв і приказок (II).

Сама по собі „азбука“ (від I-й) нічого нового в методології навчання письменності не виявляє: це звичайнісінький засіб наочно-звукового методу навчання (дивіться „Методику“ до неї). Поділена на 12 уроків—лекцій, при допомозі розрізних літер (додаток підручника), вона в умілих руках учителя за 12—15 день уважної праці навчить первісного учня читати й писати, позаяк друк і письмо відразу й до кінця азбуки йдуть поруч, маючи на кінці й пропись іще. Так само, поруч із цим, навчить учня непомітно розбиратись у цифрах, як наших, так і римських, і дає первісні корисні знання. Попереджаємо т-ша вчителя, що цей I-й відділ він мусить пильно розглянути насамперед, раніш чим братись за його і, спочатку простудіювавши „Методику“, навчаючи учнів, ні в яким разі не проходити його похапцем, змакуючи,—і наслідки будуть чудові,—в цьому нас переконав учительський довгорічний досвід взагалі й з дорослими з'окрема. Треба зазначити, що ми вороже ставимось до скороспілого навчання письменності взагалі, а дорослого населення особливо. Мусимо дати менш, та краще. Азбука ж є підвалина певної письменності, й „пробігти“ її—це значить із початку зробити велику, а головне—шкідливу помилку.

Один із досить видатних учителів, а саме—Т. Карлейль сказав, що „освіта людей повинна починатись приказками, а кінчатись ідеями“. А другий теж видатний учитель А. Тенісон висловився, що „приказки це—дорогоцінні прикраси з кількох слів, котрі довично блищать на першому пальці Часу“. Бо й справді, народня мудрість, висловлена в стислих і дотепних приказках та прислів'ях, одбиває в собі й дух його мови і його життєву філософію, а виявляючи зі себе колективну (гуртову) творчість народної думки та життєвого досвіду, наші приказки й прислів'я не тільки доводять красу, надзвичайну барвистість та безмежний дотеп нашої народньої мови, але ж дають величезний додаток, коли не основу, до літературної мови.

Присвятивши на підставі цих авторитетних доказів увесь II-й відділ приказкам і прислів'ям, розбивши його для зручності вживання в альфавитному порядку, ми взяли на увагу й методичний засіб при звичаєння й зацікавлення учня, властиво кажучи, до техніки читання, тяжкої на перших кроках. Обов'язок учителя стежити за цим відділом і доводити учням, чому так, а не инак складається мова, і давати висновки незрозумілих іноді приказок та пояснювати зміст їх. Але треба сказати, що й на цьому відділі учень мусить зупинитись на потрібний час, щоб досконально здолати труднощі читання, до-речі, нудьги цей відділ не викликає й проходиться жваво й охоче. Крім того, це—безкрає море для розмов учителя з учнями на готові теми, що в свою чергу впливає на певне розвищення думок, дуже потрібних для дальнішої праці навчання.

Уже з I-го від. учень, між иншим, знайомиться з основною грамати-кою мови: в III і IV відділах ця граMATика продовжується, і в від. V закінчується, даючи учневі необхідні певні знання, потрібні для письмєнної людини. ГраMATика ця розпреділена й викладається учням так, що викликає з їх боку тільки зацікавленість, маючи на меті відому користь. Тому вчитель мусить пильно за нею простежити, щоб дати учням міцне за-своєння цього необхідного для письмєнної людини знання, тим паче, що сучасна українська мова засмітена з цього боку впливом чужих мов і особливо впливом мови московської та так званої „галицької зіпсованої гутірки“. А цього легко досягти, проходячи граматику при перших же письмєнних роботах спочатку навчання й невідступно стежучи за цим весь час праці над учнями. І вчитель дасть свідомо письмєнних людей. Бо без знання, хоча б основної граматики своєї рідної мови, письмєнність є нашів зроблена освіта.

Зміст останніх відділів говорить сам за себе. Тут од учителя вимагається знання географії свого краю; вимагається знання історії України, її минулого, побуту, звичаїв, суспільних відносин і т. п., щоби, порівнюючи сучасний стан суспільства з колишнім, виховати нових свідомих і політично й без релігійних забобонів громадян Радянської Республіки.

Особливо звертаєм увагу вчителя на три явища народнього життя, що вимагають у школі вмілого й обережного викладання й з'ясування. Коли дитина учень—є віск, із якого можна ліпити, що здумається, то доросла людина вже єсть мармур, котрий ніколи й дуже кришиться. Добре знаючи з цього боку психологію нашого народу, ми й пропонуємо

триматись такого методу при навчанні: 1) викладаючи історично-побутові оповідання й статті, з'ясовувати вкладений у них занеханий віками, але природній нашому народові гуртовий склад і засіб громадського життя (соціально-комунальний); 2) викладаючи історичні розкази колишнього буржуазно-демократичного устрою, з'ясовувати в них різницю між минулим і сучасним, і 3) викладаючи статті й вірші про релігійні забобони, вживаючи засіб пояснення помилковости цих переконань, брати за доказ численні приказки й прислів'я, звідки видно, що наш нарід ніколи не був по вірі сліповірцем.

Учитель мусить повсякчасно пам'ятати, що він є мітець, і, маючи лише певний і ґрунтовний матеріал у руках, на підставі його повинний виховувати нову людину. Голий доказ чого—будь не варт нічого: він тільки шкодить справі, викликає недовір'я, а то й обурення дорослих учнів, у котрих уже склався власний світогляд, завдяки попередньому оточенню суспільства. І з цим треба рахуватись.

Останній матеріал нашого підручника дає зразки живої народньої творчости (думи, легенди), зразки красного письменства й політичні твори наших найкращих поетів і окремих пояснень не вимагає, крім „політичної поезії“, котра потребує пояснення з боку поступової боротьби трудящого народа за долю і волю. Треба лише додати, що в справі освіти дорослих людей немає нічого гіршого, коли від них що замовчувати, особливо, коли вони про що-небудь запитують.

В кінці викладової частини підручника доданий словник усіх уміщених у підручнику незрозумілих слів, необхідний для аби-яких знавців української мови. Діло вчителя призвичаїти учня користуватись цим словником.

Щире прохання до т-хів учителів: про знайдені в „Битому Шляху“ неневности або хиби, як і про свої побажання зміни чи додатку чого в йому—повідісти Відділ Ліквідації Неписьменности при Комісаріаті Освіти.

Приношу щире подяку т.т. Дубкові, Озерському, Панченкові, Пилипенкові, Вроні й инчим за їх працю й товариські поради в складанні цього підручника.

Автор.

Харків,
Червень, 1921.
Березень, 1922.

«Неграмотна людина—ворог Республіки».

I.

Азбука або абетна.

1—I.

Аа, Аз аз з-а за за-за **Зз,**

Аа. Аз аз За заа З-а Ззз.

Кк, Ак Ок ок-о Каз-ка **Оо,**

Кк. Ак ок Око Казка Оо.

Казка—*Казка.*

Козак—*Козак.*

2—II.

Бб, уб уб Б-у Бу-бу **Уу,**

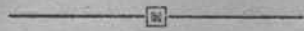
Бб. Уб уб Бу бу *Уу.*

Ее, Е-т т-е Те-т те-те **Тт,**

Ее. Ет те Тет тете *Тт.*

Тебе. — *Тебе.*

Азбука або абетка. *Азбука або абетка.*

3—III.

Вв, аб Бук-ва за буквою **Юю,**

Вв. аб Буква за буквою *Юю.*

Бузок. — *Бузок.*

4—IV.

Гг, Ог-о ег-е ом Ма-ю **Мм,**

Гг. Згук за згуком *Мм.*

Воза маю. — *Маю воза.*

Буква за буквою, згук за згуком.

Буква за буквою, згук за згуком.

5—V.

Чч, Ач чи бач букви згуки **Ии,**

Чч Ач Чи бач Букви Згуки Ии.

Чоботи. — *Чоботи.*

Нн, Он наука читати навчит-ь **ь,**

Нн. Наука читати навчити ь.

Кую, наче коваль. — *Кую, наче коваль.*

6—VI.

Пп, Гоп із воза Ч-мі-лі **іі,**

Пп. Гоп із воза Чмілі Іі.

Пов-ні во-ли. — *Повні воли.*

Лл, Лави линові Лінь Ліки

Лл. Лави линові Лінь Ліки

Ламаю батоги на ліки.

Ламаю батоги на ліки.

Букви і згуки почин науки.

Букви і згуки почин науки.

7—VII.

Рр, Ор-е він добре. **Дд,**
Рр. *Оре він добре.* *Ддд.*

Ралом не орють. *Ралом не орють.*

Довбнею кілки забивають.

Довбнею кілки забивають.

Наука не мука, нумо вперед.

Наука не мука, нумо вперед.

8—VIII.

Сс, Ос-а, са-ло. Гуж. **Жж,**
Сс. *Оса, сало. Гуж, ніж.* *Жжж.*

Жуки гудуть на дубові.

Жуки гудуть на дубові.

Скоро стане жарко. *Скоро стане жарко.*

Незабаром ми станемо письмен-ні.

Незабаром ми станемо письменні.

Добре жити освіченому—він усе бачить.

Добре жити освіченому—він усе бачить.

9—IX.

Єє, Віл має роги. Літає рій. Йй,

Єє. Віл має роги. Літає рій. Йй.

Євмен та Йван рубають гай.

Євмен та Йван рубають гай.

Книжки відкриють вам новий світ;
із книг довідаєтесь ви багато про людей.

*Книжки відкриють вам новий світ;
із книг довідаєтесь ви багато про людей.*

У словах і творах письменників узнаете
й ваші думки про красне життя.

*У словах і творах письменників узнаете
й ваші думки про красне життя.*

Де грамотні люде, там біди не буде.

Де грамотні люде, там біди не буде.

10—X.

Х х, Ах, ха-та, кожу-х, хвіртка.

Ха. Ах, хата, козюх, хвіртка.

Ш ш, Юш-ка, ківш, Шевченко

Шш. Юшка, ківш, Шевченко.

Моя хата с краю. **Яя,**

Моя хата с краю. Яя.

Яків і Мотря гарно живуть.

Яків і Мотря гарно живуть.

Ясне сонечко на небі та освіта на землі—
рідні сестри.

*Ясне сонечко на небі та освіта на землі—
рідні сестри.*

Спільним духом, завзятою працею ми роз-
віємо темряву заклятую.

*Спільним духом, завзятою працею ми роз-
віємо темряву заклятую.*

11—X1.

Цц, Цариною проїхав Йосипів **її**,
хлопець, мабуть, за своїм льоном.

*Цц. Цариною проїхав Йосипів **її**
хлопець за своїм, мабуть, льоном.*

Щщ, Щастя його не кидає. **ьо.**
У ївги нема чого їсти. Зеленіє мій льон.

*Щщ. Щастя його не кидає. **ьо.**
У ївги нема чого їсти. Зеленіє мій льон.*

Фарба всяка буває. Коло нього **Фф**,
мешкає фаховець лика драти.

*Фарба всяка буває. Коло нього **Фф**,
мешкає фаховець лика драти.*

Всього не переробиш. Буває, що й сльози
марно ллються, як вода в дощ.

*Всього не переробиш. Буває, що й сльози
марно ллються, як вода в дощ.*

У книжках ви прочитаєте, як живуть
люди по чужих краях і сторонах; як боро-
лись за свободу і ми й інші народи.

*У книжках ви прочитаєте, як живуть
люди по чужих краях і сторонах; як боролись
за свободу і ми й інші народи.*

12—XII.

ГГ, Гарний ґрунт дає добрий урожай.
ГГ, Гніт у лямпі догорів і чадіть.

*ГГ. Гарний ґрунт дає добрий урожай.
Гніт у лямпі догорів і чадіть.*

Дз, Золоті ґудзики для розуму шкодять.
Дз, Вода дзвоником дзюрчить по скелі.

*Дз. Золоті ґудзики для розуму шкодять.
Дзвоником вода дзюрчить по скелі.*

Дж, Джерелом вода б'є в криницю.
Дж, Бджоли роєм в'ються над садками.

*Дж. Джерелом вода б'є в криницю.
Бджоли роєм в'ються над садками.*

Вівчарь за вівцями з ґирлиґою ходить,
підпасичем у нього — цап із дзвоником.

*Вівчарь за вівцями з ґирлиґою ходить, під-
пасичем у нього — цап із дзвоником.*

ґрунт і джерело Української Соціялі-
стичної Республіки є трудящі.

*ґрунт і джерело Української Соціялі-
стичної Республіки є трудящі.*

Хай живе Українська Соціялістична Ра-
дянська Республіка!

*Хай живе Українська Соціялістична Ра-
дянська Республіка.*

Цифри, або числа.

1—I	один,	70—LXX	сімдесят,
2—II	два,	80—LXXX	вісімде- сят.
3—III	три,	90—XC	дев'ятдесят (де- в'яносто),
4—IV	чотири,	100—C	сто,
5—V	п'ять,	101—CI	сто один,
6—VI	шість,	110—CX	сто десять,
7—VII	сім,	200—CC	двісті,
8—VIII	вісім,	300—CCC	триста,
9—IX	дев'ять,	400—CD	чотиріста.
0	— ноль,	500—D	п'ятьсот,
10—X	десять,	600—DC	шістьсот,
11—XI	одинадцять,	700—DCC	сімсот,
12—XII	дванадцять,	800—DCCC	вісімсот,
20—XX	двадцять,	900—CM	дев'ятьсот,
25—XXV	двадцять п'ять,	1000—M	тисяча.
30—XXX	тридцять,	1917—MCMXVII	одна тисяча дев'ятьсот сім- надцять.
40—XL	сорок,	1921—MCMXXI	тисяча дев'ятьсот двадцять перший.
50—L	п'ятдесят,		
60—LX	шістдесят,		

Альфавит.

Аа-а, Бб-бе, Вв-ве, Гг-ге,
Гг-ге, Дд-де, Ее-е, Єе-е,
Жж-же, Зз-зе, Ии-и, Іі-і,
Її-ї, Йй-й, Кк-ка, Лл-ель,
Мм-ем, Нн-ен, Оо-о, Пп-пе,
Рр-ер, Сс-ес, Тт-те, Уу-у,
Фф-еф, Хх-ха, Цц-це, Чч-че,
Шш-ша, Щщ-ща, Юю-ю,
Яя-я, Ъь-м'ягкий знак.

Всіх букв-літер в українській азбуці 33; із них 10 голосних, а 12 приголосних, або шелестівок, і 1 м'ягкий знак; голосні згуки діляться на тверді— а, е, и, о, у—та м'ягкі—я, є, і, ї, ю; приголосні— на дзвінкі й губні. Поділіть їх сами...

Назви.

Кожна літера, кожний знак, кожне число—все має свої назви. Наприклад: букви—а, о, ка, ер, ю... числа—два, сімдесят, п'ятьсот, тисяча...

Так само й усе, що нас оточує: всі речі—живі й неживі, всі рослини й таке інше мають свої назви (ім'я, ймення). Наприклад:

Люде—чоловік, жінка, хлопець, дівчина, парубок, Іван, Катря, Павло, Марія...

Худоба—воли, коні, вівці, свині, кози, собаки, корови, телята, бузівки, лоша́та...

Птиця—кури, гуси, качки, индики, голуби, сороки, горобці, орли, зозулі, солов'ї...

Комахи—бджоли, оси, мухи, таргани, комашня, павуки, жуки, машкара...

Звіри—вовки, лисиці, зайці, тхори, леви, тигри, соболі, куниці, вивірки...

Риби—шуки, карасі, корони, раки, в'юни, налим, чехоня, тараня, селедці...

Рослини: лісові—дуб, липа, ясен, сосна, ялина, ліщина, граб, верба, клен...

садові—яблуна, вишня, груша, черешня, слива, малина, агрус, терен...

вгородні—картошка, капуста, огірки, перець, кавуни, дині, цибуля...

польові—пшениця, жито, ячмінь, просо, гречка, льон, горох, прядиво...

степові—пирій, тирса, Петрів батіг, залізняк, коров'як, будяки...

Планети—Сонце, Земля, Місяць, зорі...

Різні речі—хмари, туман, всда, хвилі, стіл, оливець, віз, казан, сіль, чобіт...

Ще до азбуки.

Ми вже уміємо читати й писати, але ще не гаразд знаємо ноти читання, се б то, всі оті значки: , ; : . ! ? — ... « » „ “ ( ) .

, запинка ставиться при лічбі чого: Петро приніс хліба, сала, соли, води й дров.

• крапка поділяє закінчені думки: На дворі тепло. Зелене ліс. На серці радісно.

! оклик: Грицьку! ходім до школи! Геть, одчипись! Хлопці, каша готова!

? питання: Товариші, де були? Хто вміє читати? А співати? Ви?

; крапка з запинкою має одно майже значіння, як і сама крапка.

: дві крапки пишуть: 1) перед чужими словами, наприклад: Прибігла Наталка й каже: „Ходімте, дідусю, до нас, тато кличуть“. 2) Попереду лічби чого-небудь; наприклад—У хаті є такі речі: стіл, ослони, лави, мисник, жертка, полиця, піл, водянна.

- риска ділить слова з рядка в рядок: во-да, виж-ки, стрі-ха, копи-стка, зав-жди.

... крапки ставляться, коли думка перервана: Все б нічого, та... бодай не казати...

« „ » “ лапки; в лапки беруться чужі слова й назви: Іван сказав „годі!“ й побіг. «Кобзарь»—книжка Шевченкових вірш; „Гайдамаки“—його поема.

( ) дужки; в дужках стоять слова, що пояснюють попередне: На клуні сидить лелека (чорногуз) і довбе пацюка (крису).

Треба знати.

Вік (сторіччя, століття) рахується в 100 (сто) літ, або в 100 років. Один рік має 365 (триста шісдесят п'ять) доб, чи суток, або днів. День та ніч складають добу. Доба має 24 (двадцять чотири) години.

Година має 60 (шісдесят) хвилин, а в кожній хвилині—60 мить. Сім суток, чи днів, складають один тиждень.

Дні в тижні називаються так: понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота й неділя. В неділю—свято, люде спочивають після праці.

Тижнів (неділь) усіх на рік буває 52 (п'ядесят два).

Місяць іскладається з 4-х (чотирьох) тижнів, чи неділь, і має— один 30 (тридцять), другий 31 (тридцять один) день, по черзі.

Місяців на рік приходитьсь 12 і зветься вони так:

1—Січень, 2—Лютий, 3—Березень, 4—Квітень, 5—Травень, 6—Червень, 7—Липень, 8—Серпень, 9—Вересень, 10—Жовтень, 11—Листопад і 12—Грудень.

Рік іще ділиться на часи по зміні природи: весна, літо, осінь, зима.

Чотири сторони світу.

Сонце що-дня сходить із одного краю неба. Та сторона, де сонце сходить, зветься **схід**. Та сторона, де воно заходить, зветься **захід**. А та сторона, де сонце буває опівдні, зветься **південь**. Навпроти півдня сонце ніколи не буває. Й та сторона, де воно ніколи не буває, зветься **північ**.

Оце й є чотири сторони світу: схід, захід, південь і північ.

Сонце.

Без світу й без тепла не могли б жити на землі ні люде, ні тварини, ні комахи; не могли б навіть рости ніякі рослини. А тепло та світ на землі від сонця. Не будь сонця—нічого б не було. Взімку, коли від сонця мало тепла, то стає холодно на землі й не росте ні-що. А по весні, як почне сонечко дужче гріти, так почне сніг раставати, а там і земля оттане. Сонце добре пригріє землю, всяке насіння в вохкій землі пускає ключки й починає рости; на дереві набубнявють бруньки, а від тепла й з них виросте листячко й квітки.

Але всякій рослині, щоб рости, потрібна вода. Рослини поливає дощ. А де ж береться дощ? Од сонця! Сонце гріє воду в річках та в морях, вода парою йде в гору, збирається в хмари, дощем із хмар падає на землю й живить усяку рослину.

От і виходить, що все: і їжу, й одержу, і хату й дрова, а з усім цим і здоров'я,—все постачає нам сонце.

Вітер.

Навкруги всієї землі є повітря, або воздух. Ми не бачимо його, бо воно прозоре. Без нього ми не можемо жити ні хвилини. Повітря обгортає землю товстим шаром, верстов на сім завтовшки. Сонце нагріває це повітря, але не всюди однаково. І воно не скрізь однаково: в однім місці розігріється, а в другому охолоне.

Холодне повітря важче від теплого, й тому воно стелеться по землі й віє низом, а тепле підіймається вгору й віє горою. От хоч би в теплій хаті зимою. Повітря в ній тепле й легке, а в сінях—холодне й важче. Коли розчинить двері в сінні, то звідтіля холодне повітря подме в хату по-над самою долівкою, а тепле с хати потягне в сінні зверху по-під стелею.

Холодне повітря йде в той бік, де тепло, а тепле йде в той бік, ізвідкіль дме холодне,—по всій землі так. Отак завше й ворухнуться повітря. С теплих сторін віють теплі вітри, а с холодних—холодні.

Вітер—це зворушене звичайне повітря. Часом буває зовсім тихо, а тільки махни біля себе хусткою та зворуши повітря, зараз почувеш, що на тебе вітер повіяв. Отак і буває вітер од того, що повітря пересовується з місця на місце, ворухнуться.

Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Наша Україна—велика Соціалістична-Радянська Республіка. Вона має багато славних міст, як от: Київ, Полтава, Чернігів, Житомир, Херсон, Харків, Одес, Львів, Катеринослав. Найбільша річка на Україні—Дніпро. Україна має досить гарних письменників, найкращий із котрих славетний поет Тарас Шевченко.

Учітесь...

Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому наuczайтесь й свого не цурайтесь. Бо хто матір забуває, того бог карає, чужі люде цураються, в хату не пускають... Не цурайтесь того слова, що мати співала, як малого сповивала, з малим розмовляла... Роскуйтеся, братайтеся... Подивіться на рай тихий, на свою Україну. Полюбіте щирим серцем велику руйну.

Тарас Шевченко.

Про землю.

Сонце, місяць, зорі й земля, на котрій ми живемо, все це — планети. Одні з них більші, другі менші. Одні близьче до землі, й нам здаються великими, другі далі від неї, і ми їх бачимо зірками. Але всі вони, й наша земля, висять і держаться в повітрі на страшенній од нас височині й далечезній довжині одна від одної.

Вчені люде довідалися, що земля на вид круга, — от як довгастий кавун або проста диня. Земля не стоїть нерухомо, а завжди крутиться — за 24 години вона раз обкручується — і так оббігає круг сонця раз за 365 доб. Земля менша від сонця в сто десять раз. За те вона більша від місяця в п'ядесят раз.

Сонце стоїть на однім місці й тільки повертається круг себе раз за двадцять п'ять доб. Земля крутиться й обходе сонце з заходу на схід. А місяць обходе кругом землю раз за двадцять сім доб, теж із заходу на схід, і зветься попутчиком землі. І так безперервно спокон-віку.

Рухаючи по своєму шляху, земля повертається однією половиною до сонця, й тоді в нас буває день, а на другій — ніч; і так завжди. На протязі пів-року земля однією половиною буває ближче до сонця, й тоді на цій половині стоїть літо, а на другій — зима. Другі пів-року те половина землі підходе до сонця, й на ній зима змінюється літом, а там, де було літо, стає зима. І так постійно.

Не ввесь верх землі сухий, непокритий водою. Суходолу на землі не більш, як третина, а останні дві третини — під водою: під річками, озерами й морями. В середині земля расплавлена, як от чавун у домі на заводі, й тільки обтягнена товстим шаром кори, верст у сто завтовшки. Верхній шар цієї кори зветься ґрунтом. Ґрунти зустрічаються на землі різні: пісчаний, глинистий, пісчано-глинистий, чорноземля (хороший), льосовий (муловий, найкращий), солонець і торф'яний.

Із землі викопують залізо, мідь, срібло, золото, сірку, живе срібло, сіль. А то ще сіль є в морях і в озерах; там і вода солонна, як ропа, тоді як у річках і в колодізях вона прісна. Що росте й сіють на землі, ми бачимо й трохи знаємо. А будемо вчитись і читати більш, більше бачитимемо й знатимемо.

Нове й старе хліборобство.

Старі хлібороби не гаразд пильнують землі, обробляють її яби-як і не в свій час, сіють чим попало, дають товктися худобі до Петра на толоці, цураються машин і залізного струменту, не мають доброї худоби.

Нові хлібороби знають, як зберегти вохкість у ґрунті, як боротися з бур'янами, комахами та грибками. Вони сіють сортованим зерном, не дають посівів на поталу, скористовують машини, доводять до-пуття врожай, шанують породисту худобу і заводять вигідні промисли: садівництво та городництво, пасішництво, птахівництво, молочарство, не цураються кооперативних тов-в та спілок.

Ця різниця й дає велику перевагу новому хліборобству над старим. Більша свідомість сучасних господарів показує їм шлях до кращого, а кооперативна самопоміч помагає того кращого досягти.

Велика сила.

В природі є велика сила—електрика. І от, щоб використати цю силу, Радянський уряд вирішив будувати скрізь, де тільки є запаси палива, великі електричні станції. По всій Росії й Україні електрична робоча сила потече по дроту й проникне в усі міста, на всі заводи й по всіх селянських хатах. Нова сила прийде на поміч „пішому пішаниці“ селянинові, позбавленому робочої худоби, й позбавленому засобів виробництва робітників.

На полі оратиме електричний плуг, а хліб і збіжжя до міста повезе електрична залізниця.

Через 10 літ 39 величезних станцій заллють усю Росію й Україну електрикою. Ці станції коштуватимуть один мільярд карбованців золотом. У перекладі на живу силу праця оцих станцій буде рівна тому, ніби ми кинули на робочій фронт 15 мільйонів живих людей—робітників. Це при 8-ми годинах праці в день; коли ж довести роботу станції до 16 годин на добу, це замінє 80 мільйонів живих людей. Оце й є електрофікація.

Ячмінь та пшениця.

Прийшов ячмінь до пшениці та й говоре їй: „Пшеничко-сестричко! Ходім туди, де золото родить“. А пшениця на це йому: „У тебе, ячменю, вус довгий, та розум короткий. І на що-таки я кидатиму домівку? Як зерно мое вродиться, так само золото до мене прикотиться“. Чи правда, чи ні?

„У поміщиків і капиталистів ми забираємо добро. Але ніякого насильства, що до середнього селянина, ми не допускаємо“.

Ленін.

II.

Читай і розумій.

Аа, Аа. Аби не сидячого татари брали. Аби мед, а мухи палізуть. А ну, синки, за люльки, нехай паска постє. Або рибку ззіети, або на дно сіети. Аж моторошно стане, як ізгадаеш минуле. Адам і в раю був, та й то прогнали. А, здорові були, діди! чи не маєте біди? то в мене кушіть, або й так візьміть. Аби живі, а голі будемо.

Бб, Бб. Буде й на нашому тижні свято. Відному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці: на печі печуть, на лавці січуть. Багатство дме, а вбогість удвое гне. Багатого й серп голять, а бідного й бритва не бере. Бачили очі, що купували—їжте, хоч повилазьте. Була правда, та позички ззіли. Б'ється, як риба об лід. Був левином, а став песиком. Був колись горіх, а тепер свистун. Борода по коліна, а розум, як у дитини. Близенька соломка краща далекого сінця. Без напасті не пропасти. Брехати—не ціпом махати. Борода, як у владики, а совість ніби в шибеника.

Вв, Вв. Волами орють землю, валками їздять під хуру, а військами б'ють ворога. Від якої коляди не далеко й до біди. В осені й горобець багатий. Весна—наш батько й мати: хто не посіє, не буде збирати. Всього не переймеш, що по воді пливе. Всюди біда, лише там добре, де нас нема. Вірь своїм очам, а не чужим річам. Вовк, то вовче й думає. Великий до неба, а дурний, як треба. Вороні й мило не допоможе—все чорною буде. В панські ворота широко ввійти, але вузько вийти.

Весілля три дні, а цілий рік злидні. Волосся сивіє, а голова шаліє. Ворона хоч і мала, а рот має великий. Вилетіло, як мак, а счинилося, як шпак. Велетень у громаді, як правда в пораді. Вік ізвікувати не пальцем перекивати. Великий пан: із чого сорочка, с того й жупан.

Гг, Гг. Громада—великий чоловік. Годуй бджолу до Івана, вона с тебе зробить пана. Гуляй, доню, піймавши долю. Горе-море: всього не вип'єш. Голий, як турецький святий. Голий підперезався та й зовсім зібрався. Голова-торба, що придбаєш—те й сховаєш. Говори мало, слухай багато, а думай іще більш. Горе тому, в кого немає ладу в дому. Горобець маленький, а сердечко має. Глянь на себе й буде с тебе. Голодній курці просо на думці. Гнеться, як лоза в повідь. Гарний, коли спить. Горілка не дівка—не треба її цілувати. Гуртом добре й батька бити. Гуляй, Микито, доки не бито.

Гг, Гг. Гудзики золоті, а думка чортова. Герлига чабанова кормига. Ганок мальований, та стріха драна. Грунт м'який, а орати твердо. Гедзь—петрівний молодець: не дає череді спати. Гав не лови—піймаєш облизня. Гніт дає світ. Газета для людини, ті-ж вікна для хатини. Галанці панські, а звичаї хамські. Галтувати й дурень з'уміє. Гногтя—наслідок злиднів. Герує'як за батька. Грати товсті, а й їх ламають. Дуральня й броварня гніт людського поту.

Дд, Ддд. Добре тому, хто в своєму дому. Дочекались Луки: ні хліба, ні муки. Доля карає й вельможного, й неможнього. Дожидай долі, то не матимеш і льолі. Де мало слів, там більше правди. Добре тому в дорозі, хто сидить на возі. Де лихо пристане, там і трава в'яне. До біди шляхів багато, а від біди й стежки нема. Добре, як голому в терну. Доки сонце зійде, роса очі виїсть. Дожилась голота коло болота. Добре все вміти, та не все робити. Де розумний тихо, дурний зробить лихо. Дурня вчити, що мертвого лічити. Де бракує співця, слухатимеш і горобця. Де господарь не ходить, там нивка не родить. Де плуг господарь, а борона—господиня, там повна кожна посудина. До муки то мельники, а до праці—„хворий, братці“! Добрі діти—вінець, а лихі—кінець. До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі, хоч комін витри. Дві бабі—торг, а три—ярмарок. Дома лев, а на війні—тхір. Добрий млин усе змеле.

Де мало сили—ти там помагай, де мало праці своєї додай. Де рідний край, там і під ялиною рай. До свого роду, хоч через воду. Дружній череді вовк не страшний. Добрі товариші видеруть із душі. Дожились козаки—ні хліба, ні табаки. Доти чоловік добрий, доки його десятником не зроблять.

Дз. Дзвін гуде—людей веде. Дзвоне язиком, як дзвонарь бевкалом. Дзвіниця висока, а від неба далека. Дзиг'ю крутиться по хаті, щоб узяти.

Дж. Джерелом іде вода чиста. Джеркотить, як сорока на тернині. Джуро мій вірний, піди до мене та хлопців моїх приведи.

Ее, Ее. Еге,—сказав Панько,—та й замовк. Ех ти, Савцю, лягай, лишень, на лавцю. Едукований, але не дрюкований. Електрика не каганець. Ет, згадав торішнє. Економ—пан великий, економія ще більший маєток, але все чуже: й панство, й багатство.

Єє, Єє. Євангелію читає, а людей не почитає. Є каяття, та немає вороття. Єдвабом підбитий, а щитина стирчить. Єдність і братерство—велика сила. Єдиначка не надійня швачка. Єднання—найкраща спілка. Єсть на світі доля, та хто її знає? Є на світі воля, та хто її має? Є сила, не трать її на поклони.

Жж, Жж. Жни, що вродило. Жарти-жартом, а край знай, бо впадеш. Живеться, як вареникові в маслі. Живе, як горох при дорозі: хто не йде, той і не скубне. Життя, що довга нива: всього трапляється. Журба сорочки не дасть, журбою лиха не збудеш. Жменькою сили можна досягти більш, ніж цілим міхом права. Живись та під ноги дивись. Жінка господня, коли повна скриня.

Зз, Зз. Зімова днина така: тень-тень, та й минув день. Зіма біла, та не їсть снігу, а все сіно. Зімне тепло, як мачушине добро. Знаємо й без попа, що в неділю свято. За багачем сам чорт із калачем. Заробітки, бодай не діждали наші дітки. З одного вола двох шкур не деруть. З голого, як із святого, не візьмеш нічого. За письменного трьох неписьменних дають, та й то не беруть. З дурної голови та на людську. За дурною головою й ногам нема спокою. За погану звичку й розумного дурнем звуть. Зароблена копійка краща краденого карбованця.

Золото фарбує, а залізо годує. З лежі не буде одежі, а зі спання— коня. З панами не мірайся чубами, бо як довгий, то втнуть, як короткий, то витягнуть. Знає кума—знає півсела. Здоров'я— найбільше щастя в житті. З людьми водися, а за кишеню держися. Заліз у чужу солому та ще й шелестить. Забув віл, як телям був. З брехні люде не мруть, та вже їм більше віри не ймуть. З малої хмари великий дощ буває. За онучу збили бучу. Знає кіт, чие сало зрів. Зі своєї печи й дим не чадить. Згода будує, а незгода руйнує. За ддя приятеля нового не кидай старого. За мое жито та мене ж і бито. Зовсім козак, та чуб не так. З доброго коня не шкода й упасти. За право судись, а за чуб не берись.

Ии, Уи. Индик теж лічить себе за пана. Иржа їсть залізо, а злі діла совість. Іноді й у нас буває свято. Інша справа, інша їзда. Инколи й лебідь співає, та пізно. Інак-інак, а воно й не так. Інший у ноги кланяється, а за п'яти кусає.

Іі, Сі. Іде зіма, а кожуха нема. І в наше віконце загляне сонце. І на рідного батька можна правду казати. І в Кракові злидні однакові. І на меду знайдеш біду. І червоні чоботи мулять. І мурашки мають подушки, а люде не всі. І сила перед розумом нижче. І собака б ткав, як би хто нитки в'язав. І півень на своїм смітті господарь. І малі люде виростають. І чорна курка білі яйця несе. І з посміху люде бувають.

Їі, Сі. Ідеш тихше, станеш дальше. Ів, поки впотів, а робив, поки змерз. Їй борошно сниться, а вона думає, що за мірошника йде. Їхав у ліс, а став біля шинку. Їли б очі, так губа не хоче. Їх же салом та по їх же шкурі мажуть. Їж, поки рот свіж, а як помреться, то все минеться.

Йй, Уй. Йосип три дні ходив на досвід, а таки здолав. Його ні що не бере. Й моя душа не з лопуцька,— хоче того, чого й людська. Йому брехати, як із гори бігти.

Кк, Ск. Колись і на нас сонечко гляне. Коли грош говорять, тоді правда мовчить. Краще не грішити, ніж покутувати. Кому легко на серці, до того весь світ сміється. Крамарь, що комарь: де сяде, там і п'є. Купець, що

стрілець: виглядає необачного. Казало лихо — добра не буде. Краще хліб із водою, як буханець із бідою. Кому вчепиться біда з ранку, то держитися й до останку. Краще дома служити, ніж у Томській тужити. Кум красно говорить, та кривий писок має. Краще розумна догана, як дурна похвала. Коли почав орать, так у соціяку не грать. Коли б пан за плуга взявся, то б і світа відцурався. Краса, як майова роса. Кого міх налякав, тому й торби страшно. Краще одно око своє, ніж чужих двоє. Коли хліба коровай, то й у хліві буде рай, а як хліба ні куска, то й у горницях тоска. Кухарь з голоду не згине. Коли москаль каже — сухо, підіймайся по вухо. Коли б свинні роги, то б усіх поколола. Краще своє латане, як чуже хапане. Краще солом'яна згода, як золота звада. Кривого дерева в лісі найбільш. Кров не водиця, проливать не годиться. Козацькому роду нема переводу. Косак з біди не заплаче. Кожний жучок своєю доріженькою тягне. Кінь на чотирьох ногах та спотикається. Куля не галушка — її не проковтнеш. Кого шанують, того й частують; кого поважають, того й величають.

Лл, Лл. Лихо тому зіма, в кого кожуха нема, чоботи ледащо, а їсти нема що. Ліпше без вечері лягати, та без боргів уставати. Лихая доля й під землею надібає. Лихо сушить, а розкіш пушить. Людей слухай, а свій розум май. Літом хто гайнує, той зімою голодує. Лінивий більше робить, бо довше. Леська та Хвеська хоч якого дзвона передзеленькають. Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить. Лихо вовкові — замкнули його між вівці. Лиха іскра й поле спалить і сама згине. Лисе теля вродилося, лисе й здохне. Ліпше кривду терпіти, ніж кривду чинити. Люде всі між собою брати, тільки не рідні. Ліс густий — не пролізеш, люде темні — не зрозумієш. Ласка й чемність — друга врода людська. Лихий багатий, як бугай рогатий.

Мм, Мм. Місяць лютий гостро кутий. Май — волам дай, а сам на піч утікай. Мудра господиня, коли є скриня. Минули ті роки, що роспиралися боки. Мокрий дощу, а голий розбою не бояться. Мудрий безумному з дороги вступається. Мислі в небі, а ноги в постелі. Мудрий не все каже, що знає; дурень не все знає що каже. Миша в стіжку не загине. Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде. Мужича правда колюча, а панська на всі боки гнуча. Молодиця, як тихе літо. Мачуха пасинкові на волю давала: хочеш льолю купи, хочеш голий ходи.

Мордується, як собака с кісткою. Моторний, мов муха в окропі: хоч не вискоче, так крутиться. Мухи та комарі кусають до пори, а для лихої людини нема ні пори, ні години. Москалеві годи, як трясці, а він усе бісом дивиться. Мнякенько постелено, а твердо спати.

Нн, Нн. Не тоді неділя, як сорочка біла, а тоді неділя, коли нема діла. Ніч, як мати, не дасть погибати. Не все те маємо, про що гадаємо. Не все тому правда, що в пісні співають. Нехай люде сміються, аби не плакали, Не порівняєш гори з долиною, а багатого з убогим. Навіщо нам гроші—сами хороші. Не буде з швачки багачки, а с ткача багача. Навчить лихо коржі з маком їсти. Напасть не спить, бо хати не має. Недостатки гонять с хатки. Не шукай моря: і в калюжі втопитися можна. Не шукай лиха, само тебе знайде. Не зарікайся бути в старцях. Не дивись що забродивсь, аби халяв не покаляв. Не займай голяка, його доля така. Не вчи орла літати, а рибу плавати. Не поможе мертвому кадило, а вороні мило. Не мовчанка буває нудна, а пуста балачка. Не все одразу вдається, а потроху та помалу, то зробиш і користь чималу. Не журись, а за діло б'рись. Наймають до телят, а роби, що велять. Нема тих яток, що продають рідних маток. Нема цвіту над маківку, нема роду над матінку. На похиле дер-во й кози скачуть. Не жаль плакати, коли є за чим. Не жалій ухналя, бо підкову загубиш. Найбільша сила є терпіння. Ні складу, ні ладу. На вершині й ворона скидається на орла. На війну йди по чужу голову й свою неси. Не купуй хати, а доброго сусіду. На чиему возі їдеш, того й пісню співай. На те піп посвятився, щоб по церкві крутився. Не тикай носа до чужого проса. Не всяка стежечка без спориша, пе в кожної людини добра душа.

Оо, Оо. Осінь одного—двох заморозить нещасних, а весна багатьох необачних. Одкладає, як лях свято. Од людей сховаєшся, від москаля ні. Один дрова рубає, а другого тріски по голові б'ють. Одна біда не докучить, бо як одна заворушить, то за нею сотня рушить. Око невеличке, а весь світ бачить. Один дурень камень у воду кине, а десять розумних не витягне. Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість. Од ціпа є спині сіпа. Одрізану скибу не притулиш до хліба. Оттак, матінко, лихі люде: як напали не мене сім перекупок, насилу одгризлазя. Одна погана вівця всю отару запоганить. Одрівавсь від землі, та

не долетів до неба. Одією рукою вузла не зав'яжеш. Одної смерті не минеш, другої не буде.

Пп, Пп. Правда ясніша від сонця, та її з свічкою шукають. Правда, як олива, наверх виринає. Половина світа скаче, а половина плаче. Поки багатий ізтухне, то вбогий опухне. Плачем справі не пособиш. Під носом жнива, а в голові ще не орано. Попав, як сліпий на стежку. Пішов глечик за водою та й голову загубив. Попороби до поту, то й поїси в'охоту. Поки маляр горобця намалює, вола ззість. Привикай до господарства зза молоду, то не будеш знати на старість голоду. Пани в світі блукаються, та с правдою не знаються. Панська ласка на прудкім коні їздить. Плугач оре й у праці рветься, а панське черево оттак аж дметься. Поберемося, небого: в тебе мало, а в мене нічого. Полегшало нашому батькові: де сиділа болячка, там уже дванадцять. Пізно старого kota вчити гонки. Полюбила такого, що немає нічого: ні сорочки ні штанів, за то родом із панів. Погано, коли боїшся: лиха не минеш, а ще натремтишся. Полоханий заєць і пенька боїться. Поживився, як пес макогоном. Порожня миска не вабить писка. Перемагай зло добром, труднощі—розумом, а небезпеку—досвідом. Постать свята, а сумління злодійське. По псалтирю читає, а по людині глитає. Постав мені хату з лободи, а в чужую не веди. Погана птиця й своє гніздо паскудить. Поміч у свій час, як дощ у засуху. Першого дня гість, як золото, другого дня, як срібло, третього—як мідь: хоч сідай та до дому їдь. Попівські очі, а панська кишень—звиденята. Піп людей хова,—сховають і попа. Проси найбільше, бери—що дають. Пиво—не диво, і мед не хвала, а честь дорога.

Рр, Рр. Раз на рік літо буває. Риба шукає, де глибше, а людина—де ліпше. Радіє, наче в своїй кишень червінця знайшов. Роби швидко—скажуть бридко, роби тихо, то й так лихо. Ремество їсти не просить, а само кормить. Робить, як пспів наймит: як їсть, то впріє, а працює—руки гріє. Розумна жінка чоловіка з біди вирятує, а дурна ще втокмачить. Рад би для тебе небо нахилити, та зірками вкрити. Родина—кумового наймита дитина. Рідня—кумового малотника робітників син. Роду без переводу, а пообідати ніде. Руками дивиться, а очима лапає. Родись, хрестись, помирай—за все грошки давай. Раки назад тільки лаять. Ріє свиня дуба, бо не зна, що залишиться без чуба.

Сс, Сс. Субота—не робота: помий, помаж та й спати ляж. Свято—чересло й леміш ізнято. Сухий марець, мокрий май—буде жито, ніби гай. Скільки світа, стільки й дива. Степ та воля—козацька доля. Смійся, дурню, доля буде. Срібло та золото тягнуть в болото. Старці не родяться, а робляться. Старого лиса не виманеш із ліса. Сім літ гробак у хріні зімував, а й не довідався який у йому смак. Слово не горобець—назад не вернеться. Сіємо, оремо, а хліб з базарю їмо. Сійся—родися жито й пшениця, всяка пашниця,—на печі дітей копиця. Сім літ мак не вродив, а голоду не зробив. Свій хліб краще чужого кнуща. Собака кудлатий—йому тепло; пан багатий—йому добре. Скрипливе дерево й дужого переживе. Старять людину не літа, а біда. Смерть та родини ніколи не ждуть доброї години. Слабий будеш—перебудеш, а образи не забудеш. Сухий шматок горло дере. Сміється верша з сака, хоч і сама така. Славні бубни за горами. Своя хата, своя стріха—свій батенько, своя втіха. Своя хата не ворог, коли прийдеш, то прийме. Скуб вовк, то поскубуть і вовка. Скорий поспіх—людям на сміх. Старе скаже на глуум, а ти бери на ум. Сліпий курці все пшениця. Слабий із дужим не борися, злидень із багатим не дружися.

Тт, Тт. Тоді просо засівається, як глухий дуб розвивається. То не біда, як у просі лобода, а то біда, як ні проса, ні лободи. Тікав од диму та впав у вогонь. Такий, що в одно вухо влізе, а в друге вилізе. Тиха вода греблі рве. Ти його хрести, а він кричить—пусти! Товчеться, як Марко по пеклі. Ти йому образи, а він тобі луб'я. Трудова копійка годує до віка. Там макогн блудить, де макітра ропить. Той пан, хто все собі робить сам. Тоді мати біду знає, коли малу дитину має. Трудящі діти, як комахи: скоро все рознесуть. Тоді любить і сват, коли має брат; а коли бідний, то забуде і брат рідний. Той здоров'я не цінить, хто ніколи не хворав. Торкни об стіл—ножиці обізвуться. Тепер такий світ настав, що й піп засвітав. Тепло, як циганові за бороною. Тим бочка смердить, чим налита.

Уу, Уу. У літку дощ іде не там, де ждуть, а там, де жнуть, не там де просять, а там, де косять. Усе—тінь минуща, одна річ живуща. У домовину багатства не забереш, а хоч би й забрав, то на що воно тобі там? У нас усе так роблять, що свічки поїдять, а сами поночі сидять. У вбогого

щодня піст. У дурного півня дурна й пісня. У кого ненька, у того й головонька гладенька. У приймах собака був та й хвоста збув. У чужих руках скиба хліба велика здається, а в своїх і паланиця малою видається. У чужий черевик ноги не совай. У гурті, то й смерть не страшна. У гурті й беззубий собака лютує, У ялової корови молока не випросиш. Утік—не втік, а потюпати можна. У Варшаві—пани, на Москві—реб'ята, а в нас на Україні—братця.

Фф, Фр. Фабрикувати—не хліб жати. Фальшувати—не ціпом махати. Фартух дівочий, та очінок жіноцький. Фаховець піч ялозити. Фиркати й кінь уміє. Фузія, як гамазія: без крисала й не западиш.

Хх, Хх. Хто влітку гайнує, той узімку голодує. Хто празників питає, той штани латає. Хоч за правду побивайся, а навкруги оглядайся. Хоч у кишені ні копійки, за те душа, як дзеркало. Хоч правду женуть люде, але ж правда давше буде. Хоч в кишені вітер віє,—душенька співа, радіє. Хто має в торбі, той ззість і на горбі. Ходи, мила, боса, коли доведося. Хитра людина всюди в'ється, як хмелина. Хто багато говорить, той мало творить. Хто з молоду працює, той на старість павує. Хто робить, голий не ходить. Хто літом буде співати, той зимою не буде танцювати. Хто бажа багацько знать, тому треба мало спать. Хоч сядь та плач, хоч стоючи кричи. Хто по морю плавав, той калюжи не боїться. Хто на малім не пристає, той і великого ні дістає. Хто дав зуби, дасть і хліб до губи. Хліб—усьому голова. Хто сміється, тому не минеться. Хто високо літає, той низько сідає. Хто чув, той ще не бачив. Хоч не красне, за те власне. Хоч спина гола, аби своя воля. Хто йде простує, той у дорозі почує. Хто кислиці поїв, а кого оскома напала. Хвали день увечері, а життя перед смертю. Хто коло чого ходить, той ся тим і вробить. Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає.

Цц, Ци Циган між двома хлібами з голоду вмер: старого не стало, а нового не діждався. Цвинтарь на те й заводили, щоб людей ховати. Цапа стрижуть—баранові звістку дають. Церква тепла для багатих, а вбогому в ній, як на дворі. Цебром воду тягає, а кухликком п'є.

Чч, Чч. Чудо на водохрещі: цілий день пости, а ввечері води напийся. Чужа доля під бік коле. Чужу біду на воді розведу, а своїй і кінця не знайду. Чого нема, ніхто не візьме. Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати. Чого не їси, того й у рот не неси. Чоловік, як ворона, а все жінці оборона. Чоловік скупує, а чорт калитку готує. Чужа хата гірше ката. Чия гребля, того й став. Чужого не чіпай, а свого не розкидай. Чоловік без волі, що кінь на припоні. Чия сила, того й правда. Чорт не плаче, коли чернець скаче. Чужа кривда боком вилізе.

Шш, Шш. Шкода про те й говорити, чого не можна зробити. Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько. Швидкий; як ведмідь за горобцями. Шкода не горілки випитої, а шкода розуму пропитого. Шинкарь п'явицю вбить, а дочки за нього не віддасть. Ший—ший, сірі волики, на чужу рілляю. Шануй гори і містки, то цілі будуть містки. Швець заслужив, а коваля повісили. Шануй сам себе, шануватимуть і люди тебе.

Щщ, Щщ. Що було, те бачили, а що буде—побачимо. Щирая правда всюди куток найде. Щастя має роги, біда має ноги. Щастя розум одбірає, а нещастя—назад вертає. Щастя й злидні одніі обідні. Щоб лиха не знати, треба не багато спати. Ще той не родився, щоб себе огудив.

Юю, Юю. Юда Христа продав, а не розбагатів. Юхим ізбрежав, а Хведір облизня впіймав. Юр ізбудував мур, а жить не довелося. Юрба, коли нікого нема, а показався рябець—усі в ростіч.

Яя, Яя. Як усе святкувати, то не буде чого кортати. Як бідний плаче, ніхто не баче, а як багатий скривиться, то всяке дивиться. Як умре багатирь—іде увесь мир, а як умре харпак, то тільки піп та дяк. Як одна біда йде, то й другу за собою веде. Як топинися, то й за бритву вхопишся. Язичку, язичку! маленька штучка—велике лихо робиш. Як заробиш, так і відбудуватимеш. Як будемо робити, так буде й родити. Як люба дружина, то люба й в ряднині. Які мамка й татко—таке й дитятко. Як батька покинеш, так і сам загинеш. Як

коріння, таке й насіння. Як голова сивіє, то чоловік мудріє. Як
їсти, так і робить треба. Як їдять та п'ють кучерявчиком звуть;
а поп'ють, поїдять—прощай, полудняй. Який Сава, така, й слава.
Як би та жабі хвоста, то б геть усю траву витолочила. Як серце
с перцем, то й душа з часником. Як громаді, так і бабі. Який
пастух, така й череда. Яка паніматка, така й хатка. Як ізробиш
добре діло, то іноді й сусіди про це не знають, а зробиш зле—
всі тебе проклинають.

„Без науки голод-холод не здолати, господар-
ство не підняти,—отже грамотні не спить та не-
грамотних учить“.

III.

Мова.

Українська мова дуже любить, щоб голосні й приголосні звуки в розмові йшли не аби як, а в певнім ладі; вона не терпить, щоб два голосних збіглися поруч, і вникає такого ж збігання двох поруч приголосних. А через це наша мова українська дуже є півуча й милозвучна. На світі нема другої мови, щоб такою була милозвучною.

Зразки. 1) В українській мові **В** та **У** часто змінюються одна на одну. Після голосної треба писати **В**, а після приголосної **У**; наприклад:

Віл упав у бистру воду.—Дівчина впала в бистру воду.

Темно в хаті, як у домовині.—Бовть, наче камінь у воду.

2) Після голосної пишеться **Й**, а після приголосної **І**; напр.:

Іван і Хома співають пісню.—Катря й Степан уже читають.

Пішла й немає.—Пішов і не має.—Вівці й гуси вже прийшли.

3) Коли слово починається з **У** або **В**, то після голосної треба писати його з **В**, а після приголосної з **У**; так:

Прийшов учитель до вчителя.

4) Приголосна **З** після приголосної ж часто пишеться з голосною **І** попереду:

Біжить лисиця з лісу.—Біжить вовк із лісу.—Вона пішла з ним.

Він пішов із нею.—Ми вдвох із тобою, як риба з водсю.

Примітка. Тільки письменники поети в своїх віршах не дотримуються цих правил, бо вони зберігають у віршах рифму (лад).

Наш край.

1. Українська Республіка така велика, що на ній міг би прожити ще один такий нарід, як наш. Україна без Галичини займає землі більш ніж напр., ціла Австрія або Німеччина. Земля наша простяглася на широкому просторі на півтори тисячі верст удовжину й на тисячу—в ширину. Всього землі Української в однім клапті 70 (сімдесят) мільйонів десятин. Тоді як під Австрією, Германією і Францією землі по сорок або

п'ятдесят мільйонів десятин у кожній державі. Ще й ґрунти нашої землі найкращі майже з усіх на світі.

2. По українській землі течуть гарні й великі ріки; найбільша Дніпро, а далі йдуть Дністер, Буг, Ворскла, Дінець, Пело, та інші. На півдні землю нашу обполіскує Чорне і Азовське море.

Українська земля вся хоч і вкупі, але вона була поділена між двома державами. Більша частина її належала до Росії і складалась із таких губерній: Подільської, Волинської, Київської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Херсонської, та де—яких повітів інших губернь. Друга частина української землі й тепер іще під Австро-Угорською державою— в Галичині та Буковині—й чекає з'єднання з нами.

3. Багато українців живуть по за межами України: в Росії, по Сибіру, в Туркестані, навіть в Америці. Великі колонії наших людей є за кордоном; наприклад: Америка дала притулок мільйонові душ українців, в Туркестані—в Семиріччі за мільйона їх, по величезному Сибіру розкидано біля двох мільйонів, а на Далекому Сході, се б то, на Амурі й Зеленим Клину (Усурійщині) на один мільйон двісті тисяч усіх мешканців цього далекого краю налічується три чверті українців.

І, як це не дивно, погнав туди наш нарід зі своєї батьківщини... земельний голод, злидні та визиск, ганебна й утиски з боку поміщиків і багатіїв, що панували на нашій землі кілька століть.

4. Три чверті української землі—чорноземля, ґрунт, що дає найкращі врожаї всього. Й українці здатні й гарні хлібороби. Але наша земля багата ще й надрами: вугілля кам'яне, антрацит, руда різна, сіль, різне каміння, всього цього добра добувається в нас по над три чверті здобичи старої Росії. А це дало можливість усесвітнім капіталістам побудувати силу копалень, заводів та фабрик і залізниць. Уся Донецька округа вкрита ними. Є де працювати й робітникам, й майстрам, й інженерам. Багато місцями й лісу росте на українській землі, і в ньому наша держава не має браку.

На Україні багато всякого добра, та жаль, що довгий час тим добром користувалися в значній мірі буржуї, а нарід наш держали в темряві й гнітили.

5. Довго боровся наш нарід за свою землю та за свої права й вольности. Від усіх ворогів одбивався й одбився був, усіх переміг, але прийшов останній ворог—царь із панамі, й від них уже не сила було боронитись. Не стало волі, загубили й землю... Покрипачили царі народ, землю роздали чужинцям та нашим поміщикам, і став він наймитом на своїй багатій землі...

Але тепер Російська частина нашої землі визволилась із під царсько-буржуйського ярма, позбулася й круків—поміщиків і капіталістів і стала вільною Українською Соціалістичною Радянською Республікою.

6. В Українській Республіці живе зараз до двадцяти мільйонів людей, та в Галичині й Буковині до вісьми мільйонів. Таким чином усього українського народу лічиться дома коло тридцяти мільйонів. А треба знати, що інших народів налічується мільйонами: великоросів—75, поляків—20, німців—90, французів—40, японців—45, англійців—45.

І от, щоб удержати в своїх руках державну владу, а з нею землю, щоб стати знов поруч із народом освіченим і сильним, щоб стати справжнім господарем на своїй землі, нам треба освіти й освіти... Виховуючи своїх дітей для нового щасливого життя, ми мусимо й сами вчиться і вчиться, всьому вчиться.

Село,

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні—
неначе писанка; село
зеленим гаєм поросло;
цвітуть сади, білють хати,
а на горі стоять палати
неначе диво, а кругом
широколисті тополі;
а там і ліс,—і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром...

Т. Шевченко.

Смутні картини.

Убогі ниви, убогі села
убогий обшарпаний люд,—
смутні картини, смутні, невеселі,
а інших не знайдеш ти тут.
Не став би дивитись,
хотів би забути,
так сили забути нема!
То рідні села, то рідні люде,
то наша Україна сама.

Б. Грінченко.

Вечір на селі.

Вечеріло. Блакитне небо неначе оперезалось широким рожевим поясом. Цвілі яблуні; повітря дихало чудовими пахощами. В останньому проміні сонця грала дрібненька мушка й, мов сітка, мигтіла перед очима. Гули хрущі та літали, як кулі. Виспала на вулицю дівчара й збудила тишу голосним криком та дзвінким сміхом. Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала. Курява стелилась по гладкому, як дзеркало, ставку й купалась у хвилях рожевого світла.

Високі, крилаті верби зеленою баньою нависли над вулицею, і на вулиці стало темно та вохко. Від криниці, ровом, дзюрчав струмочок. Коло воріт молодіці чекали череду, щоб одлучити ягнят. Смеркалось...

М. Коцюбинський.

Дніпро.

Дніпро—красива, широка й довга річка. Завдовжки вона більше, ніж дві тисячі верст. Починається ген далеко від нас на півночі в Росії, тягнеться через усю Україну і вливається аж на півдні в Чорне море.

В Дніпро ллється чимало малих річок, як от: Сула, Псьол, Ворскла та інші. Дніпро головна й найбільша річка на всю Україну. Ще в давню старовину він був осередком, де стали жити наші предки—слав'яни.

Коли слав'яни ще не вмiли обробляти землі, вони селились по берегах Дніпра й кормилися з нього рибою. Так заложились наші великі міста. головне с котрих—Київ. Таким чином із Дніпра почалась і наша Держава.

Трохи нижче Катеринослава на Дніпрі єсть пороги. Це великі кам'яні скелі, що перерізують його впоперек. За цими порогами встаровину мешкали наші козаки, що боронили Україну від ворогів її—татар, поляків та инш. На одному з островів—Хортиці—вони в 1552 році заложили Січ, котра згодом перекинулась далеко вниз за пороги й стала називатися Запоріжжям, а козаки—запорожцями.

З давніх давен по Дніпру плавають не тільки судна, а навіть і великі пароплави, особливо по весні. Літом Дніпро пересихає й робиться неглибоким. Часто й густо береги Дніпра покриті лісами та пишвими лугами й, звичайно, містами, селами й хуторами в садках.

Красива річка Дніпро на всім своїм протязі, а особливо инде, місцями! Недаром український народ та письменники зложили про нього багато чудових легенд, віршів та пісень.

З минулого.

Роскішний степ... Убогі села...

Це ти, мій краю чарівний?

Мій рідний край, такий веселий,

Мій рідний край, такий сумний!

Як часто я в своїх надіях

є тобою, краю мій, живу,

бо вірю я—не тільки в мріях—

ти будеш вільним наяву!..

Твої сини на всі дороги

старцями вборими пішли;

давно чумацькі круторогі

вони попродали воли.

Давно степи мої широкі

вони задарма віддали,

гаї ж роскішні і високі

другії власники звели.

Нащадки прадідів дебелих

в ярмі ідуть твої сини!

Мій рідний край, такий веселий,

мій рідний край, такий сумний!

А все ж надійним вільним

жаром

твої сини вже роспеклись.

О, краю! Може незабаром

ти будеш вільним, як колись.

Роскішний степ... Убогі села...

Це ти, мій краю чарівний?

Мій рідний край, такий веселий,

мій рідний край такий сумний!..

Г. Чутринка.

Б'ють пороги...

Б'ють пороги; місяць сходить, як і перше сходив... Нема Січи, пропав і той, хто всім верховодив. Нема Січи! Очерети у Дніпра питають: „Де то наші діти ділись? Де вони гуляють?“ Чайка скіглить літаючи, мов за дітьми плаче; сонце гріє, вітер віє на степу козачім.

На тім степу скрізь могили стоять та сумують; питаються у буйного: „Де ваші панують? Де панують, бенкетують? Де ви забарились? Вернітеся! Дивітеся: жита похилились, де паслися ваші коні, де тирса шуміла, де кров ляха, татарина морем червоніла. Вернітеся!..

— „Не вернуться!“—загуло, сказало сине море: „не вернуться, навіки пропали!“ Правда, море, правда, сине: така їх доля! Не вернуться еподевані, не вернеться воля, не вернеться козаччина, не встануть гетьмави, не покриють Україну червоні жупани,—обідрана, сиротою по над Дніпром плаче; тяжко—важко сиротині, а ніхто не бачить, тільки ворог, що сміється.

Смійся, лютий враже, та не дуже, бо все гине,—слава не поляже: не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда і чії ми діти. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, слава України! Без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як господа слово.

— Чи так, батьку отамане? Чи правду співаю? Ех, як би то!.. Та що й казать—кебети не маю. А до того—Московщина, кругом чужі люди! „Не потурай!“—може скажеш: та що с того буде? Насміються на псалом той, що виллю сльозами; насміються! Тяжко, батьку, жити з ворогами! Поборовся б і я, може, як би малось сили; заспівав би,—був голосок, та позички ззіли. Отаке то лихо тяжке, батьку ти мій, друже! Блуджу в спігах та сам собі: „Ой, не шуми, луже!“ Не втну більше.

А ти, батьку, як сам здоров знаєш,—тебе люде поважають,—добрий голос маєш. Співай же їм, мій голубе, про Січ, про могили, коли яку насипали, кого положили; про старину, про те диво, що було, минуло.. Утти, батьку! щоб нехотя на весь світ почули, що діялось в Україні, за що слава козацькая на всім світі стала! Утти, батьку, орле сизий! Нехай я заплачу, нехай свою Україну я ще раз побачу; нехай ще раз послухаю, як те море грає, як дівчина під вербою „Гриця“ заспіває; нехай ще раз усміхнеться серце на чужині, поки ляжу в чужу землю в чужій домовині!

Т. Шевченко.

Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, до долу вербниче високі, горами хвилю підійма. І блідий місяць на ту пору із хмаринде—де виглядав,—неначе човен в синім морі, то виривав, то потонав. Ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів, сичі в гаю перекликались та ясень раз - у—раз скрипів.

Т. Шевченко.

Пороги на Дніпрі.

Починаючи трохи нижче міста Катеринослава на Дніпровому дні розкидана велика сила каміння. Місцями немов хто навмисне перегородив ріку величезними каміннями—де більшими, де меншими. Де каміння під водою, де повипиналось воно поверх води. Де—не—де оця кам'яна перегороджа йде від берега тільки до половини ріки, чи до течії, або хоч і трохи далі, та все ж не доходить до другого берега. А через це між берегом і цим камінем іще доволі широка смуга ріки, й по тій смузі судно може пливати безпечно, не чіпляючись за каміння. Такі перегороди звуться заборами.

Інша річ пороги. Це вже цілий ряд каміння, більшого ніж на заборах, а головне те, що каміння лежить лавами, одна вище другої. Звісно—вода переплигує через те каміння з великою силою, бо вдарившись об камінь, вона ніби зупиняється, ніби відскакує назад—на те, щоб розігнавшись підплигнути вгору, переплигнути через камінь і прозогом упасти з нього. Видима річ, що через те на порогах дуже великий гомін води й великі гори срібловидого шуму.

Заборів на Дніпрі вельми багато, але порогів,—хто налічує 13, хто—9, а хто тільки—7. Найбільші й найвидатніші пороги—це: Кодацький, Сурський, Лоханський, Дзвонецький, Ненаситець (або Дід), Лишний і Вільний.

Перший поріг, Кодацький, ще не дуже небезпечний; у всякім разі не такий, як Дід. Та взагалі через усі пороги плавба небезпечна, без умілого й дотепного проводиря ніхто й ні на якому судні через пороги не перепливе; а коли відважиться, так неминуче набереться великого лиха, шкоди, а часом і головою поляже. Проведять судно через пороги лощмани (проводирі); це, так мовити, споконвічні прирощенні господарі порогів. Щоби провести гаразд судно через пороги, треба великої вмілости, треба добре знати Дніпро і його вдачу. Силою тут чоловік нічого не вдіє; треба проводаря людини й сторожкої і миткої. До цього проводарі при звичаються змалку. Обов'язок лощманський тяжкий, претяжкий. Перенравляти судна через поріг річ не тільки трудна, але й для життя небезпечна. На виду лощмана так і відбивається відвага; знати, що його не лякає небезпечність на порогах: він ізвик до неї. Пороги, їх страшенний гук, ревучі хвилі води—все це лощманові свій брат і не зляка його.

Найбільше плывуть через пороги плоти; потім барки, завдовжки 20—25 сажнів, завширшки не більше, як 7 саж.; байдаки 18—21 саж. завдовжки й берлини 10—16 сажнів. На барку иноді навантажать 30 тисяч пудів ваги; на байдак не більш 15-ти тисяч ваги, а на берлину 6—8 тисяч пудів. Перевозять на оцих суднах найбільш: дерево на дрова й на будівлі, хліб і таке инше.

Поріг Кодацький складають чотири лаві; довжини він 150 сажнів; вода на йому падає з висоти більше сажня. Перше, ніж допливти до Сурського порога, треба обминути чимало островів і забор; між останніми є немало й небезпечних. Уже недалеко найближчого порога простягся до лівого берега ріки величезний камінь Вир. Трохи далі вниз уливається в Дніпро с правого боку річка Сура; тут чималий Сурський острів, а в кінці його—Сурський поріг.

Поріг цей великий—70 сажнів довжини. Вода падає з висоти на півсажня. Сурський поріг лощмани вважають зовсім безпечним. Далі вниз, може с півверстви, лежить третій поріг—Лоханський. Тут уже лощманові треба добре пильнувати, бо Лоханський і довгий (215 сажнів) і небезпечний: вода на йому падає з висоти півтора сажня. Пропливши трохи далі й поминувши вже Стрільчу забору, не можна не звернути уваги на камені Багатирі: один біля берега в воді, другий на суходолі супроти-лежнього берега. В народі про оці величезні камені є ось який переказ:

— „Колись—то, за давньої давнини, зійшлися два велетні: український і турецький, перший стояв на правому березі ріки, другий—на лівому. Ото й почали вони через Дніпро гукати один до одного. Той каже: „Уступи ти мені оці землі“. А той: „Не вступлю. Ти—вступи“.—„Коли так,—одповіда український велетень,—давай поміряємось силами, хто—дужчий“.—„Давай і давай!“ Ото кожний із них одколунав собі від скелі по каменюці, та й ну шпурляти один на одного через ріку. Кинув турчин—камінь його не долетів на суходіл, упав коло берега в воду; а як

шпурнув українець, так його камінь перелетів через Дніпро й упав геть на суходіл. Бачить турчин, що нічого не вдіє, та й каже до вкраїнця: „Бери собі землю, а я піду де—інде“. І пішов. А на тому камені, що на лівому боці, так і досі, мовляв, знати слід рук, що брався за камінь український велетень“.

Нижче верстов на чотирі—п'ять од Лоханського порога лежить четвертий по ряду—Дзвонецький поріг. Він тягнеться трохи не 130 (сто тридцять) сажнів; вода падає з висоти одного сажня. Цей поріг теж не дуже небезпечний. Нижче Дзвонецького, за великою Тягинською заборозою лежить два острови: Піскуватий і Козел. Отут, біля Козла, судна спочивають трохи, ніби набирають духу й одваги, щоб перейти гаразд Ненаситецький поріг. Уже на острові чути, як гомонить „Дід“.

Довжина всього Діда далеко більш верстви. Вода падає з висоти двох із половиною сажнів. Коли згадаємо, як надзвичайно прудко тече вода від порога Дзвонецького, яка її велика сила котиться через ті лави, то зрозуміємо, як страшенно реве Дід, із якою силою в цьому місці справді „реве та стогне Дніпр широкий“. Судно перебігає весь поріг цей... за три хвилини! Ці три хвилини здаються трьома роками. Не диво! Судно скрипить, аж наче стогне: так його б'є й стискає вода на порозі. І от, за оці три хвилини може судно обернутися в скінки, а з людей і сліду не залишиться. Тим то легко зрозуміти те, що почувають усі люде на судні, як тільки воно перебіжить поріг: усі, як одна людина, навколюшках дякують богу.

За „Дідом“ будуть ще пороги, але то вже що... іграшка. Найбільш небезпечне місце на Ненаситецькому порозі лежить у кінці його й зветься воно Пеклом. „Доки минеш Пекло, буде тобі й холодно і тепло“,—висловлюються лоцмани, й говорять велику правду. Як судно чи плот не будуть одну хвилину кермовані й зачепляться за камінь—тут їм і кінець.

О. Кониський.

„Освіта—грізна зброя в руках трудящих.“

„Коли є країна, яка може сказати, що вона чесна країна, що вона не хоче різниці та гніту над другими країнами, то це наша країна, це—Соціалістична Радянська Республіка“.

Трошки потрібної дрібниці.

Що до красоти мови. Уважно читаючи друковане чи писане, ми бачимо, що в нашій мові вживаються частки слів—од і від одного значиня. Коли слово або ця частка слова починаються після голосної букви, то вимовляється й пишеться—від; наприклад: Вони відмовелись од його. Ми від'їхали зовсім од села були. Хлопці були вже недалеко від берега, ян од них од'їхала в бік одна лодка.

Навпаки, коли слова або частка слова починаються с приголосної, чи шелестівки, то вимовляється й пишеться—од, так: Віл од вола яржем поділені. Кінь одв'язавсь од прикорня. Дівчара зовсім одбилась од рук і від книжок.

Грамматичні правила. В українській мові багато слів, у котрих на кінці збігаються букви—лл, тт, чч, зз, рр... Це подвоєння, як вимовляється, так і пишеться: Ілля, багаття, клоччя, Запоріжжя, подвір'ря, велосся. Ганна, підборіддя, зза...

Є досить слів, у котрих це подвоєння букв вимовляється й пишеться спереду: ввечері, вв'язати, ззаду, ззісти, ссати, ллеться...

Коли треба в де-яких словах відокремити від приголосного згуку голосний, то між ними ставиться запинка (*), як таке слово вимовляється: б'є в'ється, п'ять...

Завжди пишуться м'ягкі закінчення слів—ться, так: він удягається, борщ вариться, вода вливається, вони вчаться, хмари купчаться, люде гуртуються.

Так само, вимовляється й пишеться м'ягке закінчення—ть; наприклад: вони йдуть і квітки рвуть та співають, себе розважають...

Зміна з на с. Буква з й у вимові й на письмі змінюється на звук с, коли стоїть перед буквами або словом, що починаються зі згуків—к, ц, т, ф, х,—росказав, роспарився, росташувались, росхитали; скопали, схопили, сфабрикували; с Київ'а, с Полтави... Але, коли замість з кажемо із, то це із ніколи не змінює свого з на с, як і без.

Великі букви, або літери, пишуться завжди й скрізь у назвах—іменнях людей, міст, річок, морей, гір, держав то—що. З них починаються слова цих назв: Тарас Шевченко, річка Дніпро, місто Харків, Черне море, Довбишева гора, Україна—держава... З великої літери починаємо писати взагалі й знов що після крапки.

Степ.

Доводилося вам їздити пізньої весни чи ранього літа по Україні? Міряли ви її безкраї шляхи зелених та рівних степів, де ні що не перешкоджає вашим очам виміряти їх і вдовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижакські заміри та криваві січі: де синє небо, побратавшись із веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмежно високе, безодне, глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайому просторі, як і ваша

шпурнув українець, так його камінь перелетів через Дніпро й упав геть на суходіл. Бачить турчин, що нічого не вдіє, та й каже до вкраїнця: „Бери собі землю, а я піду де—інде“. І пішов. А на тому камені, що на лівому боці, так і досі, мовляв, знати слід рук, що брався за камінь український велетень“.

Нижче верстов на чотири—п'ять од Лоханського порога лежить четвертий по ряду—Дзвонецький поріг. Він тягнеться трохи на 130 (сто тридцять) сажнів; вода падає з висоти одного сажня. Цей поріг теж не дуже небезпечний. Нижче Дзвонецького, за великою Тягинською заборсю лежить, два острови: Піскуватий і Козел. Отут, біля Козла, судна спочивають трохи, ніби набірають духу й одваги, щоб перейти гаразд Ненаситецький поріг. Уже на острові чути, як гомонить „Дід“.

Довжина всього Діда далеко більш верстви. Вода падає з висоти двох із половиною сажнів. Коли згадаємо, як надзвичайно прудко тече вода від порога Дзвонецького, яка її велика сила котиться через ті лави, то зрозуміємо, як страшенно реве Дід, із якою силою в цьому місці справді „реве та стогне Дніпр широкий“. Судно перебігає весь поріг цей... за три хвилини! Ці три хвилини здаються трьома роками. Не диво! Судно скрипить, аж наче стогне: так його б'є й стискає вода на порозі. І от, за ці три хвилини може судно обернутися в скіпки, а з людей і сліду не залишиться. Тим то легко зрозуміти те, що почувають усі люде на судні, як тільки воно перебіжить поріг: усі, як одна людина, навколешках дякують богу.

За „Дідом“ будуть ще пороги, але то вже що... іграшка. Найбільш небезпечне місце на Ненаситецькому порозі лежить у кінці його й зветься воно некллом. „Доки минеш Пекло, буде тобі й холодно і тепло“,—висловлюються лоцмани, й говорять велику правду. Як судно чи плот не будуть одну хвилину кермовані й зачепляться за камінь—тут їм і кінець.

О. Кониський.

„Освіта—грізна зброя в руках трудящих.“

„Коли є країна, яка може сказати, що вона чесна країна, що вона не хоче різниці та гніту над другими країнами, то це наша країна, це—Соціалістична Радянська Республіка“.

Трошки потрібної дрібниці.

Що до красоти мови. Уважно читаючи друковане чи писане, ми бачимо, що в нашій мові вживаються частки слів—од і від одного значіння. Коли слово або ця частка слова починаються після голосної букви, то вимовляється й пишеться—від; наприклад: Вони відмовелись од його. Ми відіхали зовсім од села були. Хлопці були вже недалеко від берега, ян од них одіхала в бік одна лодка.

Навпаки, коли слова або частка слова починаються с приголосної, чи шелестівки, то вимовляється й пишеться—од, так: Віл од вола яршем поділені. Кінь одв'язавсь од прикорня. Дівчара зовсім одбилась од рук і від книжок.

Грамматичні правила. В українській мові багато слів, у котрих на кінці збігаються букви—лл, тт, чч, зз, рр... Це подвоєння, як вимовляється, так і пишеться: Ілля, багаття, ключчя, Запоріжжя, подвірря, велосся. Ганна, підборіддя, зза...

Є досить слів, у котрих це подвоєння букв вимовляється й пишеться спереду: ввечері, вважати, ззаду, ззісти, ссати, плеться...

Коли треба в де-яких словах відокремити від приголосного згуку голосний, то між ними ставиться запинка (*), як таке слово вимовляється: б'є в'ється, п'ять...

Завжди пишуться м'яккі закінчення слів—ться, так: він удягається, борщ вариться, вода вливається, вони вчаться, хмари купчаться, люде гуртуються.

Так само, вимовляється й пишеться м'якке закінчення—ть; наприклад: вони йдуть і квітки рвуть та співають, себе розважають...

Зміна з на с. Буква з й у вимові й на письмі змінюється на звук с, коли стоїть перед буквами або словом, що починаються зі звуків—к, п, т; ф, х,—росказав, роспарився, росташувались, росхитали; скопали, схопили, сфабрикували; с Київa, с Полтави... Але, коли замість з кажемо із, то це із ніколи не змінює свого з на с, як і без.

Великі букви, або літери, пишуться завжди й скрізь у назвах—іменнях людей, міст, річок, морей, гір, держав то—що. З них починаються слова цих назв: Тарас Шевченко, річка Дніпро, місто Харків, Черне море, Довбишева гора, Україна—держава... З великої літери починаємо писати взагалі й знов що після крапки.

Степ.

Доводилося вам їздити пізньої весни чи ранього літа по Україні? Міряли ви її безкраї шляхи зелених та рівних степів, де ні що не перешкоджає вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижакські заміри та криваві січі; де синє небо, побратавшись із веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмежно високе, безодне, глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайному просторі, як і ваша

душа, в безмежній безодні того світу та сльва синьої глибини й сизопро-
зорої далечини?.. Як що вашим очам доводилось хоч раз на віку бачити
все те, то не забути вам того до віку...

Ось ранок... ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки
кудись ізникли—пірнули в синю безодню блакитного неба; край його го-
рять, палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед
темряви; по—над степом віс останнє її зітхання; положисті балки дримають
серед темної тіні; он де високі могили виблискують срібною росою; підій-
мається сизий туман і легесеньким димком, чипляючись за рослину, сте-
леться по землі...

Тихо.. ні що не шерхне, ні що не писне. Ось ізразу шугнуло світом,
наче хто торкнув головешку, що догоряючи тліла,—й сизе полон'я віхтєм
знялося вгору посеред червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу
в траві засюрчав коник; десь далеко вдарив перепел, а там над шляхом
понеслась—полилася, ніби срібний дзвоник, жайворонкова пісня. Недалеко
від неї розкочується друга; перепели в траві розчали перегукування;
коники один перед одним напередими сюрчали; заколихалась трава..
Рушився більший вітрець і пішов, похилив по траві, котючи непримітну
хвилю, виграючи на просторі срібною росою...

Ще наддало світу... ще раз кинуло за гори рожевим огнем; край
неба, мов кармазином укритий, мигоче, пашить—мов личенько соромливої
дівчини.. Аж ось, издається, неначе хто приснув!.. Ізза гори скакнула
невеличка іскорка серед рожевого сльва й довгою, промінистою стрілою
перетяла звесь степ; поруч із нею стелеться друга, а третя мчить на
здогінці. Ось цілий пук ізнявся! цілий оберемок несеться! Й на далекому
небосхилі заграв, засвітив край іскристого кола...

Зрадїла земля; вміхнулись високі могили срібною росою; закурились
положисті долини пахучим туманом; жайворонки, як не перервуться, ще-
бечуть; перепели хававкають та підподьомкають, а неугавні коники завели
в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить...—„Сонце, сонце! Це тобі
співають; це тебе, довічний світе, стріваючи, вітає земля... Геть собі, все
темне та зле; цур тобі, лихе та недобре! Прокинулась мати світова, пока-
зала нам личенько красне! Слава тобі, пишная величе; молись до неї, жи-
вий світе! Мчися їй на зустріч, тихесенький вітре, й прогортай, продимає
стежки й доріжки, щоб наша ненька не запорошила дорогої сукні!..“

Співає кругом вас увесь світ, усе живе... Й ваше серце, тріпаючись,
як пташка під сіткою, підспівує світові, б'є й дзвоне в глуху дошку ваших
грудей. Яка то радість його огортає! Яке нестямно—хороше почуття його
колище! Ваше тіло щипає привітний холодок, ваші очі веселить краса
світова, вашу душу чарує його щастя. Ви почуваете, що ви—частина
того світу, невеличка цяточка його живого тіла, непримітний куточок його
бвямірної душі. Його мука—ваше лихо; його радість—ваше щастя; його
втіха—ваша вабавка. Скажи ж мені, царю земний—чоловіче, що—світове?
Мовчить царь землі: зачарований світовою красою, він наче дримає...

П. Мирний.

„Дике Поле“.

Благитне небо, мов дугасте море, безоднею порожньою стоїть; під сонцем степ, козацьке Дике Поле, огнем переливається, жахтить.

Гарячий вітер хилить нахиле траву хвилясту стиха до землі, і в прозорій золоченій імлі даль степова мов тоне, пропадає.

По—над безкраїм полем жар німий, переливаючись, пливе високо; ростоплюється воздух осайний, тіснить у грудях дух і сліпить око.

Дивлюсь кругом; не фарбами, вогнями картина світоіскрива горить; над нею любо по—під небесами музика, мов срібло тонке дзвенить.

Та й жайворонок, лірник одинокий, зайняв одрадно серцю влєспину і звеселяє світ шумноширокий, співаючи про волю та весну.

Німує степ: йому байдуже воля, це немовлятко в сповитку, — судилась велетню дрімлива доля на довгому, порожньому віку.

Закутався у свої зелені шати, пахучі мовчки нюхає квітки; над ним носяться крилаті метелики, як марево, легкі.

П. Куліш.

Кобзарі.

Ось іде дід—кобзарь із хлопцем—поводатирем. Дід сліпий, і через те його водить поводитирь. Колись, як був іще малим, він осліп. Осліп і не бачив світу просторого, сонця ясного, не бачив свого тата, мамі, товаришів; не бачив розкішних садів і гаїв, простору степового, лугів і річок; не бачив блакитного неба й хмар, що по йому ходять. Тільки він чув милий голос татів і мамин, прислухався до людської розмови; виходив у садок, почував на своєму обличчі свіже повітря, чув щебетання пташок, далекий гомін гаю, й по тому пізнавав, який то світ широкий та гарний. Прислухався до пісні, що співали десь на селі або в лузі, а часом уважно слухав, як шуміла буря й гуркотів грім, переливаючись з одного краю неба до другого. І по тому визнавав, яке теє небо безмірне, безкрає.

Так при звичайстві він своїм чутким ухом пізнавати світ, так більшала його чуткість. А як почув він музику, то була йому найбільша відрада й утіха. Ухо стало йому замість ока. Почувши яку пісню, він тямив її голос одразу. Підріс хлопець. Батько з матір'ю були люде небагаті, сами заробляли по—троху, орючи чужу землю й жвучи чужий хліб. Оддали хлопця в науку до старого кобзаря, такого ж самого сліпого, що грав на кобзі (бандурі) й співав усяких пісень.

Того старого діда звав хлопець панотцем. Панотець навчив хлопця стародавніх пісень і дум—про турецьку неволю, про давні щасливі й нещасні пригоди народу нашого; про те, що треба шанувати своїх отця й матір, жаліти їх, боронити сиріт і вбогих; захищати права й вольности народні.

Та не все ж людям журитися чи навчатися; коли треба й погуляти розважитись, пожартувати, потанцювати. У веселощах людина спочинне набереється нової сили для праці. Аби тільки з веселощів не було якої шкоди людям і собі. Навчився наш молодий кобзарь і веселих пісень.

Так і зріє він і почав ходити по людях, грати й співати їм, хто хотів що слухати.

Пісень усі вміють співати, хто краще, хто гірше; а кобзарі вміють іще співати думи. В думах і склад зовсім особливий, не такий, як у піснях, і співаються вони не так, і пригравати до їх треба особливим способом. Думи склалися за давніх часів, і в них висівається про нашу українську старовину. В думах особлива народня поезія, й вона відрізняється від поезії пісень,

Тепер уже мало зосталося кобзарів. За те розумні люди тепер більше розуміють, яку вартість мають кобзарі, і шанують та поважають їх, помагають їм, записують од них думи й пісні, вчать грати на кобзі.

Гр. Коваленко.

Перебендя.

Перебендя старий, сліпий—хто його не знає? Він усюди вештається та на кобзі грає. А хто грає, того знають і дякують люде: він їм тугу розганяє, хоч сам світом нудить. По—під тинню сіромаха і днює й почує,— нема йому в світі хати; недоля жартує над старою головою, а йому байдуже. Сяде собі, заспіває: „Ой не шуми, луже!“ Заспіває та й згадає, що він сиротина; пожуриться, посумує, сидячи під тинном.

Отакій то Перебендя, старий та химерний! Заспіває про „Чалого“—на „Горлицю“ зверне: з дівчатами на вигоні „Гриця“ та „Веснянку“, а у шинку с парубками—„Сербина“, „Шинкарку“, з жонатими на бенкеті (де свекруха злая) про тополю—лиху долю, а потім—„У гаю“, на базарі про „Лазаря“ або, щоб те знали, тяжко—важко заспіває, як Січ руйнували... Оттакій то Перебендя, старий та химерний: заспіває, засміється, а на сльози зверне.

Т. Шевченко.

Дума про Азовських братів.

З—під города з—під Азова то не
великі тумани уставали,

Як три брати рідненькі,

Як голубоньки сивенькі,

Із города із Азова, з тяжкої неволі,

У землю християнську до батька,

до матері, до роду утікали.

Два брати кінних,

А третій брат—менший піша—пі-

шаниця

За кінними братами уганяє

І на біле каміння,

На сіре коріння

Свої ніжки козацькі—молодецькі

побиває,

Кров'ю слід заливає...

А менший брат піша—пішаниця

за кінними братами вганяє,

Коні за стремена хапає

І словами промовляє:

„Братіки мої рідненькі,

Голубоньки сивенькі,

Не хочете мене між коні узяти,

Візьміть мене постріляйте, порубайте

І давіру та птиці на поталу не

подайте.“

А ті брати тее зачували,

Словами промовляли:

„Братіку милий, голубе сивий,

Що ти кажеш,

Мов наше серце ножем пробиваєш,
Що наші мечі на тебе нездіймуться,
На дванадцять частей розлетяться,
І наша душа до віку гріхів не
відкупиться.
І будемо ми до байраків, до мелюсів
добігати,
І будем ми тернове віття, верхи
стинати,
І будем тобі, найменшому брату,
на признаку покидати,
Щоб знав з тяжкої неволі,
В землю християнську,
До батька, до матері, до роду
куди утікати."

І тее промовляли,
Відтіля утікали,
І до байраків, до мелюсів добігали,
І тернове віття, верхи стинали,
Свому найменшому брату на признаку
покидали,
Далі з байраків, з мелюсів вибігали.
І не стало ні байраків, ні мелюсів
ставати,

І тільки поле леліє,
На йому трава зелена зеленіє.
На шлях муравський вибігали
І один до одного словами про-
мовляли...

І бігли не день, не два,
Не три, не чотірі.
І до Савур—могили добігали,
На Савур—могилі три дні й ночі
одпочивали,
Свого найменшого брата піджидали,
А менший брат до тернів до бай-
раків добігає.
І тернове віття, верхи у руки
бере-хапає,
До серця козацького прикладає,
Слізьми обливає,
І на Савур—могили збігає,

Словами промовляє:

„Побило мене в полі три недолі:
Перша недоля, безхлібна, друга
безвідна,
Третя недоля, що своїх братів не
догнав.“
І буйний вітер повіває,
Бідного козака безщасного з ніг
валяє.

От менший брат на могилі лягає,
Головку склоняє,
Батькову—матчину молитву спо-
минає,

І Богу душу отдає.
Тоді сиві зозулі налітали,
У головках сідали
І так, як рідні сестри, кукували;
Тоді орли сизопері налітали,
На кучері наступали,
З лоба очі видирали,
І вовки—сіроманці набігали,
Кости по байраках розмитами...
А два брати кінний до річки до
Самари добігали.
Тут трави зелені, води холодні.
Очерети воздоби..

Азов піднав туркам у 1475 р. Він ізробився великим невільничим ринком тих часів. Татари в своїх нанадах забирали багато українців у полон і продавали їх у Азові й по інших містах у Туреччину, Італію то що.

Муравський шлях ішов степом через річку Вовчу на р. Самару, за котрою на північ починались уже запорожські землі. На цім шляху й була висока Савур—могила. Від Азова до Савур—могили 135 верст, далі до Самари ще 210 верст, а ще далі Муравський шлях ішов через Слобожанщину побіля теперішнього Харкова на північ—на Курщину й далі до самої Росії.

Цім великим шляхом татари ходили на Москву. А згодом, коли втихомирилось, по ньому ходили чумаки з сіллю с Криму й з рибю з Дону, доки не було залізниць.

„Освіта—зброя політичної боротьби робітників і селян.

Вона вказує прямиий шлях у царство комунізму“.

IV.

Трошки граматини.

Скільки слів у нашій мові.

Був собі один царь дурний. Раз ото скликав він своїх міністрів розумних і захотів перевірити, чи то справді вони тямущі люде. От і загадав їм він задачу: полічити, скільки дерева росте в їх царстві, скільки птиці літає над їх землею й скільки слів у розмові їх людей. І на все це дав їм часу один день, а царство їх було велике.

Царь був, конче, сердитий; і всі міністри, аби не розгнівити його, зараз же стали за роботу: дістали паперу, олівці й побігли по царстві, поділивши між собою працю, записувати дерева, птиць та слова. Але над вечір вони потомилися, пристали в роботі й побачили, що не списали всього й па п'ять верст навколо себе.

Вночі вернулися вони до царя й по-рабському покірливо сказали: „Рубай нам голови, царю, бо ми твоєї задачі не виконали“. Але тут перед царя сміливо виступив убогий сивий дідусь, що вчив дітей на селі, й повів таку розмову.

— Великий царю! Я не бігав із папером по державі нашій... Я сидів собі в хаті, й ось полічив, скільки дерева, скільки птиці й скільки слів. У нашій державі ростуть дуби, берези, вільхи, сосни, ялини, вишні, яблоні й груші. Більше немає. Як бачиш—мало. Сади більше... В нашій державі літають ворони, сороки, горобці, синички й ластівки. Більше птиці немає. Як бачиш—бідно. Розводь більше...

Що до слів, то їх у мові наших людей не багато,—головці з них можна перелічити по пальцях, поділивши на-трое. Спитаєш—хто або що? скажу: людина, тварина, птиця, комаха або—хата, стіл, садок, річка. Спитаєш—яні? скажу: молода, здорова, весела, прудна чи-нова, дерев'яний, зелений, гарна. Спитаєш—що робить? скажу: бігає, пасеться, летить, сидить або—стоять, цвітуть, біжать... Як бачиш—слів не багато. Будує і заводь гарні школи—більше буде...

Частини мови.

В дійсності слів у нашій українській мові дуже багато, й вивчити їх усі з'окрема неможливо. Одначе багато є таких слів, котрі чимсь схожі одно на одне. А щоб лекше й зручніш було вчити, їх поділяють на групи й до кожної заличують схожі слова. Всі слова нашої мови поділяються на 9 груп, і ці групи звуться частинами мови, є котрих три частини найважливіші, й ми їх будемо вчити.

Перша—**іменник**, показує назви живих істот і ріжних речей і відповідає на питання: **хто** (про людину) й **що** (про тварину й речі)?—**Катерина, сокира, рак, ліс, вікно.**

Всі назви вживаються в трьох родах: чоловічий (він), жіночий (вона) й середній (воно).—**Ліс, кінь, Павло; хата, земля, ніч, смерть; щастя, поле, око, зілля, серце.**

Кожна істота або річ мають числа: **однина—батько, вівця, поле; множина—батьки вівці поля; двійне число—два брати, три калині, дві вікні.**

Друга—**прикметник**, показує прикмету, або якість і належність іменника. Цей відповідає на питання—**який-а-е?** **Хлопець молодий, хата дерев'яна, зілля сухе; дуб зелений, дівчина вродлива, доля зрадлива; учений, довга, луцене...**

Вживається в тих же трьох родах і має тіж числа—однину й множину.

Більшість прикметників чоловічого роду мають закінчення—**ий**: український, славний, добрий; і не багато закінчуються після **н** на **ій**: синій, давній, пісній... Прізв'їща належать до прикметників (чий?) і пишуться: **Котляревський, Грушевський.**

Третя—**дієслово**, означає якусь дію або стан іменника й відповідає на питання—**що робить?** Наприклад: **Керова гула пасеться, степ широкий чорніє, чоловік старий пише, ліс великий шумить...**

Дієслово має тіж роди—**він, вона, воно...** співає; вони (множина) співають—ті ж числа—однину й множину: співає, співають—і час: теперішній (пишу), майбутній (писатиму), минулий (писав): я працюю, ви ходили, вони оратимуть. Крім того, дієслово відзначає осіб; так: **я, ми—1-а особа; ти, ви—2-га; він, вона, воно й вони—3-а.** Наприклад: 1—я пишу, ми пишемо... (тепер. час); 2—ти писатимеш, ви писатимете... (майб. час); 3—він писав вона писала, воно писало, вони всі писали... (минул. час).

Одміни.

Оці три частини мови змінюються в своїх закінченнях теж по певним групам, між собою схожим. Із них іменник і прикметник одмінюються одинаково, а дієслово—самостійно. Візьмемо іменники й прикметники.

Всіх одмін—7 по такому зразку в однині й множині:

Називний (хто? що? який): Ліс зелений—ліси зелені; кінь вороний—коні вороні.

Родовий (кого? чого? якого?): Лісу зеленого—лісів зелених; коня вороного—коней вороних.

Чоловічий
рід.

Давальний (кому? чому? якому?): Лісові зеленому—лісам зеленим; коневі вороному—коням вороним.

Винувальний (кого? що? якого?): Ліс зелений—ліси зелені; коня вороного—коней вороних (коні вороні).

Кличний (хто? що? який?): Лісе зелений—ліси зелені; коню вороний—коні вороні.

Орудний (ким? чим? яким?): Лісом зеленим—лісами зеленими; конем вороним—кіньми вороними.

Місцевий (де? на кому? на чому? на якому?): В/На лісі зеленому—в/на лісах зелених; на коні (коневі) воронім—на конях вороних.

Н.—Хлопець малий—хлопці малі; туман синій—тумани сині; гай густий—гаї густі.

Р.—Хлопця малого—хлопців малих; туману синього—туманів синіх; гаю густого—гаїв густих.

Д.—Хлопцеві малому—хлопцям малим; туманові синьому—туманам синім; гаєві густому—гаям густим.

В.—Хлопця малого—хлопців малих; туман синій—тумани сині; гай густий—гаї густі.

С.—Хлопче малий—хлопці малі; тумане синій—тумани сині; гаю густий—гаї густі.

О.—Хлопцем малим—хлопцями малими; туманом синім—туманами синіми; гаєм густим—гаями густими.

М.—На хлопцеві малім—на хлопцях малих; в тумані синім—в туманах синіх; в гаю густім—у гаях густих.

Н.—Хата нова—хати нові; земля сира—землі сирі; ніч темна—ночі темні; сіль вохка.

Р.—Хати нової—хат нових; землі сирої—земель сирих; ночі темної—ночей темних; солі вохкої.

Д.—Хаті новій—хатам новим; землі сирій—землям сирим; ночі темній—ночам темним; солі вохкої.

В.—Хату нову—хати нові; землю сирю—землі сирі; ніч темну—ночі темні; сіль вохку.

С.—Хато нова—хати нові; земле сира—землі сирі; хоче темна—ночі темні; соле вохка.

О.—Хатою новою—хатами новими; землею сирою—землями сирими; ніччю темною—ночами темними; сіллю вохкою.

М.—На/в хаті новій—на/у хатах нових; на/в землі сирій—на/у землях сирих; на/в ночі темній—на/в ночах темних; на/в солі вохкої.

Н.—Теля руде—телята руді; відро дубове—відра дубові; серце зле—серця злі.

Р.—Теляти рудого—телят рудих; відра дубового—відер дубових; серця злого—серць злих.

Чоловічий рід.

Жіночий рід.

Середній рід.

- Д.—Теляті рудому—телятам рудим; відру (відрові) дубовому—відрам дубовим; серцю злomu—серцям злим.
- Е.—Теля руде—телят рудих; відро дубове—відра дубові; серце зле—серця злі.
- К.—Теля руде—телята руді; відро дубове—відра дубові; серце зле—серця злі.
- О.—Телям рудим—телятами рудими; відром дубовим—відрами дубовими; серцем злим—серцями злими.
- М.—^{На/в} теляті рудім—телятах рудих; відрі дубовім—відрах дубових; серці злім—серцях злих.

Дієслово в своїх закінченнях одмінюється по такому зразку.

		Тепер. час.	Минул. час.	Майбут. (будучий) час	
Однина.	1 ос.	Роблю, ходжу, ношу.	Робив—(робив був).	Робитиму, ходитиму.	
	2.	Робиш, ходиш, носиш.	Ходила—	Робитимеш, ходитимеш.	
	3.	Робить, ходить, носить.	Носило.	Робитиме, ходитиме.	
Множ.	1.	Робимо, ходимо, носимо.	{ Робили, ходили, носили.	Робитимемо, ходитимемо.	
	2.	Робите, ходите, носите.		Робитимете, носитимете.	
	3.	Роблять, ходять, носять.		Робитимуть, носитимуть.	
1.	{ Однина.	Знаю, ллю, стережу.	Знав— Лив (був).	Знатиму, литиму.	
		2.	Знаєш, ллєш, стережєш.	Знала—Лила.	Знатимеш, литимеш.
		3.	Знає, ллє, стережє.	Стерєгло (було).	Знатиме, стерєгтиме.
1.	{ Множ.	Знаємо, ллємо.	{	Будемо лити.	
		2.		Знаєте, ллєте.	Будете лити.
		3.		Знають, ллють.	Будуть лити.

Розділові знаки.

Найчастіше в письмі вживають таких розділових знаків: (див. стор. 19-у). Коли речення (думка) близькі по змісту, то розділяються запинкою, або протинкою; напр.: Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє.

Запинку пишуть перед словами—часточками: а, але, що, як, коли, то, бо, аби...

Крапкою розділяємо речення від речення, коли вони не мають однакового змісту: Сонце зійшло. Ми повставали й поїхали. Зелений степ. Нам було весело...

Дві крапки ставляться тоді: 1) як щось перелічуємо; напр.—„Од льоду до льоду частини року такі: зима, весна, літо й осінь“. 2) Коли одна думка пояснює другу—„Бере шага, аж трусється: тяжко його брати“.

Коли в реченні щось питаємо, то на кінці його ставимо знак питання: „Де поділась панщина?—згинула. Де поділись поміщики?—розбіглися“.

Коли ми в реченні що наказуємо, або щось просимо, чи кого кличемо, то по таким реченні треба ставити знак оклику (вигук): „Сини мої! орля мої! летіть на Україну!—Яremo! де ти, хамів сину! Піди кобилу приведи!“...

Що нам шкодило.

Сумне минуле українського трудячого люду! З давніх-давен діди наші й прадіди жили на нашій українській землі, та тільки це життя було дуже неспокійним. Це була безупинна боротьба за волю.

Прекрасні, родючі українські землі, що простяглися на північ од Чорного моря аж до Білих гір між річками Дністром і Доном, лежали як раз на тому великім шляху, яким у старі часи мандрували хижі народи зі своїх азійських степів на захід, ізнищуючи геть чисто все, що тільки їм зустрічалось.

Силкуючись захистити свою землю від тих диких нападів, нарід наш будував великі земляні вали. Та тільки це мало допомагало: хижі орди одна за одною сунули з Азії, мов сарана, несеїтною силою. І нашому народові доводилося приймати на себе їхні перші вдари,—зустрічати їх свіжі непотомлені юрби. От яка видатна роля випала в старовину на долю українського народу: він був вартовим Польща, Литви та всієї Західньої Європи, котрі в цей час культурно розвивалися.

Коли український народ був дуже знесилений тією боротьбою, то його підгорнула під себе раніш Литва, а потім і Польща... Під приводом Богдана Хмельницького народ наш бур вирвався с польської неволі, а в році 1654-му він приєднався до братнього народу московського. Царі круїнували Січ Запорожську, скасували військо козацьке, завели на нашій землі поміщиків і панщину (кріпацтво) й намагалися знищити нашу мову, калі стародавні звичаї й побут і перевертнів, на вірних синів „единої неділимої Росії“, це б то, царя.

Це ганебне діло провадилось уперто, й не самими царями та їх урядовцями,—ні, в цьому дуже допомагали всякі заїди, вєтрих безліч розсїялося на Україні, переважно по містах та містечках. І треба правду сказати: більш як за двісті років такої впертої роботи „обрусїтєлі“ ці вкупі з нашими панами й підпанками, багато шкоди наробили. Російська школа, катування з нашої мови в війську, чиновничя російська мова по судах та канська по містах,—усе це шкідливо вплинуло на наш нарід. Через це й наша селянська та міська молодь рідко де вмїє гарно розмовляти тією чистою українською мовою, яку можна тепер вичитати в книжках українських красних письменників та почути хїба від старих людей, і то де-де в глухих кутках.

406
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

де Більки париця Катерину доманяла наше військовоє панство дворян-
і вже вже правом володіти маєтками й кріпаками, так зараз усі вони,
які то Балагани зі своєю челяддю, й пішли продавати свій нарід—
Не зможемо зацьї землі й кріпацтва. А духовенство? Про духо-
Будуть моїми...

власть аще од бога... Повинуйтеся властем предержацим*... Дійшло до того, що попи на Україні стали самими слухняними, самими покірливими слугами царя.

Треба зазначити, що Україна років сто після приєднання до Москви була далеко більш освіченою країною, аніж сама Москва. Був час, коли в нас майже не було неписьменних людей і саме тоді, коли в Москві і попи й урядовці ледве тямали розібрати по складах. Тому не дивно, що царь Петро переманював до себе з України й священників, і вчених і музик, і архитектів і всяких урядовців. Це саме робилося й при царях Лисаветі та Катерині. Й українці потроху перенесли до Москви всю свою культуру. Але в той же самий час царі й цариці намагалися знити й науку та й саме українство на Україні.

Що царі, урядовці та перевертні наші гнітили українську народню мову та українську культуру, то в тому нема нічого дивного. Українське народне життя було цілком перейняте спогадами про колишню волю. Всі оті кобзарські думи, численні народні пісні та оповідання, в яких народ проклинає своїх гнобителів,—усе це нагадувало народові про нашу старовину, коли ми обходилися без царського ярма, й кололе панам очі. От через що всі ті спогади страшенно заважали чиновникам, понам та нашим перевертням дурити народ та впевняти його, ніби то царь—то заступник самого бога на землі.

В історії України майже немає світлих, веселих сторінок. Куди не кинеш оком, усе самі сумні спогади. Але мабуть, найсумнішими з них так і зостануться спогади про ті ганебні часи, коли за Катерини вся українська інтелігенція винула свій нарід і полізла за дворянством і коли—вже с половини минулого століття—майже вся учена українська інтелігенція, за невеликим винятком, покинула свій нарід і пішла на легкий хліб до сусід, бо—„Сусідські дзвони,—як мовив наш письменник П. Куліш,—голосніші“.

Але на щастя наше досить залишилось і нам талановитих людей і письменників, а між ними й такий всевітній велетень, як Тарас Шевченко.

Барвінкова Стінка.

(Народне оповідання).

Розлого послазсь Барвінкова Стінка, колись Запорожське село; тепер воно торгом багате і сильне, а той вік ще бідне було.

Але і тоді в йому малось дві церкви, і звичаю держалися там, що можна було доступати повільно в одну тільки церкву жінкам.

До другої церкви не сміли ходити й на цвинтарь дівчата й жінки; бо в їй, від самого її будування, молились одні козаки.

Стоять, було, грізні колись запорожці, тепер немічні й старі; їх очі потуплені в землю, а теґла молитва вгорі.

І тая молитва від щирого серця до Божої милости йшла, коли, киїмо старе Запоріжжя і славою Січа жила.

Щоб гнулися ниви під живом багатим; щоб землю ломали одна-в степ. Нам

„Од льоду
ча думка

щось пита

итання:

„Де поділась панщина?—згинула. Де поділись поміщики?—розбіглися“.

Золота бандура.

(З народніх оповідань).

Сенім небом вкрита, нивами обвита, тягнеться слобідка над старим Дніпром; але на неї сонце і тепла і світа, а Дніпро з Подолу дише холодком.

У садки слобідка весело вгорнулася, в вишні і калину вкутались хатки; під вагою ягід слива перегнулася, і горять, як червень, макові грядки.

Бачу я під згір'ям вулицю й будинок, стайню і комору, клуню на току; по зелених вікнах гайстри й барвінок, і криницю й верби в вохкім холодку.

Думало: будинок ставив пан заможний, а хоч і не справжній пан, так старшина; бо такі оселі дба собі не кожний, а хіба у кого вистаче казна.

Так я собі думав; а тію порою, горблючись недужно на міцний ціпок, впоперек дороги тихою ходою близько поуз мене йшов старий дідок.

„А добридень, діду!“—„Та й добридень, синку!“ Я його до тину сісти попрохав, і на мое питання, хто живе в будинку, він мені цікаву дієньсь сказав.

Він казав: пора та ще не за горою,—мабуть і всього там буде, чи не з рік, як в цьому будинку з зятем та дочкою жив уже доволі літній чоловік.

Але на бандурі вмів він добре грати; рано й пізно грати він на її любив; і пісням нікого не прохав навчати—сам навчивсь і грало сам собі зробив.

Поки міч держалась, поти і жадобу щирю до роботи мав він; а вкінці, як померла жінка, всю свою худобу взяв та й передав він зятєві й дочці.

Маєток і стягу луга дніпрового, поле і скотину—все він їм оддав; та не оддав бандури: тільки ж і святого, тільки й дорогого, що собі він взяв.

Та й беріг же лірник неохібно грало! Завжди воно висло в шані на стіні; сердивсь, щоб, крий Боже, пилом не припало, а щоб струн торкнувсь хто-е, вже це ні-ні!

Йде, було, він зранку, сяде під вербою, що в ясну криницю тріпотно глядить; вдаре по бандурі смілою рукою і на струнах рідну пісню пробіжить.

Люде не минали хати чепурної, й хто старого діда-лірника не знав? Хто його бандури не любив гучної? І яких він тільки там пісень не грав?

Чи прочане пройдуть, а тоді багато їх ходило в Київ,—не минуть його: просять, щоб заграти; він загра про свято і не стане грати иншого чого!

Хлопці та дівчата празником зберуться: „Нам веселу пісню,—серце розігрій!“ В лірника старого руки стрепенуться і веселу грає ввічливо старий.

А приміте в кого ківш біди та лиха, він веселу пісню зразу закінча, сумної заграє бережно і стиха, так, що градом ллються сльози в слухача.

Знав він і козацьких. Тих, було, згадає, так і сам невтерпе, серце защемиє; слухає, як дума в дзигах замірає, а сльоза на вії іскрою горить.

Йї по сусідніх селах знали бандуристу; і туди він грати иноді ходив; всюди його пісню щиро і огнисту мир непередливий слухати любив.

От і жив по всяк день в згоді і шанобі лірник невсипущий; а далі найшла хіть іти на прощу; так у Київ пробі тягне його сила з рідного села.

— Треба хоч на старість Богові молитись; йде прочан багато, й я туди піду!

— Та куди вам, тату, з ними прирівнятись! Ви уже старенькі, знайдете біду!

Не послухав жірник; взяв своє убрання та ціпок дубовий, щоб сміліше йти; попрощавсь з сім'єю; на саме ж прощання приказав бандуру пильно берегти.

День іде і другий, третій проминає, далі і неділя й друга утіка; а про батька чутки ні звідкіль немає,—журиться й онучка, журиться й дочка.

Раз вечірне сонце кріз бузок пробилось, вдарило на стекла промінем ясним, а відтіль на стіну,—і позолотилась зразу вся бандура золотом густим.

Струни перервались, і в той час таємний всій сім'ї здалося, що з бандури зник і пробіг по хаті невимовно-темний, невимовно-тихий і журливий дзиг:

„Ой, сів пугач на могилі, та й крикнув він: пугу!“

— Що воно бандурі, мамо, поробилось? Що за невидима гра на йї рука? Ох, коли б та з дідом лихо не лучилось!—мовила онука бліда й боязка.

Мама одвічала: „Бог його бороне від біди й напасти по усякий час! Заспокійся, доню; то воно червоне сонечко промінням вдарило на нас“.

Не було надії в матернім одвіті, а на те й прочане сповістили їх: „Приказав вам батько довго жити на світі; він уже царствує з тиждень у святих!“

Ми прийшли з вечерні; він нам і говоре: „Помірати буду, занедужав я; та нема бандури, горе ж моє, горе! Де ж моя бандура, де ж вона моя?“

„Помірать не страшно: всім нам помірати; не втечеш од смерти; та як би хоч раз на моїй бандурі голосно заграли, а заграв би гучно я в останній час:“

„Ой, сів пугач на могилі, та й крикнув він—пугу!..“

„Ми йому не вірим,—завжди він шуткує; кажемо: вставай лиш, час уже тепер сісти за вечерю; а старий не чує: миттю похилився з лави та й умер...“

Оттоді вже тільки вся сім'я дізнала правду непорушну по примітам тим, що душа їх батька „Пугача“ заграла, як бандура вкрилась світом золотим.

Я. Щоголів.

Ч у м а к.

Іде чумак заморений, курою покритий; іде шляхом-Сагайдаком поміме ракити.

Не б'є чумак волів своїх, бичем не махає; іде собі та ввчливо ракиті гукає:

— „Ракито ж ти, раkitонько! Рясне твоє листя,—сховай мене й волів моїх до себе в захистя. Один я йду,—товаришів шукав, так немає: старі степи зруйновано, й чумак вимірає“.

Гука чумак закурений; а яструб з ракити одвічує: „Широкий степ, та кісно прожити!“

Колодезі рандовані, вода висихає; воли ідуть та все ревуть, що паші немає.

Гей-гей, воли, воли мої, воли круторогі! Покопані й поорані чумацькі дороги.

Уже по тих доріженьках нам хур не возити: в останне ми до Криму йдем, та й годі ходити.

Я. Щоголіє.

Чумацьке нохання.

І. Як помер наш батько—нехай йому земля пером!—оставив нам дев'ять пар волів полових та хороших. Нас було три брати; я—найменший, хлопчиком після батька зостався. Середній одруживсь і покинув чумацтво. Мати дуже прохала: „Покинь, сину, чумакувати; я тепер нещаслива в світі,—хоч ти мене трохи розважатимеш...“ Та така й плехий він був, частенько слабував.

Стали ми з старшим братом чумакувати. Грицько був парубок високий, чорнявий, карокий,—парубок, як орел. От, стали чумакувати... Я вже й старий, уже дочка до осені рушники готує, а ще й тепер мені так і сниться широкий степ безкрайї. Стелеться шлях, ідуть наші круторогі, риплять вози—мажі, а місяць світить...

— А що, хлопче, злічив зорі?—гукне було Гриць, як у давона вдарить. Я так і схоплюсь, мов не стямлюсь, доки знов задивлюсь на того ж таки місяця, на ясні та гарні зірки, на глибоке темне небо.

Як іти з нашого села в Крим, треба переходити Кумиці, козаке село, велике, аж на двох горах, дві церкви муровані, річка, хати все нові, коло кожної красний, прекрасний вишник. Славне село! Туди віддана наша тітка, матерна сестра; то ми було все й заходимо до їх. Тітка нам рада, роспитує, частує, розказує. Переночуємо в їх та й у дорогу. А далі вже й баряться стали: днів два або й три перебудемо. То брат знайомого товариша піджидає. то в його вїл заслабне... Мені, хлопчині, це й добре: чи с хлопцями заведує, або на тину сидю, як півень.

II. Однієї весни вийшли ми рано з дому; пристали в Кумицях, як і звичайно на третій день увечері. Тепло було, й вишні цвіли рясно. Не доїхавши до тітчиної хати, Грицько спинив воли та й каже: „Дивись, Івасю, не відходь, братіку; я зараз вернусь.“— „А куди це, Грицю?— питаю.“— „Та треба до знайомого чоловіка забігти. Возів не лишай!“ Та й пішов; а я за ним назирці: до яких це знайомих людей він ходить?

Перейшли вулицю; підкрались під нову хату. Грицько свиснув; переждав трохи, свиснув у друге... в третє... Все нічого не чути. А мені аж під п'яти пече,—що це буде? Обійшов Грицько садок. Як раз під старою вишнею, що, здається, найрясніше цвіла, стояла дівчина—хороша, як зоря ясна; руса коса нижче пояса; стояла вона проти місяця-молодика й, підвівши білу руку, промовляла: „Молодик, як гвоздик! тобі роги красні, мені очі ясні.“

Як почала проказувати так удруге, Гриць тихесенько свиснув. Дівчина стрепенулась, як сива зозулька; прислухається... Грицько ближче.— „Грицю!— каже,— це ти, Грицю!“ Я собі послухати посунувсь, та як був дурний—так і шурхнув у яму: весь вид кропивою пожалив. Якійсь вражий син під самісіньким тином яму виконав. Годі вже тоді підслухувати,—вискочив та до возів! Мабуть Гриць подумав, чи не зайця сполохнув.

Перестояли ми три дні в Кумицях. Грицько підживдав ізнов знайомих людей—не прийшли бісови сини! а сам тим часом що-вечера ходив, а світом вертався. Я, водившись із хлопцями, допитавсь, чія це цова жата: Данила Мороза. Козак був усатий, здоровий, а ще до того й дуже сердитий і мав дочку Марину.

III. Сходили ми в Крим щасливо. Вертаючись, як того треба, стали в Кумицях. Гриць одговоривсь хутенько від тітки й побіг... Тільки швидко вернувся і чогось дуже смутний. Посідали ми вранці свідати. Тітка й каже: „Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку Марину?“— „А що таке?“—перепитує він.— „Оддав її батько заміж,—присилував нещасливу! Як вона побивалась бідна! мов неживу повезли до свекра“.

Я глянув на Гриця. Він слухав і щільно дививсь у вікно.

— Вийшла заміж, як за стінку засунулась: ізмарніла, зів'яла, моя рибонька. А дівчина була, як сонце. До мене було частенько прибіжить—щебече, розпитує...

— За кого ж її віддано?—запитує Гриць, мов чужим голосом, і вмовкає.

— Та за Івана Бондаря,—от у Дзвонарях, недалечко. Там багатирь, дика! мене понурив голову наш Гриць, та до самого дому й не звів.

аж під м...

IV. А мати все: „Одружись, Грицю, та й одружись! Чому бо-ні?“

— А тому ні,—відповідає Гриць,—що любої пари не знайшов; а побратись аби як...

Сидимо було в хаті, мати й почне журитись, а далі й каже:

— Що то за дівчата гарні в нас на селі! Нема й у Києві, мабуть, кращої за Катрю Барабашівну.—А сама дивиться на Грицька.

— А нема... це так...—потакує Гриць.

— Або Мотря Яковенкова? О-о, хороша дівка, дуже хороша!

— Хіба Мелася Шпичківна?

— І Мелася гарна... і Мотря хороша...

Мати аж було заплаче. Так до віку бурлакою й зостався наш Гриць.

Марина—перечули ми через людей—скоро вмерла: кажуть, дуже лихий чоловік був. Він уже тепер третю жінку взяв.

V. Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим. Не хотів а ні дружитися, а ні дома жити—чумакував. Доля йому щиро служила: так і золотів, так і золотів. Та не тішило його багатство,—ходив він більш для того, що вже в чумацтві закохався.

Дома такий тихий, не гуляє, мало й говорить, а вийде в степ—другий чоловік, неначе світ йому вгору піднявся! Ходить поміж возами жвавий та смілий, або заспіває: „Та доле ж моя, доле! та чом ти не така, як доля чужая!“ Аж по степу лунає... Добре співав. Як було заспіває „Нечая“, то тобі здається, що от-от козаки вийдуть, по плечах так і силпе морозом. Справедливий чумац був!

Він у нашому селі церкву новим ґонтом обшив і хрести позолотив. Не одного вбогого чоловіка з біди вирятував. Матір шанував дуже. Вона його пережила; зробилась уже зовсім от, як жовтенький грибочок, а пережила чумака.

Третій рік, як він помер. Ще кріпкий чумац був. Умераючи, сказав у пущі викопати під дубом два скарбці з грошима; один матері віддати, а на того його поховати гарно, висипати високу могилу, а хреста поставити з цілого дуба. Так ми зрубали дуба під кореня, обтесали трохи гілля та й упустили в землю, так як хреста... Аж геть-геть зі степів видно

М. Вовчок.

* * *

Ой ходив чумац, ой ходив
бурлак сім год по Дону,
та й не було пригодоньки
ніколи йому.

Ой ішов чумац та й ішов
бурлак із Криму додому,—
сталась йому пригодонька
за всюю дорогу.
Сталась йому пригодонька
не вдень, а вночі:

занедужав чумаченько
с Криму ідучи,
при широкій доріженьці
воли пасучи.

Ой пішов чумац в Самар на базар,
червоною хустиною голівку зав'язав.
Ой упав чумац, упав та й лежить.
Ніхт о його не спитає, що в його
болить:

Ой болить в його серце,
болить голова,—
Помирає чумаченько, а роду нема.
Прийшов до нього отаман його,
бере його за рученьку, жалує його.
„Отамане, мій батечку,
жалуєш мене,
скидай жупан з мене та укрій мене.
Бери мої воли, вози, поховай мене,
бери моє срібло-злото,
поминай мене“.
Скинув чумак свиту, скинув і кожух,
припадає к сирій землі,
теплий зводе дух.
Скниув чумак із себе і каптан:
„Воли мої половії, хто ж буде
вам пан?“

Та вдарили зразу у великий
дзвін...
Це ж по тому чумаченьку,
що ходив на Дін.
Та вдарили зразу в дзвони у
во всі,
це ж по тому чумакові,
що ходив по сіль.
Ой ішли воли та в вісьмерику,
задзвонили в усі дзвони
по тім чумаку.
Ой ревнули воли у новім ярмі,—
поховали чумаченька
в чужій стороні.
Ой заревли воли, степом ідучи—
поховали чумаченька
із Криму йдучи.
Чумачька пісня.

Поле в червні.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. Безкраї стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, ниви котять та й котять зелені хвилі й хлюпають ними аж під край неба. Я тепер маю окремих світ; він неначе перлова скійка: стулились краями дві полсвині—одна зелена, друга блакитна—й замкнули в собі сонце, немов перлину. А я там ходжу й шукаю спокою. Іду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумати, що я—планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо на двоє ростяли чорні крила ворони.

На небі сонце—серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою собелити шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками звуків, шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять од його срібноволосі віси. Йду далі—киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і попливти. А там ячмінь хилиться й тче-тче с тонких усів зеленій серпанок. Іду далі—все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміняться, в'ються глибоко в житі; їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути, як небо, й стали, як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий без'остий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Іду далі—все пшениця й пшениця. Коли ж цьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотний на землі, як сонце на небі, і так мені гарно, що не впаде між нами тинь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість. Врешті стаю. Мене спинає біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою й слухаю. Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна, й повні очі с'ява сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий од себе блиск.

Раптом усе гасне, вмирає. Здрігаюсь. Що таке? Звідки? Тинь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя—і вмить усміхнулось направо, всміхнулось наліво,—й золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тільки тоді передо мною стала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Віси, пшениці, ячмені—все це зіллялось у одну могутню хвилю; вона все топить, усе забірає в полон. Молода сила тремтить і пориває с кожною жвלקи стебла: клекотить у соках надія. Я тільки тепер побачив село, нужденну кунку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно залуталось у ниві, як муха в навутині. Що значать для тої сили оті хатки? Нічого. Зілляються над ними зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он виїшла в поле дрібна біленька цятка, й потонула в ній. Вона кричить? співає? і робить рухи? Німа безвладність просторів усе це ковтула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки й дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі й хлюпає ними аж у край неба. Над усім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності. Як крила тих вітряків, що чорніють над колом: байдужно й безупинно роблять у повітрі круг, мовляв говорять: так буде вічно... так буде вічно... Бо ні що ніколи не гине... Все живе, все істнує...

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом полей, свіжий, як дика квітка. В зборах і складах своєї одежи приносив запах поля, мов старозавітний Ісає. Спокійний, самотний, с'їдав десь га ганку порожньої хати й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі колони, заплітала сіткою тіней, ізсувала й підносила вгору непевні тремтячі стіпи, а коли все це зміцнялось і теміло, склепила над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати; твої міцні стіни стануть між мною й цілим світом. На добра-ніч вам, виви! Йі тобі зозуле! Я знаю, завтра з ранішнім сонцем улетить до мене в хату твоє жіноче контральто: ку-ку!.. ку-ку!.. І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько.

М. Коцюбинський.

Наші сади.

Чудові сади зеленіють місцями по Вкраїні. Звенигородський повіт — пишній куточок України, край садів, батьківщина Шевченка! Пишна Шевченкова пісня вилинула з роскішного краю, вбраного роскішні сади.

Від самого берега річки Росі, на південь, де Канівський повіт ізходить з Звенигородським, починається який рай, якого трудно відшукати на Україні. Дрібні та круті гори від самої Росі покотились крутими хвилями. На крутих схилах, по глибоких долинах зеленіють дубові та грабові старі ліси. Всесь

рай густо закиданий здоровими селами, містечками, просілками та вулицями. Ідеш селами, неначе густими лісами: по обидва боки вулиць стоять сади стінами, як стара дубина в лісі. Здорові черешні та сливи зовсім закривають білі хати. Село Кирилівка, де родився Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, як у великім бору.

Які пишні села в цім краю бувають весною, коли зацвітуть сади! Одно село зовсім занало в глибоку долину й неначе потонуло в білому морі садів, як у молодшому озері; друге стоїть на горі й красується в синіх та високих черешнях проти сонця, неначе довге біле марево в синім химернім тумані. Там на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє полоса з вишневих та слив'яних садів. Ставок блищить на сонці, наче дзеркало, вправлене в срібні рямця, обгоріні коштовною білою прозорчатою тканкою. А там далі, серед зеленого лісу, на долині стоїть прилісок у садках, і здається ніби серед лісу коштовне біле полум'я, а величезні груші та яблуні, роскидані поміж зеленою грабиною, стоять у цвіту, як срібні канделябри, роскидані в лісу.

С таких пишних садів вилинув, як соловей із гаю, Шевченків геній його пісня така ж поетична, така пахуча, як ті сади в весняну добу.

І. Левичукій.

Як би ви знали...

Як би ви знали, паничі,
де люде плачуть живучи,
то ви б іділій не творили,
та марно б Бога не хвалили,
на наші сльози сміючись...

За що, не знаю, називаєм
хатину в гаї тихим раєм?

Я в хаті мучився колись,
мої там сльози пролились—
найперші сльози! Я не знаю,

чи єсть у бога люте зло,
щоб у тій хаті не жило?

А хату раєм називають!..

Не називаю її раєм,

тії хатиночки у гаї

над чистим ставом край села;

мене там мати повила,

і повиваючи співала

свою нудьгу переливала

в свою дитину; а в тім гаю,

у тій хатині, у раю—

я бачив пекло... Там неволя,

робота тяжкая ніколи

і помолитись не дають!

Там матір добрую мою,

ще молодую, у могилу

нужда та праця положили;

там батько, плачучи з дітьми,

(а ми малі були і голі)

не витерпів лихої долі—

умер на панщині!.. А ми

розлізлися межі людьми,

мов мишенята: я до школи—

носити воду школярам,

брати на панщину ходили,

поки лоби їм погодили;

а сестри... сестри... Горе вам,

мої голубки молоді!..

Для кого в світі живете?

Ви в наймах вирости, чужі,

у наймах коси побіліють,

у наймах, сестри, й умрете.

Мені аж страшно, як згадаю

оту хатину край села,—

такії, Боже наш, діла

ми творимо у нашім раю.

На праведній твоїй землі

ми в раю пекло розвели,

а в тебе другого благасм;

з братами тихо живемо,

лани братами оремо

і їх сльозами поливаєм.

А може й те ще... Ні, не знаю,

а так здається, сам еси...

(Бо без твоеї, Боже, волі

ми б не нудились в раю голі).

А може й сам на небесі

смієшся, батечку, над нами

та, може, радишся с панями,

як править миром... Бо дивись—

он гаї зелений похилився,

а он зза гаю виглядає

ставок, неначе полотно,

а верби геть по-над ставком

тихесенько собі купають

зелені віти.. Правда—рай?..

А подивися та спитай,

що там творяться у тім раю?!

Звичайне—радість та хвала

Тобі єдиному, святому,

за давнії твої діла?..

Отим то й ба... Хвали нікому,

а кров, та сльози, та хула.

Хула всьому!.. Ні, ні—нічого

нема святого на землі!

Мені здається, що й самого

тебе вже люде прокляли!

Т. Шевченко.

Ой, не сійтесь, сніги...

Ой, не сійтесь, сніги, ой, не сійтесь, рясні, не губіть ви останньої слави: гріє здалека землю усмішка весни, пробиваються проліски, трави.

Не злякають вас нікого, холодні сніги, бо росточке вас сонце блискуче, і печуваний сміх залуна навкруги, як тікати ви будете в кручі.

Ой, не сійтесь, сніги, ой, не сійтесь рясні, згиньте в темній безодні навіки! Хоча пізно, а все ж діждимось ми весни—свята волі, і світла і втіхи.

О. Олесь.

„Менше слів, та більше діла; більше простого, буденного діла; більше турбот про пуд хліба, про пуд угілля. Більше турбот про те, щоб, оці необхідні голодному робітникові й обірваному, роздягненому селянинові—пуд хліба й пуд угілля—доставались не крамарськими згодами, не капіталістичньо, а свідомою, щиросердєю лицарською працею простих працівників.“

Ленін.

V.

Тяжкий хліб.

Брудного осіннього дня, коли вохкий із мрякою вітер особливо люто проймав на середохрестях міських улиць, у двір величезного мурованого будинку ввійшов, зігнувшись під шарманкою, присадкуватий чоловік із чорним, порушеним сивиною волоссям, котре цупкими кучерями стирчало с—під забризканого риженького від часу бриля. За ним убіг, трохи підплигуючи, кволий, білобрисий хлопчик із великими красивими очима, очевидно змерзлий у своїм блаженським літньому вбранні.

Шарманщик став посеред просторого двору, щоби з усіх вікон кільки—пверхового будинку можна було й слухати музику й бачить, хто крутить ручку. Іноді, в гарну погоду, він підсвистував зіпсованій шарманці. Потім ізняв її з плечей, поставив на палку й загравав.

Уже були програні до якої міри с фальшу й сичанням пісні, вальси, польки, й підтоптаний смуглявий чоловік із червоним од утоми обличчям марно підводив свої припухлі очі й обводив ними вікна; марно він скидав свого подертого бриля, показуючи копу густого сивого волосся, коли ловив очима обличчя людей коло відчинених кватирок. Вони раптово зникали, ніби соромлячись, що даром слухали шарманку, й наче цим самим подавали де—яку надію двом ізмерзлим людинам.

Ні одна кватирка більш не відчинялась.

І музика, й шарманщик у холоднім пальті, й хлопець із посинілими руками, очевидно, не втворили впливу, хоча б остільки, щоб розбудити в слухачах добрі наміри—кинути мідного п'ятака, або що їстивне. Тоді шарманщик ізвернувся до свого малого товариша по праці:

- Ну, що ж, Андрушка... Не гай часу, починай,—промовив він.
- Що ж почати, Йван Митрович?
- Співай, що хоч... Але тільки швидко!

Андрушка випрямився, і його постать іздалася стрункіша й вища. Він підвів голову до вікон і на хвилину замислився. Все його обличчя, дрібненьке й ніжне, немов би освітілось, і щось надзвичайно журне й поважне, не дитяче, було в його рисах і в отих великих очах. І він заспівав...

Ніжний, ласкаючий, трішки тремтячий голос пронісся в повітрі забудованого скрізь двора чимсь неземним, надзвичайно сумним, і пісня ли-

лась, неначе тиха скарга нещасливого ображеного серця. Голос що—далі міцнішав і дзвинів усе дужче й певніш.

Здавалося, співець увесь оддався захопленню згуків своєї пісні. Його лице ніби світилося від хвилювання. Йї фарба залила його блідні щоки. Він співав і, мовляв забув, що співає для чужих йому невідомих людей, співає за непевний шматок хліба, і не почував пронизливого мокрого холоду.

Квартирки знов поросчинялися: мабуть хлопцева пісня досягла й замуваного житла ситих мешканців і зацікавила їх чарстві серця. З відчинених настіж дверей підвального маненького помешкання, в котрім найшов притулок убогий кравець із сім'єю й двома підручними, вибігла на двір підстаркувата дебела молодиця, запнена теплим платком, і стала як укопана, ніби залякла, слухаючи чудовий спів...

Заклякла й, очевидячки, забула все на світі, все: і щоденну працю, й турботи, і горе, й хвороби... Лице її, що блищало хирявою жовтою кежею, одухотворилось. Несамохіть слези підступили до її рантом загорілих очей укупі з голосом співця, що проник до почутливого серця, тискаючи його з радістю, з журбою, з жалістю й до себе, й до цього старця—співця і до всіх обділених долею людей.

З вікон будинка посипались на мокрий і грязний брук двора мідяки, загорнені в паперці цукерки, скибки білого хліба. Шарманщик, дякуючи, вклонявся на всі боки й підбирав усе це з бруку в свій бриль.

А хлопець співав і співав...

І холодна мряка кропила й кропила обох...

Від чого на світі злидні.

Багацько по білому світі заможних, навіть багатих людей, а ще більше убогих та злиденної голоти. І так скрізь, по всіх країнах, по—між усіма людьми. Один і вдягнений, і жити є де й при здоров'ю, а в иншого—не то що, мовляв, удягтись до ладу або мешкати по—людському—шматка хліба щоденного немає; здоров'я ж—майже зайва річ: не до його за безперервною працею.

Той дбає і в себе не має, той працює, а другий панує. І дивне діло: як раз у того більше всього, хто найменш товчється, надриває сили,—ніби йому доля вороже, в усячені щастить йому. А вбогий—та що вбогий? у нього доля злая, безглузда, нічевна,—під лавою в смітті лежить і сама пухне з голоду.

Раз ото зібралось на кликаний обід чимало людей. Гості с початку балакали поміж себе про се, про те: про врожай, про худобу, про гроші, а далі, звичайно, звернули розмову на багатство, на бідність, на щасливе й нещасливе життя людське: від чого нещастя й злидні в людей? чи наступить такий час, коли всі на землі будуть щасливі? чи здохнуть люди коли злиднів і горя?

— Нещастя й горе, а з ними вбогість і злидні посялаються від бога,—промовив пін,—добрим на спокусу, злим для поправки, аби не заздрили.

— Кожний сам свого щастя коваль: нещастя й злидні кожний сам собі буде,—сказав купець,—один нещасливий од лінощів і поганих звичок та хиб, другий—од ненажерливости бажань і хапання.

— А я так скажу,—встряв поважний дука,—добре роби, добре й буде: рідче заглядай до шинку, частіш до церкви: працой—і все матимеш, о...

— А що ви, дідусю, скажете на це?—спитали сивого столітнього діда, господаревого батька, котрий увесь час пильно стежив за бесідою.

— Дітки мої!—сказав він у відповідь: довго я жив на світі, багато бачив різних людей, а ще більше лиха; був і сам багатий і з злидними мав діло,—всього надивився... І от слухайте. Нашу транезу можна порівняти з великою людською громадою. Різна страва ставелась перед нами на столі. Всі ми брали собі в міру, й усі, як бачите, наїлись і неголодні й, крім того, задоволені один одним,—краще не треба. Але в'явіть собі, що кожний із нас по жадобі або заздрості, або з другого приводу, наприклад, по звичці чи природній хибі, не вважаючи на сусіду і його потребу, захотів би один заволодіти й зажерти собі все, що попаде під руку й що приготовлене для всіх,—що б із того вийшло тоді..? Один би захопив собі цілого пирога, другий узяв би до себе всю миску з борщем, третій—смажене порося, четвертий—вареники з макітрою, п'ятий горілку. Одному дісталося би занадто багато, другому досить мало, третьому—не в поїжу, четвертому—саме гаразд, а п'ятому й пошкодило б. Останні ж дивилися б цим із рук і підбєрали об'їдки, а інші, особливо які малосилі й соромливі, сиділи б та слинку ковтали. І звичайно—всі й кожний залишилися би незадоволені один одним, обурені один на другого, тримали б на серці один проти другого злість. Гарний би скоївся обід! Але ж ми не так ізробили: кожний із нас брав зі столу, стільки йому дійсно треба, вступаючи другому, знаючи що й той хоче, і що він про мене теж дбає. Ми давали один другому, щоб і самим одержати в свою чергу. Ми всі один одному прислужилися, виконали людський обов'язок і не терпимо ні в чім недостачи: ми всі наїлись і напилися, ми поважаємо і шануємо один другого, ми спокійні, задоволені й веселі. Оттак мігло б і так мусить бути й у житті. Але, на превеликий жаль, буває між людей здебільшого далеко не так, а як є навпаки... От од того й злидні на світі. Люде ще й досі в порі дакуинства, і швидче вживають гидкі зразки життя, аніж гарні, суспільні. А здавалося б—чого кращого? Природа наділила землю всім необхідним для життя живих істот, нагородила людину цікавим розумом і хистом до всього, відокремилла цю здатню людину від останнього створіння,—працой і живи! Людина ж ніяк не зважитья відокремити себе від хижака—звіра й увесь час свого коротенького життя на землі гонобить, щоб на неї хтось робив, щоб її хтось годував і доглядав—загалом про неї дбав...

* * *

„По—божому“.

Верблюжа валка прочан рушала з воріт великого азійського міста. Спереду неї їхав багатий турчин Осман і кидав на людей грішми. Мулли благословляли рушавших подорожніх, мешканці посипали квітками шлях їм; було урочисто.

В шостий раз ішов Осман із валкою до Мекки й керував над вартовим військом султана. Всі були запевнені в лагідній закінченні подорожі, бо ні разу ще не траплялося з Османом ніякої пригоди: бурі не засипали в степах Аравії ні одного чоловіка з Османової варті; ні разу арабійці не напали на його. Люде казали, що Аллах посилає Османові ласку й щастить у всіх його підприємствах у нагороду за його побожність, щедрість і відважність.

Через кілька тижнів після виступу з міста, валка наблизилась до річки Єфрата, відомої з самих стародавніх часів. Із співами релігійних псалмів переправелись через ріку прочани й опинились у піскуватій рівнині Аравії. Тут пристав до валки один арап, верхи на гарнім воронім коні; він теж їхав на прощу до гробу Магометового.

Осман уступив із ним у розмову, й вони не постирегли, як, забалакавшись, одіхали в бік од валки. Осман заговорив про те, який нарід достойніший: турки чи арапи? Аравієць відповідав коротко, але розумно: хвалив достойне пошани в своєму народі, й гудив те, що йому здавалося поганим. Турчин із запалом вихваляв турків:

— Турки,—хвилювався він,—із давніх давен славляться на всім сході хоробрстю, доброжичливістю й милосердям. Із давніх давен цілий світ поважає нас за ці рідні якости. Скрізь, коли хотять висловить одважність вояки, то кажуть: „Він хоробрий, як турок!“ Купці, бажаючи виразить чие небудь безкористя в високому ступіні, висловлюються: „Він справедливий, як турок!“ Але чим уславився твій бідний народ, теняючись по степах кам'янистої й пустельної Аравії? Яка поголоска йде про вас? Така, що ви не маєте ні чести, ні совісти. І хоча ви визнаєте одну віру з нами, але вам султан щорічно платить значну суму грошей, аби захистить од вашого хижацтва валку прочан. Кожний справжній мусульманин лічить вас за зневажливих волоцюг, завдяки вашому грабіжництву. Признайся, товаришу, в певності моїх слів; признайся, що ваш нарід—банда розбишак

— Ми опісля закінчимо нашу розмову,—перебив його арап, указуючи на верблюда, що спіткнувся, внаслідок і придавив собою свого погонича,—раніш усього, давай вирятуємо нещасного чоловіка, бо задавить.

— Віжи й рятуй!—одповів Осман.—Я не хочу зробити ніякої допомоги цьому злидневі. Я його знаю: він перекунив у мене верблюда чотири роки тому назад; тепер я дуже радий, що цей же самий верблюд помстився йому за мене. Коли б негодай іздыхав, і одно мое слово мігло повернути йому життя, то я (нехай пробачить мое согрішення Аллах і його великий пророк!) то я зашив би собі рота.

Між тим арап надоспів до придавленого погонича, вирятував його с—під верблюда й повертався до свого попутчика. Він був уже від нього недалечко, як раптом страшний тигр вискочив ізза куща степової рослини й миттю кинувся до Османа. Турчин заметушився, перелякався й непритомний упав на землю. Аравієць прожогом поскакав, але не геть од його, а прямцем до нього, витяг пістолу й тієї самої хвилини, коли хижак—звір плигнув був на свою здобич, вистрілив; мертвий тигр виправився біля напівмертвого турка.

Нарешті Осман блимнув очима. Счасіння його здавалось йому посланим із неба. Він обняв арапа й у першій жару своєї дяки пропонував

Йому зі сльозами на очах свою калитку з червінцями. Той, на велике здивування турчинове, відмовився взяти, промовивши, що він виконав тільки свій обов'язок людяни. В цей час підійшов до них старець на дерев'яній, вкритий лахміттям і струпами; він звернувся до Османа, котрий ховав у кишеню калитку:

— Милосердя мабуть тобі знайоме, шановний прочанине! Запобіжи голодові й згазі твого земляка, вділи старцеві що — будь із твоєї важкої калитки! За де — яку платню хто — небудь із попутчиків підвезе мене до міста. Твоя пожертва вибавить мене від пекучої спеки, й до вечора сподіваюсь при твоїй допомозі доберуся до міста; без неї ж ізгублю останні сили й примушений буду загинути в пустелі від лютої диких хижаків...

— Нехай допоможе тобі Аллах, — відповідав Осман, заховавши в кишеню калитку з гріними, — в мене ж немає для тебе ні одного зайвого шеляга; я йду на богомілья й не маю грошей більше того, скільки мені треба, щоб вистачило туди й назад. Усі зайві роздав я народові при виїзді з батьківщини. Жалко, що й казати, але допомогти не можу, — Біг дасть, вибач...

Арап усміхнувся, дістав торбу з сорочинським шпоном і подав старцеві: „На, небоже, замори черв'яка й перебий згагу та підкріпи ослаблі сили й підемо вкупі. Місто, куди ти йдеш, лежить на шляху, котрим іде валка. Я проведу тебе, не журись“. — „Але йду я дуже тихо, часто спочиваю... нездужаю“, — казав старець. — „Так сядь на мого коня“, — промовив арап, і ту ж мить ізскочив із нього, підсадив недужого, взяв за повід і пішов потихеньку.

— Кинь його ледащо, не востуся казна з чим, — гукнув Осман до арапа, — закінчемо нашу розмову, докажемо один одному переважність наших народів.

— Розмова наша давно вже закінчена, — відповідав арап. — Замість собі, Османе, що всюди є порядні й чесні люде; звичайно, всюди є й злі й ворожі. І балачка на цьому прикилася. Обидва замовкли.

Осман зрозумів із арапової відповіді виказування свого походження образився й поклявся помститись за його нахабність. Незабаром і випадок для виконання замірів Османові випав.

Зсадивши старця в місті, арап продовжував путь із валкою, й на однім привалі заснув дуже кріпко. Валка рушила, й Осман залигав свого добродія посеред пустелі, — залишив на жертву всякому лихові й несподіванкам. А щоб він не міг догнати знов цієї валки, турчин украв у нього чудового коня — єдине майно вбогого аравійця.

* * *

Щира дружба.

Давно це діялось. В одній стороні був лютий король. Він був жорстокий і неймовірний. Його в королівстві тому ніхто не любив. У тій же стороні жив один чоловік, на ймення Мирос. Мироса всі любили й шанували за його розум і чесність; і от один раз злі люде наклепали королеві, що ніби Мирос хоче його отроїти. Король звелів привести до нього Мироса, і з обуренням сказав йому:

— Мені донесли, що ти заміряв проти мене зле!

— Ні,—відповідав Мирос,—я нічого злого проти тебе не заміряв, а тільки називав тебе лютим і жорстоким, бо ти й справді такий і є.

Король скипів, розпалився й закричав: „За одно це вже ти будеш расп'ятий на хресті“! (Кара на хресті в них була сама гнебна й страшна).

— Смерти я не боюся,—сказав Мирос,—і не стану прохати помилування, але дай мені тільки три дні строку—попрощатися з сім'єю. Порукою ж у тому, що я вернуся, зостанеться при тобі мій приятель.

Король промовив:—Даю тобі три дні строку. Коли ж рівно через три дні ти не вернешся, то я залишу тебе в спокої, а твої приятель буде покараний.

І подумав король: „Не вернеться більше Мирос, це запевне,—нехай же народ узнає, який він дурисвіт і зрадник“.

Мирос прийшов до свого товариша й розказав йому про все, і прохав його пробути замість себе три дні в острозі. Певний товариш із радістю вгодився, й дався одвести в острог і закувати в ланцюги. Мирос мёрщій залишив місто, й прибув на село, де мешкали його мати й сестра. Гірко заплакали вони бідні, узнавши про його долю. Всіма силами вони дбали затримати його довше коло себе. Нарешті Мирос, пам'ятаючи про товариша, вирвався від них і пустився в путь.

Він страшно поспішав, бо й так забарився трохи. Коли раптом ізчинилась буря, загув вітер, ударила гроза й полив дощ. Із гір у долини побігли струмки; річки переповнилися і широко розлилися. Мирос підходе до містка. Річка заінилась, великі хвилі котяться через міст; не встиг іще Мирос ступити на місток, як він обрушився в воду. Марно Мирос кидався взад і вперед по берегу й придивлявся в далечинь, марно кликав він порятунку. Нігде не маячило ні однієї людини, нігде не бовваніло ні одного вітрила. Й отетерів Мирос, пригнічений горем...

А час біжить; сонце вже стає на полудень; коли до заходу не поспіє Мирос до міста, його приятель загине. З одчаю кинувся Мирос у бурхливу річку й почав розбивати хвилі сильними руками. Ось він уже досяг берега. І, увесь мокрий, кинувся бігом. Ось він уже бачить вершини міських башт. Назустріч йому біжить вірний джура його. Цей іздалеку побачив свого доброго господаря.

— Назад!—гукав він до Мироса.—Ви вже слізнилися! Думайте тепер про своє спасіння. Ваш приятель уже поведений на кару. З години на годину чекав він вас. Над ним глумилися, йому говорили, що ви дурисвіт і зрадник, але він нікому не вірив і стояв на своєму, що ви—чесна людина.

І промовив гірко Мирос: „Ну, так; коли мое повернення вже не спасе товариша, я поділю з ним гірку долю, аби не посмів король нарікати, що я—зрадник. Нехай узнає він, як товариші—приятелі уміють любити й вірити один одному“.

Сонце вже зайшло, коли Мирос досяг міської брами. З далеку ще забачив він хрест і юрбу людей на просторім майдані. І от бачить він, як підіймають його товариша на хрест. Уже й недалечко, але він утомився, й ледве ноги пересуває. Нарешті, знесилений, зашпихавшись, Мирос розштовхує юрбу й кричить:

— Кате, припини кару,—я той самий, за кого він поручився!

Здрігнув народ і притих. Стихло все. Кати припинили виконання кари. Друзі кинулись один одному в обійми. Вони раділи такому кінцеві несподіваного випадку. Побігли до короля сповістити про подію.

Пом'якшало й чарство та зле серце королеве, й наказав він привести до себе засуджених. Як привели до нього Мироса і його приятеля, він пильно подивився на них і промовив усміхаючись:

— Ви перемогли моє серце! Бачу тепер, що хоч рідко, а буває—таки на світі щира дружба!

* * *

На копальні.

I.—Вода! вода!—залунало на продольні.—„Вода, вода!“—луною ронеслось по всій шахті й покотилось до самих глухих кутків, до самих дальніх обвалів.

І через хвилину все в шахті заворушилось, заметушилось і кинулось на кліть, на збойку. Всі поспішали вискочити на верх, щоб не лишитись у шахті на віки.

Нані приятелі, Микита й Петро, давні нерозлучні друзі, перший—забойщик, а другий саночник, були в цей час в десятій пічці й спочиваючи курили. Петро лежав животом на купі вугілля, а Микита, обіпершись на забой, розказував йому, як вони в 1905 році воювали на Горлівці с козаками та жандарами.

—„Вода“... донісся й до них крик із продольні, й обидва, як ізгвалтовані, схопились за лямпи й мовчки метнулись до вихідку. Вибігши на продольню, вони почули далеко в кінці продольні шум чи-малого струмка води, що звідкись прорвався й міг затопити скоро всю шахту. Вони прискорили хід і незабаром укупі з другими шахтарями були коло ствола. Діждавши своєї черги в юрбі схвилюваних робітників, вони сіли на кліть і через яку хвилину були на горі.

А в будові шахти з'юктирилось уже ледве не все населення копальні. Жінки, батьки, матері й діти шахтарські товпились, жадливо придивляючись в обличчя робітників, що вилазили с кліті, й радісними вигуками зустрічаючи дорогу їм родину. Всі тут обмірковували пригоду: одні гадали, що пробились у підземне озеро; інші запевняли, що в стару шахту. Але—шахту заливала вода. Пустили в роботу всі камерони, всі помпи, але вода прибувала.

Виїхала остання кліть, а з нею й ствольний, і заявив: „Усі, більш немає нікого!“ Але тут страшенно захвилювались дві жінки, що стояли самі собі, й почали кріз сльози розказувати, що нема їх чоловіків. Вони працювали десь у газенку і ясно, що звістка про воду до них не досягла.

Жінки счинили галас, почали голосити й кричати—„рятуйте!“ Шахтарі згрудились біля них, заглядали в чорну шахту, розводили руками й переглядались, знаючи, що тепер уже спасти їх неможна—все в воді.

Микита й Петро стояли тут же. У них на копальні не було нікого: вся їх родина була вони самі: двадцятилітній красавець Петька й присадуватий, з невеличкою борідкою, років сорока Микита.

Жінки голосили. Десятник викликав охотників. Їх не було. Але ось Петька схопив Микиту за руку. Микита обернувся до нього, глянув йому звичі й, зрозумівши, що той надумав, сказав: „Іди“. Й Петька, похапцем вилізши наперед, сміливо заявив: „Я піду!“

Всі вчухли, встромивши очі на смільця. А він стояв і стурбовано вимагав зняти кліть із кулаків і спустити його в шахту.

Коли Петро закидав уже ногу на кліть, Микита не стримався, кинувся до нього, й обидва злились у братніх обіймах. Тільки й міг сказати Микита: „Знаєш дорогу?“—„Знаю!“—відповів Петро. І кліть загурилася в безодню...

II. Коли кліть стала, Петро вийшов на продольню. Вода вже доходила до колін, і через це він бігом кинувся по продольні туди, де шуміла дуже вода.

Газенком підходили до верхнього пласта (шару) с п'ятої пічки й завдяки цьому він швидко досяг своєї мети. Тут вода була тільки від продольні, а далі пічка, йдучи в гору, була суха. Хутко побіг він по пічці. Ось і газенок. Заглянув у нього, крикнув і здивовано зупинився: ніхто не озивався. Він поліз на місце роботи, але й там нікого... Петро отетерів: що таке? де ж вони? Вилізши на пічку, він іще гукнув,—йому відповіла тільки луна по завалах та шум води на продольні... Моторошно йому зробилось, і він кинувся назад, аби врятувати себе від непотрібного загину.

Коли Петро вийшов назад на продольню, то там води було вже під руки, й через це, знаючи, що продольня до ствола йде схилом, побіг, високо тримаючи над головою лямпу, щоб випередити воду й вискочити на ствол, доки вода не заткнула його відтулини; але назад пробиватись по шню в воді було далеко трудніше, а він ішов тихо, напружуючи всі сили й тримаючи підведені до гори руки з лямпою. Холодна вода давала себе відчувати, але він не звертав на це уваги: швидче до ствола, швидче назад із шахти!

Але ось і дихати стало важче. Лямпа почала блимати. Очевидно, вода закрила вихід на ствол. Петро відчуває, що вода вже по рот; але він іде... Нападає острах—волосся дубом стає на голові; однією рукою він затуляє рота, носа; вже й дихати неможна, а він іде... Коли ось і лямпа, ненатурально блимнувши, гасне,—приплив повітря припиняється. Й він без повітря, в темряві, в шахті, в воді. Мутиться в голові. Петро падає і потягнений невидимою й невідомою рукою, нічого вже не відчуваючи, пливе...

III. Через короткий час після того, як Петро спустився в шахту, всі побачили, що від „збойки“ йдуть до шахти два шахтарі, й коли вони надійшли ближче, то в них узнали тих робітників, за котрими так гірко побиваються тут молодці, й котрих поїхав рятувати Петро.

Жахом повіяло на цих, що стояли... „Петька загинув“,—порішив Микита, й раніш, чим хто-небудь успів що придумати, він підійшов до розаявленої безодні шахти й, обернувшись до товаришів, промовив:

— Товариші! не поминайте лихом: коли судилося, то ми загинемо вкупі, або я спасу свого дорогого товариша! І з цими словами й з моторністю кішки повис на сталевому тросі (пас) і хутко почав спускатись у шахту.

Всі окнули, але припинити ніхто вже не міг. Усі знали, що коля

цей безрозсудний і спуститься в шахту по канатові на глибину 30 сажень, то неминуче загине там у воді. Й усі ніби скам'яніли, охоплені подією, що твориться на їх очах.

Коли незабаром... сігнальний молоток підводиться, й сігнал нервово б'є гасло,—„качай“!

Усе ожило: й люде, й машина. Машина запихкотіла, а робітники ще тісніш обступили відтулину шахти, чекаючи кліть і з тривогою заглядаючи в темряву шахти.

Нарешті кліть виїхала й стала. На ній ізверху стояв увесь мокрий, як хлюща, Микита, а в кутку сидів зігнувшись перухомий Петька.

— Мерщій до лікаря,—скомандував Микита.

І кілька пар сильних рув схопили Петьку й понесли в лікарню. А за ними пішов і Микита, похнюпивши голову й жмакуючи долоні своїх рук. Тільки тоді побачили, що руки в Микити заюшені кров'ю: він їх порізав об сталевий канат, коли спускався в шахту.

Петра одволали. Невидомою рукою, що потягнула його, був Микита. Коли він спустився в шахту, продольня була вже заллята водою, але знаючи з досвіду, що Петро мусів пробиватись до ствола, він пірнув по продольні, наткнувся на нього в потрібну хвилину й спас життя своєму приятелеві.

І. Серебряков. Переклад з російськ. М. К.

Проти рабства.

I. Літ за сорок тільки, як у багатій Америці скасували одверту торгівлю неграми. До того ж часу американські заможні дуки й плантатори купували їх у Африці. Банди озброєних купців—арапів одправлялися вглибину Африки й нападали на мирних і беззахистних негрів; полювали на них, як на яку дичину або звіра. Робили засіди, підкрадалися нічтю до сел, оточували всі виходи й потім одних забивали, інших забирали в полон. Полонених невільників заковували в ланцюги і, як череду скотини або отару овець, гнали стеном до моря. Коло берега вже давно піджидали цю здобич кораблі.

Пригнаних людей продавали за гроші, міняли на рушниці, на порох, намисто, цвітні матерії то—що, й тоді вже садовили на кораблі їх „хазяїни“. На кораблях невольників тримали закованих. Хазяї дбали, аби захопити як можна більше цього краму; корабель набивався так, що нещасні негри скупчувались до пікуди. Багато з них не виносили, задихались. Мертвих що—день по кілька душ викидали в море. Часто й густо викидали й хворих, коли вони заражали других. Траплялося, що кидали в воду й зовсім здорових, коли зустрічні вітри затримували кораблі або не вистачало харчів на всіх.

Привезених до Америки негрів адебільшого знов перепродували дідицям і багатим плантаторам. І всі ці пани—хазяї примушували тут своїх рабів працювати на них нарівні з худобою, коли не більше.

II. З ранішньої зорі й до пізнього вечера, не маючи спочівки й у свята, раб був за працею. Гаряче сонце палить землю, роспечене повітря

пашить спекою, а раб, не розгинаючи спини, працює: зрізує головки вати, ріже цукровий очерет, обробляє землю. А ледве тільки присів одпочити, зваду свистить батіг приказчика, й страшний удар по спині, по плечах, по обличчі розсікає кожу. Коли знесилений раб падав на праці в неприготовності, його одволали ударом чобота в груди або в порожній живіт, бо й годували їх нарівні з свиньми.

Не тільки дуки й пани—самий закон не знав до рабів жалости. На раба дивились, як на робочу скотину; за ним не вважалося навіть людське звання. Його кепсько годували, погано за ним доглядали, продавали поруч із псами, ні скільки не думали про його освіту. Турботи про навчання рабів рахувались навіть небезпечними й заборонялися.

— Почнуть вони читати, думати, судити,—балакали пани про рабів,— і почнуть виявляти незадоволеність. Нехай краще залишаються грубими дивунами. Чередою скотини легше керувати, ніж гуртом міркуючих людей.

Проявлялися навіть пастори (протестанські пап—отці, священники), котрі по церквах не соромились у проповідях доказувати, що ніби—то сам господь призначив неграм бути рабами в білих.

Може б воно так і досі було, коли б... не знайшлося розумної людини, жінки.

III. На захист оних нещасних негрів виступила дочка пастера, на прізвисько Бічер-Стоу.—„Треба тіпнути заспану совість людську“,—думала вона.—„Треба написати таку книгу про рабів, котра б усіх ударила по серцю. Нехай із кожної сторінки, с кожного рядка цієї книги чується стогін і плач пригноблених, їх сум. Треба показати читачам той жах, який робиться на плантаціях та по маєтках поміщиків“.

І вона, ця Бічер-Стоу, пригадала негра, по йменню Том. Йї уявилося ясраво, як оцей Том із молитвою пробачення про свого ката—пана померав, забитий батогами на смерть. Вона тоді ледве не розплакалась у юрбі народа. Мерщій сіла вона за папер і написала оповідання про смерть дядька Тома.

Коли оповідання було закінчене, Бічер-Стоу перечитала його й заплакала:

— Боже мій, боже мій! Невже оце нікого не зворуше?

Чоловіка її не було дома, і вона прочитала написане своїм діткам, двом хлопчикам—десяти й дванадцяти років. Ті гірко розплакались і крізь сльози казали; „Мамо, мамо! На світі немає нічого страшнішого й жахливішого від неволі й рабства!“

Отак почалася славетна книга—„Дядькова Томова хата“.

IV. Коли книга була надрукована, її стали читати нарощват усі—старе й мале. В Америці за самий короткий час було видано й розійшлося чотириста тисяч примірників. Книгу відразу перекладали на двадцять різних мов. Вона пронеслася по світу гвалтом і примусила людську совість прокинутись, примусила людей заговорити. Американцям стало моторешно й соромно, що вони витворяють такі жахливі діла. Ті, що раніш боялись розгнівити багатих поміщиків і плантаторів і мовчали або балакали шопотом, нишком, тепер заговорили голосно, почали прилюдно й одверто вимагати скасування рабства.

Вся більша північна половина Американських Сполучених Штатів повстала на захист рабів. Південна ж половина Америки, де мешканці

головним чином і мали оті плантації, для котрих потрібні були раби, обурилась, не захтіла підлягати новим виробленим законам про звільнення негрів. З цього приводу зчинилася незгода, виникла братня війна. Вона тяглася чотири роки й закінчилась повним визволенням усіх американських негрів—рабів. Зараз вони повноправні громадяни вільної Америки. Серед них немало вчених, письменників, артистів, малярів, багатих купців то—що. Вони назавжди збережуть віддячливу пам'ять і спогади про велику захисницю Бічер-Стоу, котра своєю книжкою дала їм волю.

V. В 1896 році Бічер-Стоу померла, маючи 85 років од роду, переживши й побачивши власними очима наслідки того, що вона колись величала від щирого серця з розумної голови на мовчазний папер. Її ховала вся Америка, як надзвичайно велику державню людину.

Старий негр, що був колись рабом—крепаком, був на похоронах „друга рабів“. Ставши перед могилою, біля труни на коліна, негр підвів у гору тремтячі руки й перериваючим од сліз голосом глухо промовив: „Спи спокійно, наша матінко й захисниця!.. Прощай, до побачення... Я теж незабаром прийду туди...“ [І, не скінчивши своєї промови, дідусь до самої сиріт землі схилив сиву голову й тихо, безунивно заплакав.

* * *

Пташина пісня.

Сидів раз бідолашний в'язень у міцній та кісній темниці, в однім великім місті на Угорщині. Злі люде за те, що він добивався для них волі й чого вони цілком не розуміли ще тоді, закували його в кайдани, як злодія страшного, та й кинули в неволю. В темниці було вохко, холодно й сумно. Замість ліжка, вкинули йому в'язку мокрої соломи; замість обіду носили хліб та воду. А він—блідий, хворий, сумний—сидів там не день

і не місяць, а вже кілька літ. В ряди—годи сонечко зазірало до нього в маленьке віконце з ґратами, а свіже повітря й не подихало ніколи. Він думав завжди журну думу про свій нарід, про свою рідню, про дрібненькі діточки; він думав, що може давно вже забули його всі, лічили його мертвим.

— „Що то робиться на білому світі, в ріднім краю?“—думає він. Підійшов до вікна. Був чудовий літній вечір. Сонце заходило за ліс; купало верхів'я його червоними хвилями. По вулицях ішли та йшли люде. Башта, в якій він сидів, була така висока, що люде з гори здавалися малесенькими й чужи ми.

Крикнув до них в'язень, але ніхто не почув його, й даремно пролунав по кімнатці його вигук. А в синьому небі мріяли птиці. Проти вікна ихе линув орел.

— Орле, орле!—кликнув до нього в'язень,—сядь на віконце до мене та розкажи, що діється на землі; заспівай мені пісню, бо я дуже нудьгую!

— Ні,—відмовляє орел,—ні! Вікно твоє дуже маленьке,—мені й сісти нігде. Не розкажу я тобі, що діється на землі, бо я рідко спускаюся на ню. На височезних скелях та старезних дубах кладу я гнізда—геть-геть од лихих людей, щоб їх не зруйнували. Не про тебе моя пісня, бо й на землі я не співаю ніколи. Я піднімаюся високо—і мої пісні слухає тільки довічне сонце.

І сильним помахом своїх широких крил піднявся орел гордо до неба та й зник із очей. Летить—пливе лебідь, біліє в повітрі, як сніг, і побіля банти.

— Лебеде, лебедику!—схопився в'язень прожогом,—розкажи мені, гулубе, що робиться на землі; заспівай мені пісню!

— Ні!—відповів лебідь,—це розкажу я тобі, що робиться на землі. Я плаваю завжди по воді між зеленими, гнучкими очеретами. Коли ранесенько зачервоніє вода, я голосно вітаю зорю: „На добрий—день!“ Не про тебе моя пісня: я заспіваю, як буду вмерати.

І лебідь полинув у повітря, поблискуючи на сонці своїма білими крилами. А біля вікна почала крутиться стайка горобців, ражчусь, куди летіти на роздобутки.

— Горобчики, голубчики! Сядьте на віконце; розкажіть, що робиться на землі; заспівайте мені пісню; розважте хоч ви трішки мою самотню.

— Цвірінь—цвірінь! Не маємо коли; ми голодні,—нам іще треба позбірати зерно коло млина, що мірошник запевне розсипав.—І полетіли.

Коли це раз пурхнула сіренька пташка, покрутилась перед віконцем і сіла на залізний прут.—„Добрий—день, соловейку,—зрадів йому в'язень,—спасибі тобі, пташко—голубко, що привітала мене. Розкажи ж, що робиться на землі; заспівай мені пісню!“

— Добре! я розкажу тобі, що робиться на землі; я заспіваю тобі пісню, слухай,—почав соловейко. І хвилию голос полинув, полилась гарна й дзвінка пісня. Вмився в'язень дрібними сльозами з радості; знесилений упав на соломку та все плаче й слухає.

— Вчора рано—пораненьку,—защебетав соловейко,—було так гарно та здорово; я прилетів до твоєї хати, сів на рясній вишніні перед віконцем та й почав щебетати. Дитинка твоя спала в колиці; прокинулась, розкрила ясні свої оченята: „Де тато? де тато?“—питає та слухає моєї пісні. Твоя рідня плаче, згадуючи тебе; вона тебе щиро кохає й бажає побачити. Згадують тебе й де-які люде в твоїй стороні...

— Не журись! Лихі люде звільнять тебе, й ти знов вийдеш на волю, на волю, на білий світ, на свіже повітря. Будуть пеститись коло тебе ще твої діти, цілуючи й милуючи тата. Настане тихий літній вечір, холодок під вишніями ляже, засяють шибки на вікнах од сонця й сядеш ти на ганку—розказувати дітям про свої минулі муки, навчати їх, щоб, як виростуть, лихим людам не потурали, тільки не лютим серцем, а тихим та розумним словом, щоби любили один другого, як брат брата...

— І діти твої послухають тебе, як виростуть. Побачиш ти їх розумними, добрими й чесними; побачиш, як вони стануть до помочи вбогим і ображеним..

— Ти будеш жити довго—довго; твоя голова посивіє; але серце буде молоде й буде радісно бити... Коли ж умреш, то всі по тобі заплачуть, помоляться й у ясний соняшний день понесуть на зелений цвинтарь і поховать з великою пошаною... Посадять рожевий кущ на твоїй могилі. А я буду що-зорі прилітати та щебетати...

Із казок Андерсена.

Національний гніт.

Одним із зразків пригнічення людини людиною є національний гніт. Одною з перетик, що порізнують людство, крім перетик класових, є національна роз'єднаність, національна ворожнеча й зненависть.

Одним із засобів задурювання пролетаріата й запаморочування його класової свідомості є національне цькування, котре буржуазія дотепно використовує в своїх інтересах.

Поміркуймо, як саме свідомий пролетар і незаможник-селянин повинні підходити до національного питання і як їм вирішувати його в інтересах найлекшої перемоги комунізму.

Нація чи народність—це гурт людей, котрий об'єднано однією мовою і котрий заселює певну територію. Є ще й інші ознаки національності, але зазначені суть найперші й найважливіші.

Що таке національний гніт,—це найкраще пояснити на прикладах. Царський уряд не давав українцям учити дітей по школах українською мовою, забороняв їм видавати газети на їхній мові й т. и. Той же уряд гнітив євреїв, не давав їм жити по всій Росії, не допускав на державну службу, обмежував вступ до шкіл, влаштовував погроми й т. д. Жодному народові в старій державі не було вільно вирішити, чи хоче він жити в складі російської держави, чи не хоче.

Германський уряд закривав польські школи; австрійський—гнітив чеську мову й силоміць накидав чахам німецьку. Англійська буржуазія знущалась і знущається с тубільців Африки й Азії, підкоряє відсталі напівдики народи, грабує їх і розстрілює за спроби визволитися с-під гніту.

Одне слово, коли в державі одна нація має всі права, а друга тільки частину цих прав, коли одну, слабшу націю силом приєднано до дужчої та їй, проти її волі, накидають чужу мову, звичаї й т. ин. і не дають жити власним життям, то це—національний гніт і національна нерівність. Лише в Радянській республіці немає національного гніту—бо кожен народ може писати й говорити по своєму, і завданням Радянської влади та її керівника комуністичної партії є визволення—з-під національного гніту і об'єднання робітників і селян усіх націй в боротьбі проти капіталістів і поміщиків сіх країв, своїх і чужих.

* * *

„Усі гуртом на боротьбу з голодом!”

VI.

Ліс.

Ви—в лісі. Серед грубого високого дерева на гору ген коритом по-тягся шлях. Довге гілля посиліталось над ним високими вершинами. На шляху зелена тінь та холодочок; хіба де-не-де ясне сонечко, пробившись кріз густе листя, метушиться по землі ясною плямою, або тліє невеличкою жариною...

Ще недавнечко вас пекло й палило, ще недавнечко ви не знали, де подітись посеред рівного безкрайого степу, а тут—де не взялася гора й ліс по горі, густий та високий. Страшенне дуб'я гордо повипинало свої голови в гору, широко розпросторило гілляки на всі боки; гінка бугилова та широколисті лопухи примостилися коло них у холодочку—роскошують; по широкіх полянах молода ліщина з жовто-зеленим листом гріється на соняшній спеці; на низах кущі темно-зеленої калини посхилили віти до долу; по них солов'ї неугавні засіли, безпереставно несеться їх щебетання вдовж густого лісу; невеличкі пташки спечальються з ними своїма піснями: цюмкає та прицюмкує в чернobilі кропив'янка, щось белькоче чирик із високого в'язу, віщує літа сивая зозуля, жовтопера іволга перегукується з одудом, а з густих кущів ліщини інде несеться важке горличине туркотання...

Помалу ви беретеся все в гору та в гору. Йі непримітно наче, а натуга гарячить вашу кров, серце стукає дрібніше, зітхання важчає, затинається. Та ось незабаром, і ви на горі, на широкій галявині. Тут уже й дерево рідче, й трава нижча—запекло її сонцем. Ось уже й край неба

стає видко,—не ховається він за лісом, а тікає кудись далі за гору. Може знов на степи безкраї, на лани широкі, де гарячий вітер віє, де пече—припікає сонце ясне? Ось іще трохи... ось, і... ви, як укопані, стали й здивовано протираєте очі.

Мати природо! красо світова! Де ти береш такі пишні барви, краски блискучі? Який митець, якою талановитою рукою наложив їх на тебе так густо, так рівно та втішно, та мило й покрив ізверху чарівним світом, ніби золототканим серпанком?.. Ой ви, маляри, на весь світ славетні! Дайте мені вашу палітру й краски, пензлі й полотна! Я буду малювати тебе, небесний раю, невеличка крихотко світової краси... І ви, кобзарі голосні, співаки пророчого слова! Дайте мені того живого вогню, що нині ви за-гріваєте людські душі, чаруєте серце й здимаєте цілий рій думок та гадок, ціле пасмо чудових мрій у заклопотаній голові людській! Бо не моїм слабим голосом виявити мирові про той закуток щастя, де краса світова побраталася з тихим спокоєм, де чарівна врода подружилася з незвичайним дивом!.. Краю мій!..

Ви—на горі, на самому шишечку. Від вас праворуч ізбігає вниз покручений шлях, наче змії—велетень в'ється він поміж деревом, а ліворуч—яри та бескеття, непролазні хащі та гострі голови червоного глуду, а прямо перед вашими очима розіслалася долина... Сама наймисливіща, найдотепніша ткаля не затче такої ясної плахти, як мати природа заткала на диво людям оту широку долину. Зелені луки з пишними квітками стали їй за основу; поодинокі кущі зеленого дерева пороскидалися темним затканням; над річкою—село з білими хатками й вишневыми садками; воно облягло її мережаною листвою, а чиста річка з прозорою водою оточує синьою смугою. В її темній глибині відбивається й ліс, і гори, й село з хатками та садками, й небо безодне та сине з білими, наче павутиння, хмарками, й сонце пекуче та ясне з його незвичайним сяйвом. А там далі за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглися ниви довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої кінці аж там, де земля сходить з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною...

І над усім цим шатром розкинулося високе та глибоке небо, сяє іскристе сонце й обдає все гарячим світом. Ясні плями й темні тіні ходять, повзають із місця на місце, немов пустуючи на просторі земних ланів, лук, садків... О, чарівнице природо! На що ти мене вабиш своїм чаром? На що прикувала на однім місці та й не пускаєш?.. Сонце геть повернуло на захід, як ми рушили з місця.

П. Мирний.

Повітря.

Гарно в степу та в полі, а ще краще в лісі або в садку, звичайно, вайтку. Але все оце належить од повітря. Й усе життя на землі зв'язане з повітрям.

Повітря буває різне, хоч і завше ясне та не видне,—прозоре.

1. Вода розлітається в повітрі паром. Коли її буває багато в повітрі, то воно вогке, коли ж мало, то—сухе. Коли в якій хаті люде надихають, то повітря буває недобре, нездорове, а де-небудь на дворі, на полі, в лісі, в садку—повітря гарне, здорове. Це буває від того, що в хаті, крім того звичайного повітря, яке було там, появилoся ще повітря, що його видихають із себе люде.

2. В повітрі є такі частинки, що їх оком неможна бачити: всі вони схожі на звичайне повітря. Ці різні частинки—різні гази, перемішані в повітрі так, як от можна перемішати воду з оцтом або воду з горілкою. Коли налити горілки в воду, то вони змішаються так, що на око й не видно, чи є там горілка чи одна вода, або чи багато її там чи мало. Але понюхавши, то й розбереш, що там горілка. Так само й у повітрі буває різна мішавина, та оком того не побачиш, хіба тільки відчуєш, як подихавши. У добрім повітрі дихати легко й здорово, а в поганому—тяжко й шкідливо.

3. Щоб дихати, найпотрібніша та частина повітря, що зветься—кислород. Коли зібрати цей газ окремо й піднести до його засвіченого сірника, то він зараз загориться. Від нього й дерево, солома та всяка инша річ горять сильніше. А як у повітрі немає кислороду, то й сірник і всякий огонь зараз же погасне. От і виходить, що для горіння потрібне повітря, бо в йому єсть кислород. Щоби вогонь розгорівся, на його дмуть, махають—більше наганяють на його кислороду с повітря. А коли хочеш загасити, що горить, накрій його, притисни з усіх боків, щоб не було там повітря, воно загасне.

4. Друга частина повітря—азот. У йому ні дихать неможна, ні горить нічого не може. Третя частина повітря—вуглекислий газ, або вуглекислота; вона так само непридатна ні для дихання, ні для горіння. Цього газу мало в повітрі, але де його набереться багато, то він опускається вниз, бо важчий за другі гази.

Четверта частина повітря—водяна пара, летюча вода. Коли ми дихаємо, то кислород увиходить у наше тіло с повітря; в повітрі ж кислороду меншає. А в тім повітрі, що ми видихаємо зі себе, кислороду мало, але багато вуглекислоти. От через що повітря стає не здатнім, щоб дихати ним, бо вуглекислотою дихати неможна.

5. Дерево, трави й усі рослини теж дихають, тільки вони вбирають у себе повітря всіма листочками й молодою корою, і з усіх листочків видихають зі себе повітря. В тому повітрі, що видихає зі себе рослина, буває мало вуглекислоти, а багато кислороду. З цього видно, що для рослин потрібний не кислород—(бо вони його видихають), а вуглекислота—(вони її затримують у собі).

От через що в лісі або в степу повітря здорове: там багато кислороду, що потрібний для всякої живої твари, й мало вуглекислоти, котра так дуже шкідлива для всього живого.

Вечір.

Садок вишневий коло хати, хрупці над вишнями гудуть, плугатарі с плугами йдуть, співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечера коло хати; вечірня зіронька встає; дочка вечерять подає... а мати хоче на учати, так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх, сама заснула коло їх. Затихло все... Тільки дівчата та соловейко не затих.

Т. Шевченко.

Запорожці.

(Легенда).

I. Над широким Дніпром, коло славних порогів, у селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав усю вдачу запорожську. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний зі стану,—кругом гарний, ще й до того сміливий! Іще змалку брав його з собою батько на байдаки та плоти, переводячи їх через пороги.

Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло їх. Карпо любив летіти стрілою, прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве „Дзвонець“ або „Дід“ і обливає бризками його гаряче обличчя.

Лоцманський отаман дуже полюбив Карпа й наставив його дядьком, не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Ото раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найкращого!—звертається купець до отамана.

— Нема в мене певнішого й вірнішого лоцмана за Карпа Летючого, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що сам іду,—відповів отаман.

Виміряли байдак, ізняли з його трохи ваги, приробили довженне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана й вилетів орлом на байдак. Усі попередку сіли по-українськи му звичаю, потім стали на коліна й помолилися богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому.

— Гребімо!—гукнув Карпо на гребців, ще й рукою махнув. Гребці запустили гребки в воду. Байдак ізнявся з місця й полетів, як птиця. На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі кроляки. Порі був недалечко.

— Шабаш!—крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки.—До стерна!—командував він, і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода й заревла. „Кодацький“ поріг появилася весь од берега до берега, весь білий, укритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить його перенесло через поріг. Вода бризкала гребців і присипала Карпови кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зоглядівся, як байдак минув „Дзвонецький“, „Сурський“ і „Лоханський“ пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й бризки тільки прохолоджували йому лице. Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже зарів „Дід“, чи „Ненаситець“. Од берега до берега на Дніпрі появилася білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять „Дідових“ лав—страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукотіло в грудях. Байдак уже був направлений як раз на хід і летів стрілою.

Коли це, де не взялася вітрова полеса. Вітер дмухнув трохи з боку. Біля самісінького порога вода вкрилася піби чорними воронами. Вітер ухопив судно й зніс трішки на бік... У Карпа похололо на душі... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не допомогло! Велика сила вхопила байдак і знесла на бік. Байдак полетів із лави на лаву й черкнувся дном об „Зелень“ камінь, котрий однак не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче вкрикнуло, і знов полетіло, як стріла, та все звертало в бік. Іще ближче його вхопив страшний камінь „Крутька“ й обкрутив круг себе... Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за „Крутька“... Стерно хруснуло, як трісочка, й переломилося натрое. Тепер усе пропало, все згнинуло!.. Карпо й гребці зняли руки до бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла й кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало дуже страшно, аж перемогло великий клевіт „Ненаситця“, й упало на гостру скелю. Каміння відбило йому весь ніс. Колодки полетіли вниз і розбилися на маленькі поліна. Частина судна завірилася на скелі. Люде, як птиці, держались за віршовки...

Пекло, мабуть, не таке страшне, як „Ненаситця“! Зверху ревла вода, низу кинула хвиля. Цілі гори білої, ревучої піни блись об каміння, підскакували вгору, закручувались гребіннями й знов падали назад, на каміння. Від берега до берега немов лютувала біла водяна буря, крутились вихри, вертілись чорторії, неначе все те викидав підземний пекельний огонь збо заховані на дні вітри.

Знизу від порога лоцмани вже побачили розбитий байдак. Човни й дуби вже попливли рятувати живих людей і крам. Один був уже наблизвся до скелі, де висів байдак, уже лоцмани кидали віршовку гребцям, аби пристати збоку до тієї скелі й забрати хоч людей, як у цю мить—

— Пропала навки моя честь!—крикнув Карпо, і вправ у білу кидячу звалили...

Карпо тільки й пам'ятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору, то вниз, як окріп у печі кидає зерном у казані. Вже вода залила йому вуха, рот. Карпо вже ждав, що вода от-от ударить ним об скелю й розміжчить його, як пелюстку. Коли це він почув, що разом так і полетів униз, у якусь безодню, й стратив пам'ять.

II. От прокидається Карпо й дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав рукою круг себе—м'який мох, а під ним—твердий камінь. Расплющує очі—бачить світ. „Боже мій! Де це я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи це мені сон сниться?“—подумав Карпо й глянув угору. Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятися і побачив, що там у горі лилася вода, текла, пінилась і шуміла, а через склянну стелю синіло небо, а серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла й часом затуляла сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінілося сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знов блищало, як золото.

Глянув Карпо навколо себе й побачив, що він лежить на скелі. Під водою стояла, як стіна, рівна скеля від одного Дніпрового берега до другого: то була одна з лав „Ненаситецького“ порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, як і перша. Кам'яні стіни були вищі від високої дзвіниці, а поверху їх лився цілий промінь про й послався над ними водяною стелею.

Дивиться—йдуть два чоловіки просто до того місця, де лежить він, Карпо. На їх були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші з рукавами на одкид і гарні сап'янові чоботи.

— Еге! та ти, хлопче, з України?—промовив один із них, і голос його розсилався між скелями, як весняний перший грім, що аж Карпо злякався.

— Так, із України,—тихо обізвався Карпо.

— Чи невже ж тепер на Україні стали такі маленькі та миршаві люди, як оце ти?—питає другий ще дужчим голосом, і обидва вони якось згадібно веміхнулись.

Карпо, глянувши на їх невимовну красу, трохи опам'ятався й став сміливіший.

— Оттакі, як бачите!—промовив він.

— Хто ж ти такий, хлопчику?—знов запитують вони.

— Я—лоцман на порогах... Летючий на призвіще...—Але ймення свого не пригадав.

— Правда, ти либонь розбив байдака?

— Правда,—відповів Карпо. Йї та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, бог-зна колишній поганій сон.

— Ходім же з нами,—сказали ті люди, й повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— А знаєш, хлопчику, хте ми такий?—спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі й великі шовкові вуси.

— Ми козаки—запорожці. Чи ти чув ще про запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ. Мені покійний батько де-що розказували.

— Ото ж, щоб ти знав—тепер тут запорізька Січ.—промовив один запорожець.

— Ото, бач, як ізруйнували Січ, а помочи нам не було де взяти, то нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш—ондечки далеко, далеко ворухається по-під гаєм, за отією скелею, неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

Й обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. У тому ліску зовсім не було тіні; скрізь по-під деревом блищав однаково ясний, теплий світ. Карпо озирнувся на бік і побачив, що через обох запорожців видко кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здались йому тінню; одначе він і крихти цього не зявася, бо страху там зовсім не було, на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві гуртками, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою, і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбірані в гарну одежу, наче в свято або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здавалося, що то ревуть страшні пороги.

— Оце наш січовий курінь. Ми побачимо ще не один такий курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана,—пояснив Карпові один запорожець.

От вони йдуть та йдуть. Карпо побачив сад, весь зелений, увесь засаджений квітками, а с того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім гуркотів, то підіймався вгору й дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос істиха грала бандура, неначе птиця щибетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що думу ту співав сивий кобзарь, сидячи на камені, а навкруги його сиділи й стояли козаки й слухали старинну думу про гетьманів і про давні діла на Україні.

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на котрому срібний лист був перемішаний із золотими яблуками та грушами, с кораловими вишнями й черешнями, с кетягами винограду з дорогого каміння. Весь цей сад блищав, як сонце. А там, за садом стояв простий зелений дуб, а під ним на камені сидів сам гетьман. На гетьманові була висока смушева шапка, а з шапки висів набік золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і обутий у червоні чоботи з золотими підківками. Обіпершись однією рукою на широкий меч, гетьман держав у другій руці булаву з щирого золота, обсіпану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце.

III. Гетьман кинув оком на Летючого.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас бог і народ?—заговорив гетьман, і Карпові здалося, що то грім загремів.

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як сюди зайшов,—уклонився Карпо.

— Скажи ж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого,—відказав Летючий.

— Чи пам'ятають на Україні про гетьмана й про козаків, чи згадують?

— Трохи пам'ятаємо. Старі люди де—що розказують. Трохи чули кой-що від кобзарів.

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. Із каменю так і бризнули левкої та фіялки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і послався по траві.

Карпо вглядів нове диво. Дивиться він—стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина його була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криниця. Аж чує Карпо—хтось пісню співає, й співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та зроду ще не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного. Голос той співав українську пісню. Карпові здалося, що той голос ллється або с калини або с криниці.

Коли це один козак підійшов до криниці, набрав у пригорщі води й тричі бризнув на калву. І Карпо бачить, як червоні кетяги калини стають квітками та стрічками на голові чудової дівчини, стають рум'янцем на повних щоках; він бачить, як білий цвіт стає білим лицем, білою сорочкою, як стала криничка відрами. Де був кущ калини, там стояла вродлива дівчина й брала воду с криниці. Коли придивиться Карпо до тієї дівки, аж то—дочка отамана Музики. Як дві краплі води, Олеся Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі ж маленькі губки, такі ж чорні довгі коси. Навіть такими квітками в неї була вишита сорочка.

— Олеся! Чи вже ж ти мене оце не впізнаєш?—промовив Летючий.

— Я не Олеся, я—Маруся, хоч я й Музиківна,—тихо промовила дівчина.—Але де це я? Боже мій! Де ж моя мати?—оглянулася вона.

Той запорожець, що бризкав на кущ воду пригорщами, почав говорити до дівчини.

— Ти стояла отут калиною рівно сто літ. Твій рід і тепер живе на Україні,—то ваше вже п'яте коліно там.

Гетьман ізгорнув руки, подивився на Марусю й промовив:

— Іди, Марусе, з цим парубком на Україну. Іди, й коли там людям добре жити, на Україні, то зоставайся з ними й кінчай свій людський вік; а коли ж людям погано жити, то ти вернешся до нас, ізнов отут перед хрестом станеш калиною й розкажеш нам і виспіваєш нам усе про Україну... А ти, козаче, винеси Марусю й Карпа на той світ!—промовив гетьман і махнув рукою на одного козака.

Той став зараз орлом, ухопив на себе Марусю й Карпа і махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилася на три сажні, наче од великого вихру. Орел поніс їх обох по-над страшними Дніпровими порогами.

Пишно заблищав Дніпро між берегами; зазеленіли українські степи, ліси, поля; знов забілили великі городи й села. Орел почав внижати на правому березі Дніпра, проти того острова, де колись була Січ. Він глянув на той острів, де й сліду козацького не залишилось, де козацькі могили заросли бур'яном та вгородиною, де на гетьманських могилах кошовости—німці насадили вже картоплі. Де колись на майдані роєм гули на раді запорожці, там тепер паслася німецька череда... Глянув на все оце орел і гірко заридав. Тихенько зсадив він на беріг Карпа та Марусю, а сам ігнався й увів у білу кип'ячу піну Дніпра.

IV. Довго сиділи Карпо й Маруся над Дніпром і спочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем. По обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На воді скрізь були розкидані зелені островці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами й на островах стерчало каміння, зеленіли верби. А пороги все ревли та гули,—наводили думи на душу.

Вже сонце стало на вечірнім опрузі, як Маруся й Карпо встали й пішли степом.

— Проведи ж мене, добрий козаче, до мого батька, до хутора Чаплів. Я тобі спаси-біг скажу.

От ідуть вони та йдуть, і вже далеко відійшли від берега. Степ почав розстелятись далеко-далеко й зеленів, на скільки засягало око. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі,—рай та й годі.

— Стени мої, степи рідні! Ви й досі такі гарні та зелені, як були колись; ви й досі такі просторі та роскішні, як були колись,—промовила Маруся.

От вони дивляться, аж на степу пасеться велика череда: голендерські корови, здорові коні, круторогі чумацькі воли, цілі табуни шпанських овець. Череда була сита, аж вилискувалась, а пастухи й чабани були голодранці: пообдирані, босі або в драних постолох: на свитках були самі латки; сами—худі, замлілі.

— Чий це скот ви пасете? Чи козацький, чи свій?—спитала Маруся.

— Панський!—обізвався обідраний, як старець, пастух і побіг за коровою, на котрій шерсть аж блищала від жиру проти сонця, неначе на якому панові шкура.

Ідуть вони далі, аж пасеться друга черідка: коровки погані, кудлаті, бички мршаві, низенькі, коні сідлуваті, заморені, свині й вівці дрібні, одні кістки.

— А це чия черідка?—питає Маруся в стареї бабусі, що пряла вовну на шляху.

— Людська!—обізвався за бабусю босий і обідраний хлопець—підпасич.

— А чи далеко ще до хутора Чаплів?

— Та тут немає хутора Чаплів, а є здорове село Чаплі!—одказав чабан.

— А чи живе ще в тих Чаплях козак Петро Музика? Його хата—в самій балці.

— На балці стоїть цілий куток Музиківка. Там буде хат із тридцять, як не більше.

Здивувалась Маруся й задумалась, де ті хати набрались у Чаплях? От пішли вони далі. Ідуть вони, а там на степу засіяні баштани, а далі зеленіють хліба.

— Оті жита високі та пшениці густі, чиї вони?—питає дівчина баштанника.

— Панські!—сердито обізвався старечий голос.

— А де ж людське? Де ж козаче? Все панське та панське!

— Отам трохи людського аж ік селу, на пшеницях та по гливі!—гукнув дід із куріня. Маруся стала смутна, смутна! В неї з'явилась думка стати

знов калиною й вернутись до свого любого гетьмана, щоб співати йому вічно пісню.

Пішли вони далі. Аж перед ними розісталося велике-превелике село. В кінці села був великий став на яру, а по горі зеленів чудовий сад і блищали на сонці великі та високі муровані палати й висока до неба біла церква.

— От і Чаплі!—промовив Карпо.—Ба, які здорові!

Вже сонце стояло низько, як Маруся с Карпом прийшли на Музикву на балці. Вона зараз пізнала ту балку... І тепер на балці така сама невеличка хатка, обгороджена низеньким тином, обкопана ровом, обсаджена садком, а на окопі—високою деревою. Ні що, здавалось, тут не змінилось..

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже вбого. Біля віконця сиділа старенька жінка й щось починала. Вона була таки похожа на Марусину матір. Маруся так і кинулась до неї на шию й назвала її своєю матір'ю.

— Що це с тобою, дівчино! Я не мати твоя, а ти не дочка моя,—тихо сказала жінка.

— Але ж це хата Петрова Музичина?—спитала Маруся.

— Музичина, тільки не Петрова, а Василева, а я Василева жінка.

Маруся стала й руки опустила. Вона зрозуміла, що то була дуже давня річ на світі. Маруся вийшла с хати, подивилась на обідрану повітку, на вбогу оселю, потім пішла в садочок і довго дивилась на зелені шипли, на балку, засаджену вербами; походила по садочку й почала плакати... Потім стала коло криниці, ще раз глянула на синє глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця. Сонце впало десь у стіну, неначе потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці й ростопив її на червоне золото.

Маруся глянула на ту хмарку, важко зітхнула і—знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкрути зацвів білими квітками... Настала чудова зоряна ніч, і калина змілася росою; роса закапала в криницю... то були Марусини сльози. В криниці так і піднялася вода, полилася через край, по траві, й потекла струмочком аж до синього Дніпра.

У Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він бачив. А вдосвіта вся сім'я Музиченків вийшла в садок подивитись, де то за ніч виросла й зацвіла калина й сповнила росою з листи всю криницю водою...

А гетьман і запорожці все стояли та поглядали на те місце, де стояла калина. І в той саме час, як Маруся стала калиною в Музичиному садочку, в той час запорожці побачили, що знов перед ними зазеленів кущ калини, зачервоніли на ньому ягоди, забіліли квітки. А під калиною знов заблищала криничка, ще й вода бовталась у ній, наче хто тільки що набрав із неї води. І в той час ізнов заспівав пісню чудовий дівочий голос. Тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша,—в ніч, здавалось, виливалась тяжка народня журба по загубленій волі, по втраченій землі...

Г. Лещицький.

Єдність трудящих:

Перш за все ми повинні поставити й вирішити найперше й найважливіше питання: чи є для російського або українського робітника й селянина ворогом німець, англієць, єврей, турок, китаєць, татарин—незалежно від того, до якої класи він належить? Чи можна ненавидіти або ставитися с презирством до представника іншого народу тільки через те, що він чорний чи жовтий, що має іншу вдачу й звичаї? Зрозуміло, що неможна й не повинно. Робітник Германії, робітник Франції, робітник негр чи китаєць—є так само пролетар, як і робітник російський чи український. Якою б мовою не розмовляли робітники різних країн, суть їхнього становища вся полягає в тому, що всіх їх експлуатує капітал: що всі вони—товариші в злиднях, пригнобленню, безправ'ю.

Теж самісіньке можна сказати й про селянську бідноту всіх націй. Російському чи українському селянинові—бідакові й середнякові ближчий і миліший угорський незаможник; селянин—бідак Німеччини чи Бельгії рідніший, ніж свій земляк глитай—мироїд, а тим паче—широ-руський поміщик—шкуродер.

Брати в гнітові й поневоленню повинні бути братами в одній всесвітній спільці для боротьби проти капіталу. Викнувши з голови й згадку про національні різниці, котрі їм заважають, вони мусять об'єднатися в одну могутню спілку для одностайної боротьби с капіталом. Тільки об'єднавшись у таку міжнародню громаду, зможуть вони перемогти світовий капітал.

Тому то ще за сімдесят із гаком років до нас фундатори комунізму, Маркс та Енгельс, у своєму славетному „Комуністичному Маніфесті“ виголосили величне гасло: „Пролетарі всіх країн, єднитесь!“

* * *

„Революція не в тому полягає, що кожний урве, що може, щоб прожити в себе в хаті. Ні, революція полягає в тому, що в кожного робітника й селянина прокидається совість, душа проясняється. Він каже собі: „Досі я був черв'як, тепер я проснувся; я не раб царя й капіталу, а син робітничої класи,— я громадянин Робітничої Радянської Республіки, і всі мої сили, мій мозок, мої жили й моя кров мусять віддатись на працю робітничій класі й селянству“.

VII.

Наші предки.

У давню давнину український народ жив невеличкими племенами: кожне плем'я звалося по-своєму: поляне, древляне, дуліби, сіверяне, уличі, тиверці. В купу вони не едналися, а кожне плем'я мешкало собі окремо, громадою. Ця громада всьому їй порядок давала. В кожному плем'ї був свій город; там на майдані сходилася громада, їй такі зібрання звалися віче. Віче міркувало про громадські справи, і як воно присудить, так і робилося. Віче вибирало собі старшого, що звався князь. Князь уже їй пораджував, слухаючись віча, їй командував під час війни.

Один із таких князів—Володимир вихрестився в християнську віру в 988 році їй одружився з грецькою царівною Ганною. Вона почала ширити християнство скрізь по державі. Володимир позаводив школи їй звелів учити в них дітей. Так почалися в нашій українській державі християнство їй просвіта.

Ще за життя Володимир пороздавав своїм синам на князювання землі, але як він умер, сини його довго сварилися за батьківщину, аж поки один із них, Ярослав, закнязював над усією Руссю, як ця держава тоді звалася, і підбив під свою руку ще їй де-які інші землі.

Вбився Ярослав у велику силу, зазнався з усякими королями їй царями: одного сина одружив із грецькою царівною, двох других із німецькими князівнами, одну дочку віддав за норвезького короля, другу за французького. Через таке породичання наша земля зазнайомлювалася з чужими землями, їй наш нарід переймав од інших народів усе те гарне, що було в їх, і що ми маємо в себе їй досі.

Татари їй Литва на Україні.

В печатку XIII сторіччя сталося велике лихо на Україні: зі сходу сонця, з великої їй далекої сторони Азії прийшла на Україну татарська орда. Вона налетіла їй укрила Україну, як сарана, що збавляє багато хліба на полі. Орда палила, руйнувала, вирізувала в городах та по селах людей до останньої людини, топтала дітей кіньми, і позад неї залишалися

тільки руїни, купи трупів. Вся Україна була залита кров'ю, була засипана попелом пожежи та сухими людськими кістками. Народ утікав у ліса, в очерета та болота, шукаючи захистку.

Перед Різдом—у 1240 р.—татарський хан Батий прийшов під Київ із усею численною ордою й перейшов Дніпро по льоду. Татари облягли, як хмара, теперішній Старий Київ. Татарські гарби скрипіли, верблюди ревли, коні пржали—й від того гуку та скрипу в городі не чути було й слова. В Києві князя тоді не було, а правив тисяцький Дмитро. Він сміливо відбивався від татар, але не сила була. Татари вступили в город, спалили його, вирізали всіх людей, тільки не вбили тисяцького за те, що він хоробро відбивався.

Київ—укрився руїнами й на довгий час став малим містом.

Не пройшло й сто літ після татарського нападу, як із'явився новий ворог—Литва. Литвини жили в лісах, пущах та нетрях і були такі слабі й убогі, що платили українцям податі ликами та вінками. Вони довго були язичниками, тоді вже, як на Україні скрізь була заведена християнська віра й освіта.

Та з часом Литва стала грізним народом і почала нападати на Україну. Литовський князь Гедимин заснував могутнє литовське царство, й од його пішов довгий рід литовських князів. Гедимин збудував у долині, між високими горами, свою столицю й назвав її—Вільно.

Цей Гедимин у 1321 році пішов війною на Київ. Київський князь просив помочи в інших князів. Вони вийшли з військом і стрілися з Гедимином над річкою Ірпенню. Гедимин розбив їх, розігнав князів, забрав Київ і другі городи. Від того часу Україна зосталася в руках литовських князів.

Гедимінові сини й онуки прийняли православну віру, почали говорити вкраїнською мовою, писали свої закони по-українському, й українська мова, навіть, у їх столиці Вільні стала державною. А тим часом литва допомогла українцям скинути остаточно татарське ярмо.

Після татар і за литовських князів давні руські князівства розбилися на дві частини. Теперішня Україна і Біла Русь почали зватися Литовською Руссю, а далекі князівства на півночі Суздальське, Володимирське, Ростовське й Московське зоставались інше двісті літ під татарами й потім.

Московські князі по-волі збили всі свої князівства до-купн й збудували велике Московське царство з столицею в Москві.

Польща на Україні.

Сусідом Литви й України була Польща. Коли литовський князь Ягайло в 1385 р. одружився с польською королевою Ядвігою, переїнявши й свою віру православну на католицьку, то Литва с Польщею злучилися в одну державу. С того часу польські пани стараються переробити Україну на Польщу.

Поляки були католики й намагалися свою віру ширити, а інші люде, аби люде на католицьку віру переходили. Українці ж були православні, и через те в усьому мали прикрости й не було їм ні в чім ходу.

Пани-поляки вважали так, що православні не можуть бути допущені ні до якого начальства, ні до якої старшини; навіть до ремесла в науку православних не приймали. У Львові, столиці галицькій, українцям вільно було мати власні хати тільки на одній улиці, й тільки на цій улиці можна було дзвонити до православної церкви. За ні що кожного православного мали.

Мову скрізь заведено було польську та латинську, і в судах судили по польському праву, а не так, як люди на Україні звикли. Начальниками всякими королі настановляли тільки поляків; полякам роздавали землі всякі—порожні чи з селянами. У панів українських землі відбирали та полякам оддавали. Чимало панів, бачучи, що немає українцеві нігде ходу, й сами робились поляками.

Так із ходом часу стали на Україні панами самі поляки, а вкраїнці—самі міщане та селяне, панські піддані—кріпаки. Пани-поляки на Україні всіх селян у кріпацтво повернули, й земля стала панською. Селяне не мали просвітку, й мало не цілий тиждень мусіли працювати на панських ланах. А за те мовчки мусіли зносити всякі кривди від пана.

Разом із тим військо польське не вміло боронити людей од татар, котрі осіли за межами України, і татарській хан із Криму раз-у-раз наслав свою орду на Україну забірати худобу та людей у неволю. Так гірко було людям на Україні: не було просвітку від панів, а, що не взяв пан, те загарбав свавільний воєк польський, або спалив та забрав татарин.

Козаки.

Від тяжкої панщини, від усяких польських утисків почали селяне й українські пани тікати в світ за очі, що далі—то все більше, на південь,

у краї подніпрянські, за котрими починались дикі степи. Хоч татари кримські дуже часто нападали на ці місця, але той спустошений край, розкішний та вільний, вабив до себе людей сміливих і відважних: знаходилося чимало таких, що йшли на весну, на літо в ці краї, ловили рибу, били звір, заводили паріки, а на зиму тільки до городів та своїх сел верталися. В степах зустрічались вони с татарами, що так само шукали собі долі; часом їх татари поб'ють та полуплять, а часом вони татар підчекрижать та худобу забірають. Такі татарські заволоки

звалися козаками, то це ім'я й до наших людей пристало.

Що більше козаків ставало, то вбувало сміливості татарам, а козакам прибувало. Все далі запускалися вони в степи, під самі кочовища

татарські, відбивали худобу, вабігали на їх краї, відбірали від них невільників та самих татар у неволю забирали. Низче порогів Дніпрових, де Дніпро ділиться та робить острови, серед лози та очерету, так що й не видно їх, поставили вони собі кріпость. Звалася вона Січ або Кіи козацький. Тут тримали козаки всякий запас харчу, зброю; тут була їх столиця, бо сюди ніхто не міг до них дістатися: ні поляки, ні татари, ні турки; тут було їх царство з виборним гетьманом на чолі. Йі тому сами козаки стали зватися запорожськими, або низовими,—що на „низу“ Дніпра сиділи.

Через те, що Україна тоді таку біду від татар та турків теріла, мали наші люде, а в тім і козаки, велике на них завзяття. За найсвятішу річ уважали з „басурманами“ воювати. То ж як не було звичайної війни, то козаки йшли походом просто на турецькі або татарські городи. А ще частіше робили собі великі човни (чайки) та й пускалися Дніпром на море. Приставали до побережних міст, виходили несподівано на берег, нападали на міста й села, забирали здобич, випускали невільників на волю, все инше палили, та швидко на човни та й гайда назад, поки там татари чи турки зібралися.

На зіму лишались на Січі та в степах одинокі та бездомні козаки, а багато козаків росходилося по Україні—по городах і селах, де мали своє пристановище, свої сім'ї. Широко розносили вони по Україні славу про свої битви с турками й татарами, про свої сміливі походи, й славили їх скрізь кобзарі піснями.

От ці то козаки запорожські й узялися визволити Україну с—від польської неволі, с—під польського панування.

Хмельницина.

Козаки прийшли до великої сили. А на Україні тим часом сталися такі події, що очі всього українського народу звернулися на козаків. Усі, хто хотів боронити права українського народу, до козаків почали звертатися.

Україна вгиналася під тяжким ярмом, але тільки часу чекала, аби його скинути. І де сталося, коли за діло взявся сотник чигиринський Зеловій—Богдан Хмельницький. Він був чоловік учений, у війську козацькому заслужений. Ображений особисто польськими панами й урядом, він подався на Січ. Як старий козак, він знав там усі входи й виходи, і почав гуртувати всіх, хто був незадоволений польським пануванням, а таких була сила. Було це зімою в 1647 році.

Хмельницького, й крім запоріжця, на Україні добре знали, і з різних боків почали стягатися до нього люде, поляками покривджені. Поляки, бачивши непереливки, вислали були на нього козаків, які були в польському війську й називалися резетровими, але козаки ті сами пристали до Хмельницького. Потім він удався до Кримського хана за поміччю. Хан обіцяв, що дасть йому в поміч перекіпського мурау (воєводу) Туган-бей з великим військом. Пристали тоді й запорожці до Хмельницького. Проголосили його за гетьмана й почали лагодитися, щоб польські порядки на Україні знести, скасувати й повернути давні вільности.

Тим часом польським коронний гетьман Потоцький, прочитавши про

це, почав лагодитись і собі до походу на Хмельницького. По весні 1648 р. він вислав наперед свого сина Стефана з польським військом; решту реєстрових козаків із драгунами вирядив Дніпром на човнах, а сам гуртував головне військо й з ним по-волі посувався, чекаючи вістей од сина. Але Стефан у велику біду попався. Надіючись на свої сили, він ішов не питаючись. А Хмельницький із своїм військом і татарами обступив його несподівано на Жовтих Водах. Реєстрові козаки, що в тім війську були прилучилися до Хмельницького, а й ті, що Дніпром пливли—реєстрові та драгуни, набрані з українців, теж пристали до Хмельницького.

Побачивши це, Стефан Потоцький став одступати. Хмельницький на урочищі „Княжі байраки“ зробив йому засідку,—і майже ніхто з поляків цілий не вийшов—усі полягли трупом... Потім Хмельницький пішов на головне польське військо. Воно, не маючи вістей од попереднього полку, теж почало відступати. Але під Корсунем ударив Хмельницький на нього й погромив так само до решти. Обоз, майно, гармату—все забрали козаки. З цілого великого війська ледве кілька сот утікло, та й то здебільшого слуги панські. Сам коронний гетьман Потоцький і його помішник Калиновський обидва в руки козацькі попали. Хмельницький оддав їх татарам.

Іще такого не бувало на Україні. Не тільки все українське панство, а й ціла Польща залишилась без війська й оборони. Як би козаки схотіли, мігли б за кілька день безпечно бути в Кракові або в Варшаві та всю Польщу зновзвати. Але Хмельницький тоді не мав у гадці нищити Польщу. По Корсунській побіді він пройшов до Білої Церкви й став тут табором. А навколо України, як море, хвилювалася. Підіймалося селянство, збріглося, побивало та проганяло панів і жидів-орендарів, нищило панські двори, руйнувало католицькі костьоли, що за той час пани побудували на Україні. Тікали пани, куди видно, все кидали. За короткий час не стало й духу панського та польського на Україні, що коло Дніпра.

Україна злучається з Московю.

Довго ще після того тяглася війна між Україною та Польщею, багато ще пролилося крові. Зрадили, звичайно, й татари Хмельницькому й кинулись по старій звичці грабувати незахищені місця Українські. Тоді Хмельницький, аби положити край тій боротьбі, задумав і згодився приєднати Україну до Московського царства. Багатьох лякало тільки, що в Московському царстві було тоді самодержавство з лютим стародавнім кріпацтвом. Але з огляду на те, що Москва була все ж таки однієї віри—православна, народ мав надію, що Україна зостанеться з давніми своїми вольностями.

Московський цар Олексій порадився з своїми боярами й вищими духовенством, і ті в один голос раяли приєднати Україну до Московського царства. Тоді цар послав своїх бояр до Хмельницького в Переяслав. 1654 року 8 січня зібралася в Переяславі велика козацька рада і вхвалила з'єднатися з Московю.

Умовини цього з'єднання, між иншим, були такі: 1) Україна має самоуправу й незалежність од Москви; 2) Україна має право власного законодавства й судівництва; 3) Україна має право вибрати вільними голосами

гетьмана й уся старшину; 4) Україна має право приймати послів і зноситись із чужими державами; 5) Москва не сміє нарушати давніх прав міст і городів, духовенства, шляхти, міщан, козаків і селян, і 6) реєстрового козацького війська на Україні мусить бути 60.000 чоловік.

Дике Поле.

Місцевість, що займається зараз Слобожанщиною, до половини XVII сторіччя лежала порожньою. За Московського царя Олексія москвіщина межувала з цим краєм Білгородською (на Курщині) лінією. Далі на південь ішло так зване тоді „Дике поле“, по котрому снували татари. Воно не було заселене й вабило до себе всіх сміливих і працьовитих.

Сюди й переселилася велика сила українців із право й лівобережної України, котра була тоді під Польщею. Перше значне переселення нашого народу с тієї України приходиться на велику епоху в народньому житті—Хмельничину. В 1652 році був осажений Острогжськ (тепер на Вороніжчині), куди відразу явилось тисячу сімей із худобою й збіжжям. У 1653 р. було засноване місто Суми на старому городищі; в 1654 р. заснований Харків, теж на городищі. Друге переселення було в 1659 році, коли явилось теж одразу 670 сімей українців і заснували місто Салтів. Але найзначніше переселення провадилось у 1663—1687 роках. За цей час були засновані Вовча (1674 р.), Озюм (1681 р.), Коломак (1688 р.) і інші. Звичайно, що засновувались не тільки визначні, велелюдні міста, а по—між них і слободи, села, хутора й то—що.

Треба сказати, що це Дике Поле для нових переселенців не було чужим: воно раніш, у до-монгольську добу—в XI—XIII сторіч., було заселене праїдами слобожан-древніми русичами Чернігівсько-Переяславської землі, й доводилось цим дідиною.

С першого ж заселення краю переселенці формувались у полки, на аразок киненої батьківщини. Таких полків (округ, повітів) майже від разу (1652—1682 рр.) було сформовано п'ять: Острогжський, Харківський, Сумський, Охтирський і Озюмський. Населення поділялося на військових (козаків), щоб захищати край од татар, і на селянство (хліборобів) та ріжних майстрів і фаховців по містах. Управління народом було виключно виборним од учителів і попів до полковника й старшини. Земля належала всім, усякому бажуючому працювати на ній. Не було ніяких панів-поміщиків, і ніхто ні від кого не залежав.

Тоді вже по-волі почала й Москва надсилати свсіх урядовців сюди, і почав московський народ приходити, здебільшого втікати, й оселятись тут між нашим.

Але недовго пожила власним і вільним життям Слобожанщина. Через півсотні літ після її заселення московський царь Петро Великий першим поблагословив цю багату країну дійсними панами.

Коли після побіди над шведами під Полтавою Петро погнався був за Мазепою й Карлом XII аж у Туреччину, то там він ускочив був у такі суточки, що ледве не збув голови, і завдяки тільки волохам, випручався, як то кажуть—тільки живий та теплий. В нагороду волохам за цю їх

допомогу в Прутському поході, Петро віддячив їм тим, що в 1711 р. привів на Слобожанщину звідти 4.000 чоловіка переважно волошського панства с князем Кантемиром на чолі й приказав розписати всіх їх на старшинські посади по всіх Слободських полках. А щоб це було певниці, роздав їм у власність 710 дворів (хуторів), зігнавши з них українців.

Це волошське заселення було головним чином не народне, а шляхетське, дворянське. Місцеве населення дістало певних панів і підпало в підданство новим державцям, чужим людям-волохам, котрі згодом вибилися в великі пани з чужими нам призвіщами.

М. К.

Чріпацтво на Україні.

10 листопаду 1764 року цариця Катерина друга видала маніфеста до „малоросійського народу“ про звільнення Кирила Розумовського з гетьманства (останнього) й про призначення генерал-губернатором „Малоросії“ графа Рум'янцева. Розумовському за його покірність дано було велику пенсію й величезні земельні маєтності з людьми. Це подало надію й генеральній українській старшині та полковникам, що мабуть і їм при скасованні гетьманського уряду роздані будуть на власність так звані рангові маєтки, призначені на їх уряди. Тому вони й не дуже нагадували цариці про порушення „статей Хмельницького“.

Рум'янцову Катерина доручила вести Україну до повного скасування українських порядків і заміни їх порядками московськими. В своїй інструкції вона вказувала на різні боки українського життя, на котрі Рум'янців мусів ізвернути особливу увагу. Доручалося йому зробити перепис людей на Україні, аби вияснити їх стан і заможність і привести до того, щоб із України московська казна мала безпосередні прибутки. Вказувалися різні непрямі урядові прикмети українського устрою, й особливо—що до повного закріпощення селян, котре ще на Україні не було досягнене. Таку волю, давно вже незнану в Московщині, цариця зі своїм дворянським урядом не вважала можливим терпіти на Україні, тому й наказувала зробити їй край.

28 липня 1765 р. Катерина видала маніфест про Слободські полки, де було сказано про безладдя й непотрібність козацької служби, яка замінювалась упорядкованою й для держави корисною регулярною армійською службою. А скасувавши в 1775 році Запорізьку Січ, Московський уряд щільніш узявся й за останню Україну. В осени 1786 року царським наказом було оголошено, що на Україні буде заведена така сама управа, як і на Московщині.

В 1783 р. остаточно скасовано козацьку службу й козацькі полки: перемінено їх на полки карабінерські й гусарські... Полковників звільнено с посад, дарувавши їм московське дворянство; иншій військовій старшині лишено на волю—служити в нових регулярних війсках або звільнитись. Козаки зісталися, як осібний стан військослужбового селянства; все ж оставне селянство було цим указом зрівняне з московським селянством.

Уже перед цим, 1763 р., московське правительство видалоуказа проти

вільного переходу селян, вважаючи, звичайно, шкідливим його для їх же добробуту. Пани покористувалися на те, аби зміцнити свою владу над селянами, а селяне, схвильовані й обурені цими заходами коло останнього закріпощення їх, іще в більшості почали переходити й тікати від своїх панів по вільних слободах та на запорожські степи.

Тоді новим указом 1783 року, завдячи нові податки на Україні, вже було зовсім заборонено селянам виходити с того місця, де кого захопила ревизія (перепис). Цим закінчилося закріпощення Катериною другою українського селянства й підведено його під „загальні державні постанови“,— під ті закони, на які спиралося гірке тодішнє кріпацтво в землях московських. А щоб це було певніш, того ж самого року (1783) було зрівняно міста українські з містами московськими, а старшину українську з московським дворянством. Указано, які чини й служби козацькі дають права й привилеї дворянські; і так було виділено різко старшину від козацтва службового, як окрему панську верству (клас).

Українське громадянство мовчки прийняло це скасування старого устрою. Визнання дворянських прав, остаточне закріпощення селян, чини, жалування, землі й інші панські привилеї—колишній старшині навіть прийшлися до вподоби, і нове панство почало потроху забувати вольності української Гетьманщини й полкової Слобожанщини, потішаючи себе достатками, шанобою, привіллям і багатством, котрі приносила забезпечена новими законами й порядками кріпацька праця.

Тільки нарід український не мав себе чим потішити в кріпацькій неволі своїй. Московський уряд із новими порядками обіцяв йому волю від кривд і „тиранства“ старшинських, а на ділі ці нові порядки зміцнили з небувалою перед тим силою безмежну владу пана над мужиком, а врядовця над козаком, із котрої вже не було їм ні вихіду, ні просвітку, навіть надії на краще життя.

М. К.

Запорозькі степи.

Запорозькі землі займали сучасні Катеринославщину, Херсонщину, Дніпрянський повіт Таврії і Таганрогську Округу. Ось що оповідає про цю землю професор Д. Еварницький, котрий записав цікаве оповідання 116-літнього діда Розсолоди, сина запорожця, добре який пам'ятав про запорожський побут—він родився в 1772 році.

„Тепер як сказати, що воно тоді було, так і не повірять. Ось тут, де тепер у нас церква, так така була тирса, як оцей ціпок, що в мене в руці; як глинеш так наче жито стоїть; а комиш, як той ліс,—іздалеку так і біліє, і вилискується. А що вже пирій, ковила, мурава, орошок, курай, бургунчуки, то як увійдеш у них, так тільки небо та землю й видко,—діти було губляться в траві. Оце підніметься вгору, виросте та знов і впаде на землю, та так і лежить, як та хвиля на морі, а поверх неї вже й друга росте. Як запалиш було її, так вона неділі три або й чотири горить. Підеш косить, косою не одвернеш, поженеш пасти коні, то й не побачиш їх, заженеш воли—тільки роги мріють. Чи випаде сніг, чи настане зима—байдужісінько: хоч який буде сніг, а трави не закріє. Пустиш собі чи товарию, чи овець, так вони

так пустош і пасуться; тільки з отарами й ходили чабанці; а як заженеш їх у траву, так вони поміж нею наче комашня мріють,—тільки ввечері й уздриш. Тоді вже коло їх роботи—вибирати тирсу, що поналазе у вовну!.. А що вже поміж тією травою та ріжних ягід, то й казати нічого. Оце як вийдеш було в степ та як разгорнеш траву, то полуницю так і бери руками. От які тоді трави були! А бджоли тієї? А меду? Меді по пасіках, мед і по зімовниках, (хуторах), мед і по бурдюгах (кущі землянок) так і стоїть було в липівках: скільки хочеш, стільки й бери; більш усього з диких бджіл. Дика бджола скрізь було сидить: і в очеретах, і на вербах де буркун—у буркуні, де трава—в траві. За нею й проходу не було,—то було вирубують дупла, де вона сидить. А ліса того? Бузина, свидина, верби, дуб'я, грушша! Груш було як напада з гілля, так хоч бери граблі та горни валки: так і лежать на сонці, доки не попечуться. Садки такі були, наче сукном укриті. А товщина ліса яка була? Верби такі, їжи—богу, десять аршин у обхват... Земля свіжіша була, ніхто її так не вимагав, як тепер, сніги лежали великі—й воду пускали велику, то й дерево росло добре. А звіру, а птиці? Вовки, лисиці, барсуки, дикі кози, чокалки, виднихи—так один за одним і біжать, так і пластають по степу. Вовків така сила була, що їх кийками били, а з їх шкір чоботи посили та кожанки робили. А їжака того, їжака? Й казати нічого. Були ще й дикі свині, такі гладкі та здорові; вони більш усього по плавнях шниряли. Були й дикі коні; цілими табунами ходили—три, чотири так і ходять... А що вже птиці було, так—боже милий! Качок, лебедів, дрохов, хохітви, диких гусей, диких голубів, лелек, журавлів, тетерваків, курінок,—так о-хо-хо? І що за сила тієї птиці була? Як підніметься з землі, сонце застеле; а як сяде на дерево; то й гілля не видно. А лебеді як заведуться було битись про між себе, то піднімуть такий крик, що батько було вискочуть із бурдюга та й давай на них стріляти, щоб порозгонити... Нема тепер і тієї сили риби, що тоді була. Оця риба, що тепер, так і за рибу не вважалась. Тоді все чічуга, пістряга, корони та осятри за все одвічали. В одну тоню витягали її стільки, що на весь курінь ставало“...

Запорожські оселі (села, зімовники, бурдюги) були розкидані на величезному просторі. Чим далі відсувались татари за Дін та в Крим, тим більше захоплювали запорожці під свої оселі опростаних земель. Під час руйнування Січі (в 1775 р.) на цих землях було 45 сел і біля 4.000 хуторів із населенням, окрім запорожських козаків, у сто тисяч чоловіків та жінок, козаків та селян. Усе це населення за останні роки історичного існування Січі рішуче стало пристосовуватись на мирний стан і було прихильне до культурної праці в сільсько-господарчій відношенні. Це були наслідки упертої боротьби ватаг запорожців із татарами за степ на протязі більше 2½ століттів.

Прибравши до рук Українські Гетьманщину й Слобожанщину, цариця Катерина з Московським урядом ізвернула увагу й на останній захист України—Запоріжжя. Перейменувала цей край у „Новоросію“ призначила управителем його князя Потьомкіна (в 1774 р.) і заходила із цим новим „гетьманом“ колонізувати цю Новоросію. І погнала сюди людей із усіх усюдів... будувати по степах великі міста.

Перше місто, засноване по думці Потьомкіна в 1778 році був Херсон. Друге місто, яке повинне було дати славу Катерині, був Катеринослав, заснований на місці запорожського села Половиці в 1784 р. В 1789 р. засновано Миколаїв, а в 1794 р. Одес на місці турецької кріпости Хаджибея. Крім цих великих міст, можна вказати ще на де-які більш—менш значні міста краю, засновані в цей же час: Маріуполь (1780 р.), Ростов і Нахичевань (1780 р.), Єлисавет і Таганрог. Таганрог (колишня Троїцька кріпость) був заснований іще Петром першим, але довго пустів і був поновлений у 1769 р., коли сюди явилось 500 сімейних запорожців на рибальство й заснували поблизу його села: Миколаївку, Троїцьку й Покровську. Маріуполь, Єлисавет і Таганрог були оселені греками—торговцями, а Ростов і Нахичевань такими ж торговцями верменами.

Поруч із будовою міст, московський уряд уживав усяких заходів, щоб заселити край і хліборобами. За старі часи єдиними власниками запорожських степів були запорожці. Але, ще коли Запоріжжя існувало, велика частина земель його була віддана сербам, волохам та другим вихідцям на заселення. Запорожці жалілись, прохали, суперечались, казали про свої права,—їх старовічна батьківщина тікала з рук. Після зруйнування Січі їх землі почали роздавати ріжним людям, які брали на себе обов'язок заселення їх кріпаками та вільними,—що кому було зручніш.

Московська держава засновувала на Запоріжських степах нові міста й села, зеселяв же їх народ. Усі села, хутори, містечка—всі вони були заселені вільними, народними поселенцями, головним чином—українськими, й лише частиною—москалями. Усіх поселенців можна поділити на три частини: то були, перше всього, запорожські поселенці—вихідці с правобережної України; потім переселенці з лівобережної України та Слобожанщини; що до московських, то вони приходили сюди, втікали та переводились із ріжних місць.

Всі землі, які були призначені для заселення, московський уряд поділив на казенні, тоб-то державні, і приватні—поміщицькі. Тому й населення краю ділилося на дві великі частини: 1) вільних поселян, що належали до українського народу й почасти до московського, та чужоземних вихідців, і 2) панських кріпаків українців і частиною москалів, що сідали по землях приватних осіб, стаючи їх підданцями.

В край, який до того часу не мав нічого спільного с панством та кріпацтвом, московський уряд досяг надзвичайного розвитку приватної землевласности й кріпацтва. Запорожські землі стали роздавати чиновникам, дворянам і всяким чужоземцям, які брали на себе обов'язок заселення їх кріпаками й вільними людьми (доки ці осіли).

Не треба навіть було бути на посаді в цім краї, аби лиш по залві одержати найменший учасок землі в 1500 десятин із обов'язком за десять літ оселити на них тільки... 13 дворів. А давались участки й по 12, по 40, по 200 тисяч десятин!..

Потьомкін зі своєю челяддю добре виконали заміри своєї матінки—цариці: скасовуючи козаку вольність і насаджуючи земельне панство, вони засіяли й тут кріпацтво.

Нарада раків.

(Вайка).

Дбайливий дідько Водяник
Покликав раків на нараду
І каже так до них:
— „В ставочку і карасики і щуки.

Ось дайте-но пораду,
Щоб у моїй державі
Карасики не знали муки,
І щуки

Щоб не були в неславі.“

Поснідавши як слід,
Взялися раки сміло,

Щоб до-обід

Це покінчити діло,

Гаразд росплутать справу

І врятувать державу

Від сварок повсякчасних

Між щукою лихою

Й карасиком нещасним.

Гадали—міркували,

Крутили головою—

Щось не виходе діло!

— „От-то рахуба!

Немов-би задубіло!“

Найстарший мовив рак

І закомилів губу:

— „Коли вже так,

Ось я пораю:

Ми пообідаємо вмить

Та ще зберемось без обави

Порозсудить

І довести до краю

Прекапосні ці справи.“

Оцю промову слуха

Стара досвідчена ропуха

І міркує:

— „Дурний ти, раче,

Як я чую:

Ну де-ж ти бачив,

Щоб сполучали в купу

Карасика і щуку?

Щоб не було в ставочку звади,

Карасики водились рясно

І не приймали більше муки,

Порада

Ясна—

Повикидать всі щуки.“

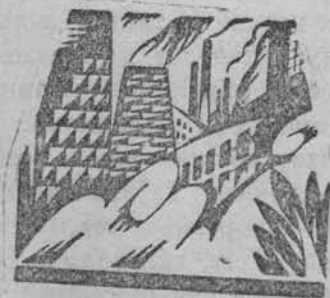
От-так колись селянам

Пани давали землю,

Аж доки радовлада

Панам не звила петлю.

С. Пилипенко.

„У селянина немає вибору,—він мусить допомагати робітникам, бо найменше вагання віддає побіду в руки поміщиків і капіталістів“

Ленін.

VIII.

Суботів.

Стоїть в селі Суботів на горі високій домовина України—широка, глибока. Ото церква Богданова. Там то він молився, щоб москаль добром і лихом с козаком ділився. Мир душі твоїй, Богдане, Не так воно стало: москальки, що зустріли, то все очухрали,—могили вже розривають, та грошей шукають; льохи твої роскопують та тебе ж і лають, що й за труди не находять... Отак-то, Богдане! Занапастив—еси вбогу сироту Україну! За те ж тобі така дяка... Церкву—домовину нема кому полагодити! На тій Україні, на тій самій, що с тобою ляха задавила,—байстрики Катерини сараною сіли. Отак-то, Зіновію, Олексіїв друже: ти все отдав приятелям, а їм і байдуже! Кажуть, бачиш, що, все то те таки й було наше, а що ми тільки наймали татарам на пашу та полякам... Може й справді! Нехай і так буде! Так сміються ж з України сторонні люди... Не смійтеся, добрі люди! Церква—домовина розвалиться, а с під неї встане Україна і розвіе тьму неволі,—світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти!

1845 р. 21. X. Миргород.

Т. Шевченко.

С о н.

У всякого своя доля і свій шлях широкий: той мурує, той руйнує, той неситим оком за край світа зазирає, чи нема країни, щоб загарбать із собою, взять у домовину; той тузами обірає свата в його хаті, а той вишком у куточку гострить ніж на брата; а той, тихий та тверезий, богобоязливий, як кішечка підкрадеться, вижде нещасливий у тебе час, та й запустить пазурі в печінки,—і не благай: не вимолять ні діти, ні жінка; а той, щедрий та розкішний, все храми мурує, та „отечество“ так любить, так за ним бідує, та так з його, сердешного, кров, як воду, точить... А братія мовчить собі, витріщивши очі, як ягнята: „Нехай! каже,—може так і треба“.—Так і треба! Бо немає Господа на небі! А ви в ярмі падаєте, та якогось раю на цім світі бажаєте... Немає! немає! Шкода й праці. Скаменіться: усі на цім світі,—і царята і старчата Адамова діти!

Отак, ідучи по-під тинню з бенкету п'яний уночі, я міркував собі йдучи, поки доплентавсь до хатини... Ото ж я ліг і спати; а вже підпийлий як засне, то хоч коті гармати, і усом не моргне. Та й сон же, сон, на причуд дивний мені приснився...

Дивлюсь: так, будім то сова летить лугами, берегами, та нетрями, та глибокими ярами, та широкими степами, та байраками: а я за нею, та за нею, лечу й прощаюся з землею... Лечу... Дивлюся—аж світає, край неба палає; соловейко в темнім гаю сонце зустрічає; тихесенько вітер віє; степи, лани мріють; між ярами над ставами верби зеленіють; сади рясні похилились; тополі по волі стоять собі, мов сторожа, розмовляють в полі. І все то те, вся країна, повита красою, зеленіє, вмивається, сонце зустрічає,—і нема тому почину, і краю немає. Ніхто його не додбає і не розруйнує. І все то те... Душе моя! Чого ж ти сумуєш? Душе моя убогая! Чого марно плачеш? Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш? Хіба ти не чуєш людського плачу? То глянь, подивися! А я полечу високо—високо за синії хмари: немає там власти, немає там кари, там сміху людського і плачу не чує. Он глянь—у тім раї, що ти покидаєш, латану свитину с каліки знімають, з шкурою знімають,—бо нічим обуть панят недорослих. А он роспинають вдову за подушне, а сина кують, єдиного сина, єдину дитину, єдину надію! в військо оддають, бо його, бач, трохи. А он-де під тинном опухла дитина голодная мре, а мати іпшеницю на панщині жне.

А он бачиш? Очі, очі! На що ви здалися? Чом ви з малку не висохли, слізьми не злилися! То покритка по-під тинню з байстрам шкандибає: батько й мати відцурались, й чужі не приймають, старці навіть цураються... А панич не знає: з двадцятою, недолюдок, душі пропиває. Чи Бог бачить із-за хмари наші слези, горе? Може й бачить, та помога, як і оті гори предковичні, що политі кровію людською!.. Душе моя убогая, лишенько с тобою! Уг'ємося отрутою, в кризі ляжем спати, пошлем думу аж до Бога, його роспитати: чи довго ще на цім світі катам панувати?..

І знов лечу по-над землею, і знов прощаюсь я з нею. Тяжко матір покидати у безверхій хаті, а ще гірше дивитися на слези та лати. Лечу, лечу, а вітер віє; передо мною сніг біліє; кругом бори та болота; туман, туман та пустота; людей не чує,—не знає і сліду людської страшної поги... Аж слухаю—загули кайдани під землею. Подивлюся... О, люде поганій! Де ти взявся? Що ти робиш? Чого ти шукаєш під землею? Ні; вже, мабуть, я не заховаюсь і на небі. За що ж кара?..

Заворушилася пустиня... Мов із тісної домовини на той останній суд мерці за правдою встають. То не вмерлі, не зариті, не суда ідуть просити; ні, то люди живі, люди в кайданах забиті. Із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому. То каторжні!.. А за що? Те знає вседержитель; а може ще й він недобачає! Он де злодій штампований кайдани волочить; он разбійник катований зурами скрегоче—недобитка, товариша, зарізати хоче; а між ними, запеклими, в кайдани убраний, царь всесвітній, царь волі, царь штемпом увінчаний, в муці, в каторзі—не просить, не плаче, не стогне: раз добром налите серце—ввік не прохолоне...

І—анов лечу. Земля чорніє, дримає розум, серце мліє. Дивлюся: хат над шляхами,—то город із стома церквами, а в городі, мов журавлі, замуштрували москалі: нагодовані, обуті і кайданами окуті... Далі гляну,— у долині, мов у ямі, на багнищі город мріє; над ним хмарою чорніє туман тяжкий. Долітаю—то город без краю: церкви та палати, та пани пугати,—і ні однісінької хати!.. Смеркалося. Огонь... огнем кругом запалало,— аж злякався.— „Ура! ура! ура!“—закричали...

От пішов я город озирати. Там ніч, як день. Дивлюсь я: палати, палати по над тихою рікою, а берег обшитий увесь каменем. Дивуюсь, мов несаи мовитий: як воно зробилось з калюжі такої таке диво! Отут крови полито людської і без ножа! По тім боці твердиня й дзвіниця, мов та швайка загострена, аж чудно дивиться, і дзигарі тельняють. От я повертаюсь— аж кінь летить, копитами скелю розбиває. А на коні сидить охляп, у свиті—не свиті, і без шапки; якимсь листом голова повита. Кінь басує,— от-от річку, от-от перескочить. А він руку простягає, мов світ увесь хоче загарбати. Хто ж се такий? От собі й читаю, що на скелі наковано: „Первому—Вторая“ таке диво поставила. Тепер же я знаю: це той Первий, що роспинав нашу Україну, а Вторая доканала вдову—сиротину. Кати, кати, людодіди! Наїлись обое, накралися! А що взяли на той світ з собою?..

Сонечко вставало; а я стояв, дивувався так, аж страшно стало. Уже вбогі ворушились, на труд поспішали, і москалі на распуттях уже замуштрувались. По край улиць поспішали заспані дівчата, та не з дому, а додому: посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти. А я стою, похилившись, думаю, гадаю: як то тяжко той насущний люде заробляють!

От і братія сипнула у сенат писати та підписувать, та драти і з батька і з брата. А між ними і землячки де-де поглядають; по московському так чешуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькати не вчили по—німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі... П'явки, п'явки! Може батько останню корову жидам продав, поки вивчив московської мови!.. Україно, Україно! Оце твої діти, твої квіти молодії, чорнилом політі, московською блекотою, в німецьких петлінях замучені...

Т. Шевченко.

Тарас Шевченко.

Тарас Шевченко був роду простого, мужицького та ще й кріпацького. Батько його Григорій був панський крепак із села Кирилівки, на Київщині, поміщика Енгельгардта. Родився Тарас 25 лютого 1814 року. Гірке та злиденне життя було йому на світі ще з дитинства. Крім Тараса, в батька було ще четверо дітей, самої дрібноти, а тут, на лихо, ще й мати померла, коли Тарасові ледве 9 літ минуло. Батько оженився вдруге на вдові с трьома дітьми. Ще тяжче стало життя в сім'ї через дитячу колотнечу зведенців,—бувало так, що по кільки день Тарас не повертався до дому—ховався по бур'янах од мачухи або втікав аж у друге село, Зелену Діброву, до заміжньої сестри своєї Катрі. А як стало Тарасові 12 років, то помер і батько. Остався він круглим сиротою, без любови, нікому непотрібний.

Ще за живота батько віддав був Тараса до дяка в науку, як тоді водилося. В нього вивчився Тарас читати по церковному, псалтирь, бо більше й сам учитель нічого не тямив. А Тараса тягло до книжки, до науки.

Й він подався до другого дяка. Цей славився великою вченістю, мабуть, за те, що був великий п'яниця. Тарас носив йому воду, рубав дрова, топив піч та, замість нього, читав псалтирь над покойниками. Заробіток Тарасів, звичайно, дяк забірав собі, а йому давав тільки десяту копійку. Два роки терпів Шевченко таку „науку“, а на—останці, вибравши зручний час, коли дяк був п'яний „до положення риз“, висік його добре різками, покинув і втік у с. Лисянку.

В Лисянці хлопець звернувся до маляра-диякона: хотів у нього вивчитись малювати, бо вже змалечку мав велику охоту до цього. Але роздивившись, що з диякона маляр, „як за копійку свистун“,—незабаром кинув його й пішов у сусіднє село Тарасівку. Там був маляр—дячок, і вславився він образами великомученика Микити та Йвана—Воїна. Оглянувши ліву руку Шевченка, він сказав, що Тарас ні до чого не здатний,—не буде навіть із нього бондаря або шевця.

Вернувся тоді він до-дому, в Кирилівку, й почав пасти череду. Але зараз же виявилось, що Тарас не такий, як інші хлопці,—не такі й думки були в його голові, та не те й робив він, що інші діти. Миліша від худоби була йому книжка. Сидячи в полі коло череди, Тарас так часом бувало припаде до книжки, або так залюбується пишним світом, що всі вівці та корови геть розбредуться, й тоді не малий клопіт і пастухові й хазяям порозшукувати в лісах свою худобу. Хотів був Тарасів брат Микита привчити його до хліборобства або стельмашити, але не до душі воно було йому: не раз покине він воли в полі без догляду, а сам десь піде блукати. Віддали були Тараса в наймити до Кирилівського панка Кошиця, але й там він не справлявся; заробив назву „ледащо“ й кинув найми та ще раз подався до маляра в село Хлиннівці. Цей маляр побачив, що з Шевченка будуть люде, й хотів узяти його до себе, але сказав, щоб він приніс йому бомагу від свого пана Енгельгардта. Звернувся Шевченко до бурмистра (отамана—приказчика) панського Дмитренка, а той, побачивши, що хлопець уже підріс, не тільки не дав йому дозвільної бомаги, а ще й узяв його за дворового челядника в панський двір у Вільшану. Шевченкові йшов тоді вже 16-й рік.

На панськім дворі хотіли зробити з Шевченка кухаря й оддали його на поварню, але й кухарь був із нього не кращий пастуха або хлібороба.

Бувало покине він мити всякий там кухонний посуд, заховається в садок, і там у затишному куточку порозвішує на дереві всякі малюнки (а він назбирав їх чимало) та й любиться ними. Побачив Дмитренко, що не вийде с Тараса кухаря, й пораяв панові зробити з нього маляра. Пан Енгельгардт мешкав найбільш на Литві в м. Вільні. Ідучи туди, він узяв із собою й Шевченка— зробив його своїм „казачком“. Не велика робота була Тарасові там—сидіти мовчки в передній кімнаті, доки пан не гукне, щоб подав йому люльку чи шклянку води, що перед носом таки в пана стоять.

Тут у Шевченка було чимало вільного часу, особливо коли пана не було дома; отоді він і вчився собі малювати. Одного разу пан вернувся пізно вночі й застав Шевченка, як той малював. Він так щиро малював козака Платова, що й не чув, як і пан коло нього опинився та потяг його за вухо. А на другий день Тараса тяжко вибили різ-

ками, щоб не смів по ночах марно світло палити. Побачив уже й пан, що с Тараса й лакея не буде, то, пробуваючи в Варшаві, віддав його до якогось там маляра в науку. Через пів-року маляр той сказав, що Шевченко здатний найбільш малювати портрети. Тоді пан оддав його до відомого в Варшаві живописця Лямпі, що найкраще малював портрети.

Але незабаром пан переїхав у Петербург та взяв і Шевченка з собою. Тут Енгельгардт оддав Шевченка до маляра Ширяєва на цілих чотири роки в науку. Ширяєв посилав Шевченка красити на будинках кривлі стелі, підлоги, паркани то що. А вечорами Тарас ходив у Літній сад. Там стояло багато статуй (людських постатів із каменю), і Шевченко ними любовався та змальовував їх для себе. В цьому садку й надбав його земляк, художник (маляр, живописець), Сошенко, родом із Богуслава. Це було велике щастя для Шевченка, бо Сошенко вивів його в люде, на добрий путь. Він побачив, що Шевченко малює не аби як, і познайомив його з другим земляком Григоровичем, секретарем Академії Художеств (це така була велика школа, де найкраще вчили малювати). Через Сошенка та Григоровича Шевченко зазнайомився з українським письменником Євгеном Гребінкою, славетнім художником Брюловим та московським письменником Жуковським.

Оці люде побачили, що Шевченко надзвичайно талановита людина й почали клопотатись за нього, щоб йому можна було вчитись у художній Академії на справжнього художника. Але Шевченко був панський кре-

нак... без панської волі нічого неможна було зробити. Запитали Енгельгардта, чи не пустить він на волю Шевченка? Той ізгодився продати Шевченкові волю і загерував за ню аж 2.500 карбованців. Де було взяти такі, як на ті часи, великі гроші? Тоді Брюлов із Жуковським придумали спосіб. Брюлов намалював портрет Жуковського, той портрет продали (його купила царська родина, в котрій Жуковський був учителем), і 22 квітня 1838 року, коли Шевченкові було вже 24 роки, куплено йому волю.

Але славу на віки придбав собі Тарас Шевченко не отим малюванням панам на втіху, а своїми віршами, своїми творами слова. Тепер тільки, коли він був уже вільний, він почав складати своєю рідною мовою вірші, сам за для себе. Опиниться він перад яким прехорошим малюнком, згадає свій нарід, гірке кріпацтво, задумается, а перед ним переходять, як тінь, українські гетьмани... стелеться степ із високими могилами... красується пишна Україна... стогне в ярмі пригноблений нарід... плаче захаяна людська воля... І він виспівував про все це, плакав нишком та списував на папер свої думи.

Згодом земляки довідалися, що Шевченко пише вірші, прочитали й побачили, що він митець малювати не тільки фарбами, а ще краще словом, і видрукували в Петербурзі в 1840 р. невеличку книжку—„Кобзарь“ У ній було вміщено всього 8 віршів його. З цього часу починається слава Шевченкова, як великого письменника, що вогненным словом заговорив так, що весь світ почув і почав прислухатись до його „мужицької“ мови. На другий рік він написав і видрукував окремою книжкою славетний свій твір—„Гайдамаки“. Коли вийшли в світ писання Шевченкови, то де-які московські письменники почали глузувати з нього й з його мови, охрестивши його „мужицьким постом“. Та Шевченко не вважав на те й говорив: „Добре, нехай буду я й мужицький поет, аби поет, більш мені нічого не треба“. Він не потурав на те, що про нього кажуть чужі люди, бо земляки дуже тишилися його віршами—читали їх одні другим, як радісну благу вість.

Тепер, дійшовши того, про що він ізмалечку мріяв,—ставши справжнім художником, Шевченко задумав поїхати на Україну, поглянути на рідний край. Він 15 літ його не бачив, то й захотілося тепер йому побачити своїми очима стародавні руїни та славі в історії українській місця, і все те змалювати. Хотілося побачитись і з братами та сестрами.

Літом у 1843 р. Шевченко виїхав із Петербурга в Чернігівщину та на Полтавщину. Побував у своїх знайомих та приятелів по Петербургу. Його скрізь радо вітали, бо слава про нього прогула вже скрізь по Україні. Побував він того літа на Запоріжжі, в рідній Кирилівці, був у Києві... Великий сум обняв Шевченка від того, що він бачив: на Січі Запорожській „мудрий німець картопельку садить“, вільні колись землі пошматовані на панські маєтки, брати й сестри на панщині, в неволі... „Скрізь був я, казав він потім,—скрізь плакав“. Надивившись тепер власними очима, як... „люде плачуть живучи, кайданами міняються, правдою торгують, і господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма“...—Шевченко запалився страшним гнівом на тих, хто найбільше винний за ту людську неправду: на панів, на начальство, на своїх земляків, що вибилися у пани й зрікаються

свого рідного та гірше ката Україну розпинають. Він перший підняв проти них гвалт, і перший одверто зчипився з царями й с панами за волю народню. Тоді ото він написав і свій „Сон“ („У всякого своя доля“), що наробив йому згодом великого лиха.

Весною року 1845-го Шевченко знову виїхав із Петербурга на Україну; знову був у Києві, в Кирилівці, побував у Переяславі. Тут, на Україні, він написав найславніші свої твори й між ними—„Кавказ“ і „Доживих і мертвих“... На Україні так не писав іще ніхто—ні до нього ні потім після нього. За останніх півтора роки, коли він був уперше на Україні, він так перемишляв, що це вже був не кобзарь, котрий виспівує долю рідного народу, а грізний революціонер—пророк, що прийшов визволити свій нарід з неволі, прийшов просвітити на землі між людьми любов, правду й братство. Вірші Шевченкові переписували для себе всякі люде, не тільки українці, та читали їх і росповсюджували; багато було таких, що навмисне вчилися по українському, аби читати та розуміти Шевченкового „Кобзаря“.

Отоді, саме в той час, коли Шевченко один проти всіх розпочав московським царям із панами революційну війну, коли він задзвонив у страшній темряві вогненним словом своїм, немов той посланець із неба, тоді в Києві серед чесної та правдивої молоді вчених людей склався гурток, котрий положив принести темному народові освіту й зробити вільними всіх невольників. Незабаром до того гурту пристало душ із сто. Звичайно пристав до цього таємного товариства й Шевченко, бо тепер він і жив у Києві.

Тим часом Шевченкові дано було в Києві од казни таку роботу, що була як раз йому до душі. Як він умів гарно малювати, то йому доручили—їздити по Україні, оглядати та малювати старі церкви та руїни старовинних палаців, записувати казки, пісні, оглядати могили, а незабаром наставили його професором (учителем) малювання в Київській університет (вища школа.). Здавалося, що все складалося для Шевченка, як найкраще; він оселився на рідній Україні, мав пошану, славу, працював для свого рідного народу...

Але все те було не надовго. 5 квітня 1847 року Шевченка арештували й разом із Кулішем, та ще де ким із того таємного товариства одвезли в Петербург і вкинули в Петропавлівську цитаделю (кріпость). Найшовся Юда—шпиг, студент Петров, що доніс на Шевченка с товариством жандарам. При трусові взято в Шевченка його листи, малюнки й вірші. Між віршами був і „Сон“, котрий страшенно обурив царя, коли йому показали його. Недовго й допитували. Продержавши Шевченка шість неділь у кріпості, 30 травня 1847 року прочитали йому, що його присуджено на заслання в салдати, рядовим у Оренбургський корпус, та ще с позбавленням права ні писати, ні малювати там. Через десять день замчали Шевченка в Оренбург, а звідси далі в дикий степ за 300 верст—в Орську кріпость.

Почалося тепер тяжке життя для Шевченка—життя, як на каторзі. Пробув він на цім засланні дуже довго—десять літ і чотири місяці. 10 літ і 4 місяці каторжноі салдацької муштри! За ці десять літ ганяли його те

в Орське, то в Новопетровське, то на Кос—Арал, то знов у в Оренбург. Але найтяжча кара була для нього те, що не давали йому писати й малювати; хіба крадькома що. „Дивитися на щось і не сміти малювати—це така мука!“—згадував Шевченко пізніше про той час.—„Якби мені можна було хоч малювати, то я не нудився б і в сірій шинелі, аж поки не дотяг би до могили“.—„Десять літ! Страшно сказати, а як то було їх пережити!“—писав уже на волі Шевченко. Десять літ—це мало не четверта часть усього життя його: найкраща часть, коли він був саме в силі, коли можна було сподіватися, що сотворить він щось найкраще, ще славетніше від того, що написав замолоду. Справедливо він сказав про себе, що неволя проковтнула „мое не золото—серебро, мої літа—мое добро“. Бона проковтнула найкраще добро не тільки України, але всі Слав'янщини, всього світа. Ось як про Шевченка на волі писав приятель його Костомарів: „Під червону шапку взяли Шевченка веселого, бадьорого, дужого, з густим руським волоссям, а с під неї повернувся він із сивою бородою (а йому було тоді 48 роки тільки), з зовсім лисою головою й с пропащим на віки здоров'ям“.

Але час міниться. В Петербурзі став новий царь. Засіяне волею Шевченком поле дало добрий урожай. І освічені й неосвічені люде гучно скрізь загомоніли, що настав час дати крпакам волю. Та й самі крпаки, чим далі, тим більш пручались із свого невільницького ярма: там заб'ють пана, там іспалять маєток, там сочинять таку колотнечу, що пани й військо мусять викликати... Влітку 1857 року в Оренбург прийшов приказ пустити Шевченка на волю. І тут не відразу він побачив ту волю. Тільки 27 березня 1858 року Шевченко опинився зовсім вільний на вулиці в Петрограді.

Літом 1859 р. Шевченко вибрався на Україну. Побував на Харківщині, дома в Кирилівці, в Корсуні, в Черкасах, у Золотоноші. Між иншим він підшукував купити собі шматок земельки над Дніпром, на горі, щоб там останні літа дожити по-простому; навіть хотів був одружитись із простою дівкою. Але й тепер за ним стежили: тут його було знов арештовано за те, що він ніби то с кимсь про щось негаразд розмовляв. Повезли його в Київ до генерал-губернатора, і той пустив його, побачивши, що на Шевченка набрехано. Вернувшись у Петроград, Шевченко до самої смерти клопотався, щоб купити собі невеличкий ґрунт.—„У Петербурзі я оставатися не можу—він мене задушить“,—писав тоді Шевченко. Нарешті родич його Варфоломей Шевченко, вибрав такий куточок біля Каніва, й Тарас послав гроші за землю. Але не довелося йому спочити в своїй хаті за живота, а вже спочив на своїй землі аж по смерті...

Пробуваючи останній час життя в Петрограді, Шевченко ваяв гарячу участь в поширенні народньої освіти. Пустивши в світ на початку 1860 р. нове видання свого вже повного „Кобзаря“, Шевченко с Петроградською українською „Громадою“—(спілка) заходилися випускати книжки для народа. Але вже з осени цього року його почала мучити тяжка хвороба. Виявилось, що в Шевченка—водянка. Почали його лічити, але було вже пізно...

26 лютого 1861 року, на 47 році життя, Шевченко помер. Тільки кілька днів не дожив він до волі, до того, як оголошено було царський маніфест, що кріпацтво скасоване. Цар неволі підписав цього маніфеста 19-го лютого, але довідавшись, що „Царь Волі“—Тарас Шевченко тяжко хворий, звелів оголосити свою „милість“ народові тільки після смерті свого ворога. Шевченка поховано було тимчасово в Петербурзі, а на весні одвезено тіло в Київ, а звідти на ту Чернечу гору коло Каніва, що він купив собі для проживання.

Написав Шевченко своїх творів багато; в них він говорить і про рідний край, про тугу в неволі, й про самотність, про сирітство, про розбите кохання, а головне віщує про відбудування правди на землі: про затин царів із панами, про земельну вольність, про скасування казенної церкви, про світове братерство; й багато—багато інших чудових творів є в Шевченка або краще сказати—всі його твори чудові,—й кожна людина, чи-то освічена, чи неосвічена, чи щаслива, чи нещаслива, чи задоволена життям, чи не задоволена, знайде в його „Кобзарі“ щось таке, що прямо промовляє до її душі, будить думку, примушує замислитись над книжкою, а як коли й кого, то зітхнути чи й заплакати над горем людей, над тяжкою долею України.

Значіння Шевченка в житті нашої України надзвичайно велике, й ні до нього ні після нього ще не було в нас письменника, який був би йому рівний.

Шевченко нагадав українцям, що вони не москалі й не ляхи, а окремих нарід, отже й повинні мати всі ті права, які народи мають; цеб-то, в першу чергу неможна забороняти нам нашої мови, неможна гнати нашого письменства, нашої науки, нашої школи. Після Шевченка стало з'являтися усе більше та й більше таких людей, що почали вже боротися за права українського народу, що почали говорити, що український народ є народ окремих од інших і мусить мати волю й такі права, як і інші народи.

Шевченко перший у нас на Україні, та й не тільки на Україні, а й в усій тодішній „Росії“ показав сильно і яскраво всьому світові тяжку селянську долю. Йому пощастило майже бути свідком наслідків піднятого ним бунту проти кріпацтва—скасування цього кріпацтва. Але нарід із „панської волі“ знов на довгий час підпав був у „золоту неволю“—в неволю землевласників і капиталистів. І до Шевченка було чи-мало таких, що любили й жаліли селян, та тільки він перший сказав своїми творами, що поки селяне будуть перебувати в неволі та злиднях, доти не буде добра на світі; поки не звернуть пильної уваги на селянство та робітництво, доти не буде справжньої волі. І от після Шевченка з'являються люди, що починають боротися за права селян та робітників, і таких людей (соціалістів) що далі, то стає все більш. Потребувалось для остаточного здійснення народної волі—скасування царсько-поміщицько-капіталістичного устрою—цілих 30 літ по смерті Шевченка.

Після Шевченка пішли вже українські письменники не тим шляхом, що ті письменники, які писали до нього. Нові наші письменники вже не задовольняються тим, що жаліють селянина та захоплюються укра-

Тисякою старовиною, чи мовою, чи звичаями. Вони вже подають яскраві малюнки поневолення не тільки України й тяжкого життя селянського та робітничого люду, а й взагалі всіх працюючих на білим світі.

Такий шлях показав і нашим письменникам і всім нам Тарас Шевченко. Ось через що й кажуть, що коли б Шевченка не було, то й нас би вже не було. Бо й справді, коли б не він, не було б волі, а ми мабуть, і досі забули б уже й свою мову, й свою історію й загинули в неволі.

М. К.

Кавказ.

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі;
Спокою-віку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові,—
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмірає наша правда,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прою с тобою стати
Не нам діла твої судити:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замість
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли вона прокинеться?
Коли відпочити
Ляжеш, Боже утомлений,
І нам даси жити?..

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі!
Отам-то милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо... Лягло кістьми

Людей муштрованих чимало.
А сльоз? а крові? Утопить
Всіх цариків би стало,
З дітьми й внучатами втопить
В сльозах удових... А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, кри-
вавих?

Не ріки,—море розлилось,
Огненне море!.. Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам—царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті,
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!
Борітеся—поборете:
Вам Бог допомагає;
За вас сила, за вас воля
І правда свята!

— „Чурек і сакля—все твоє,—
Воно не прошене й не дане,—
Ніхто не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
У нас... На те письменні ми,
Читаєм божіі глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті—і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім...
Ми, крий нас Боже, не погани,—
Ми—настоящі християни:

У нас і храми і ікони,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона у вас стоїть
Не вами дана? Й чом ми вам—
Чурек же ваш—та вам не кинем,
Як тій собаці? Й чом ви нам
Платить за сонце не повинні!..

Та й тільки ж то!..

Ми малим ситі!—А за те,
Якби ви з нами подружились,
Багато б де чого навчились,
У нас же й світа! Як на те—
Одна Сібір неісходима!
А тюрем? люду? Що й лічить!
Од молдаванина до фінна—
На всіх язиках все мовчить...
Бо благоденствує!.. У нас
Святую біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе!
А друга вбив—тепер на небі...
От бачите, які у нас

Сидять на небі!

Ви ще темні,

Догматами не просвіщені!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай,

І прямо—в рай,

Хоч і рідню всю забори!
У нас—чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей—не негрів, а таких,
Таки хрещених, та—простих.
Ми не гішпане! Крий нас, боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди: ми по закону*!..

По закону апостола

Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом проклаті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по „закону“:
Дочці на кожушок,
Жінці на патинки,
Байстрюкові на придане,
Собі ж на те, що не
знають

Ні діти, ні жінка!

За кого ж ти роспинався,
Христе, сине божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини? чи може,
Щоб ми с тебе посміялись?
Воно так і сталось!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомимі поклони—
За кражу, за війну, за кров,—
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар тобі ж приносим
С пожару вкрадений покров...
Просвітились!.. Та ще хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем,—тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як носити їх, і як плести
Кнути узловаті,
Як лягати і як спину
Під них підставляти,—
Всьому навчим! Тільки дайте
Взяти свої гори...
Останній, бо взяли вже
І поле і море!..

Т. Шевченко.

До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх
в Україні і не в Україні сущих, мое дружнє посланіє.

І світає, і смеркає, день божий минає, і знову люд потомлений, і все спочиває. Тільки я, мов окаяний, і день і ніч плачу на роспутьях велелюдних, а ніхто не бачить, і не бачить, і не знає; оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують і господа зневажають,—людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають... А що вродить? Побачите, які будуть живи! Схаменіться, недолюдки, діти юродиві! Подивіться на рай тихий, на свою Україну; полубіте щирим серцем велику руїну. Роскуйтеся, братайтеся; у чужому краю не питайте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі... В своїй хаті—своя правда, і сила, і воля!

Нема на світі України, немає другого Дніпра! а ви претесь на чужину шукати доброго добра, добра святого—волі, волі, братерства... Найшли, несли, несли з чужого поля і в Україну принесли великих слів велику силу, та й більш нічого... Кричите, що бог создав вас не на те, щоб ви неправді поклонялись, і хилились, як хилились, і знову шкуру дерете з братів незрячих, гречкосіїв, і сонця правди дозрівать в німецькі землі, на чужину, претесь знову. Якби взяли і всю мизерію з собою, дідами крадене добро, тоді б zostався сиротою з святими горами Дніпро!

Ох, якби то сталось, щоб ви не вертались, щоб там і здихали, де ви поросли! Не плакали б діти, мати не ридала, не чули б у бога вашої хули; і сонце б не гріло смердячого гною на чистій, широкій, на вольній землі; і люде б не знали, що ви за орли, і не покивали б на вас головою...

Схаменіться! будьте люде, бо лихо вам буде: роскуються незабаром заковані люде; настане суд, заговорить і Дніпро і гори, і потече сторіками кров у синє море дітей ваших; і не буде кому помагати: одцуратесь брат брата і дитини мати; і дим хмарою заступить сонце перед вами, і навіки проклинетесь своїми синами. Умийтеся! образ божий багом не скверніте! Не дуріте дітей ваших, що вони на світі на те тільки, щоб панувать,—бо невчене око загляне їм в саму душу глибоко—глибоко... Дізнаються небожата, чия на вас шкура, та й засудать,—і премудрих немудрі одурять...

Добре навчилися по німецькому показу, і заговорили так, що й німець не второпа, учитель великий, а не то, щоб прості люде. А гвалту, а крику!... „У нас воля виростала, Дніпром умивалась, у голови гори клала, степом укривалась“.—Кров'ю вона умивалась! а спала на купах, на козацьких вольних трупах, окрадених трупах!..

Подивіться лишень добре, прочитайте знову ту славу, та читайте од слова до слова; все розберіть, та й спитайте тоді себе: що—ми? Чії сини? Яких батьків? Ким, за що закуті? То й побачите, що ось що ваші славні Брути: раби, підняжки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани ясновельможні гетьмани! Чого ж ви чванетесь, ви, сини сердешної України? Що добре ходите в ярмі, ще краще, як діди ходили? Не чваньтесь: з вас деруть ремінь, а з їх, бувало, й лій топили!

Може чванитесь, що братство віру заступило, що Синопом, Трансгундом галушки варило? Правда ваша: наїдались, а вам тепер вадить. А на Січі мудрий німець картопельку садить; а ви її купуете, їсте на здоров'я та славите Запорожжя. А чєю кров'ю отта земля напоена, що картоплю родить? Вам байдуже, аби добра була для вгороду! А чванитесь, що ми Польщу колись завалили. Правда ваша: Польща впала та й вас роздавила.

Так ось—як кров свою лили батьки за Москву та Варшаву, і нам, синам, передали свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна до самого краю: гірше лиха свої діти її роспинають; замість пива—праведную кров із ребер точуть,—просвітити, кажуть, хочуть материнські очі сучасними огнями, повести за віком, за німцями недоріку, сліпую каліку. Добре! ведіть, показуйте! Нехай стара мати навчається, як дітей тих нових доглядати. Показуйте! За науку не турбуйтеся—буде материнська добра плата: розпадеться луда на очах ваших неситих; побачите славу, живу славу дідів своїх і батьків лукавих... Утітєся, брати мої! Думайте, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь: бо хто матір забуває, того бог карає, чужі люде цураються, в хату не пускають, свої діти, як чужі, і не має злому на всій землі безконешній веселого дому...

Отака то наша слава, слава України?.. Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снились всі неправди, щоб розкрились високі могили перед вашими очима, щоб ви роспитали мучеників: кого, коли, за що роспинали...

Обніміте ж брати мої, найменшого брата,—нехай мати усміхнеться, заплакана мати! Благословіть дітей своїх твердими руками і обмитих поцілуйте вільними устами! І забудеться срамотня давня година, і оживе добра слава, слава України, і світ ясний, невечірній, новий засяє... Обніміть ж брати мої, молю вас, благаю!

Т. Шевченко.

Свіг в гаю... але весною розів'ється гай... Може долею ясною зацвіте й мій край!—В небі мла, а сонце гляне,—мла ростане вмить... Може й мій народ повстане, скригне „Досить гнить!“—Сон... але всю землю збудить жайворон—гінєць... Може й ти, мій сонний люде, знайдеш сну кінець?—Смерть... але її задушить пісня, сміх і рух... Ой, скажи, народня душе, де живий твій дух?...

На обличчі рабство, туга, безпросвітня мла... Де ж то гордість твого дула—вільного орла? Що вона в тобі робила, як віки ти гнів, почорнілая могила, серед пишних нив?.. Як вулкан, стоїш ти згаслий. Але чую я, що в душі твоїй нещасній море ще огня. Вірю я, що не схороне сам себе мій край, і кричу: о, мій Самсоне, пута розривай!

О. Олесь.

Свинота.

На передодні свят господарь по-
рався на дворі.

Кипить робота!

Вся лагідно, порядок і чистота.

Але свинота

Кувікала щось ише на оборі:

— „Дивись, як дурень там потіє,

Мете мітлою

Працює заступом, сокирою, пи-
лою.

Того не розуміє,

Що краще свинорії

Не знайде ані-чого в світі.

На нашу думку так:

Полити

Скрізь помії,

Навезти гною кули і пустити

Це потовкти гаразд

І попорити нас.

Отто була-б робота!*

— „Мовчи, свиното!“

Озавесь Сірко с-під тина:

Свині свинарник—рай,

Де знає і дитина.

Мовчи-ж, не заважай

І знай свою хлівину.*

* * *

Трудящий люд працює,

А буржуї

Свинячим пилком

Каляють комуністів.

С. Пилипенко.

„Крім Радянської Росії, немає жодного краю на світі,
де була б повна рівноправність жінок, і де б жінка не бу-
ла поставлена в зневажливе становище, котре особливо
дошкульне в повсякденнім, сімейнім житті“.

Ленін.

IX.

В темряві.

В маленькі вікна низенької хати заглядала чорна осіння ніч. На дворі шумів вітер, а в убогій хаті було тихо. Замість стола біля стіни старенька скриня; на ній, закурена й чадна, помалу блимала бляшана лампочка. В хаті бідо й пусто. Вбоге світло лампи вилискувалось на темних іконах; далі, в сутінку, виднівся піл та ріжок печі.

Низенько, схиливши кучеряву головку до світла, сидів над писанням хлопчик і стиха скрипів пером по папері. Серед хати, на долівці, стругав якусь дошку господар хати Клим. Жінка його сиділа на лаві й пряла. Кожен пильнував своєї роботи, і всі мовчали. Дописавши сторінку, хлопчик потягся. Закрив шиток і положив його в свою шкільну торбинку. Потім узяв із полиці книжку, чепурненько розправив її, розгорнув, ізложив перед собою руки й став читати в голос.

Рівно, мелодійно забреніла віршована мова. Мати присунулась із гребінем ближче до хлопця, повагом витягувала довгу нитку й осміхаючись у такт віршові кивала головою.

— „Брате милий, брате соколоньку, ти покинув сестру—сиротовьку, а я хожу—покликаю, як зозуля в темнім гаю: ой вернися з далекого краю“...

Тихо, виразно, як акафіст, вичитував хлопець.

Клим підвів голову від роботи й прислухався.

— Петре, що ти там варнякаєш? Чи воно ж ото так написано в книжці? — дивуючись спитав він хлопця.

Петро звернув до нього серйозне личко.

— Це така книжка, що в ній усе понаписане по нашому, по-українському, — поважно пояснив він батькові.

— Так—таки по мужицькому й написано, як ото ти верзеш? — не діймаючи віри, спитав батько вдруге.

— Так і понаписано,—затвердив Петро.

— Оце ж і я слухаю та й дивуюся,—обізвалася мати,—читає таке, що аж чудно якось... ніби по нашому, чи як би то.

Клим лишив роботу й підійшов до Петра; обітер об штани руки, взяв у нього книжку.

— Де це ти взяв її?—питає він.

— Учитель дав,—одповів той.

— Гм... і на віщо б воно—сказати, й до чого?... бубонів Клим, перегортаючи сторінки.

— Тепер багато є таких книжок,—почав розказувати Петро.—Учитель кавав, що по таких книжках будуть і вчити в школі колись.

Клим дивився в книжку, хоч не розумів у ній нічого. Він щось думав, і лице його робилося суворе.

— Все в насмішку беруть нашого брата, прахтику здійсмають, промовив він перегода.

— Коли ж ловко, так гарно, сучого сина,—злегка осміхнувшись, промовила мати:—все так воно в лад та до діла...

— „Влад та до діла...!“—перекривив її Клим:—не знаєш, навіщо вони ото дають таке..? Мабуть серце їх печеться, коли мужицька дитина хоче вчитися, як їх діти, ну й вигадують... На, мовляв, та не забувай, хто ти... Знаємо ми їх...

Обличчя в Клима гірко скривилось, і він сплюнув під ноги.

— Кинь, Петруню, цю книжку, лягай спати,—сумно промовив він.—а книжку віддай учителеві назад; оддай і скажи, що батько не велить цій книжки читати; що так робити, скажи, не годиться... Стій, я побачу його, а сам скажу йому. Я скажу...

Клим між людьми був плохий та боязкий чоловік, дома ж, як ніхто не бачить, частенько виливав він свій жаль у довгій скрипучій мові. Тепер серце у нього защеміло, й він став говорити й не переставав.

Петрик уклався спати. Жінка зложила прядиво й теж полізла на піч. Клим ізнов узявся до роботи. Робота не пішла до рук. Він частенько переставав стругати й, схиливши голову, думав. А жалі так і хватали за серце, так і хватали. Прибрав роботу, помолився, погасив світло й ліг і собі спати. Але сон не йшов до очей. Як галич, осідали його думки й крапали серце.

І от увижається Климові серед повної темряви панська кімната, великі царські портрети, стіл, зеленим сукном укритий... Кругом столу сидять чужі хлопчики, такі чепурненькі, причесані, мов паненята; сидять і щось вишуть. Писарь їх навчас, люде вклоняються їм, навіть сам старшина чоломкається з ними за руку. Малі вони, а знають уже багато де-чого такого, чого він та інші прості люде не розуміть. Сам Клим, як був колись десятським, чув, що вимовляли вони часом якісь мудрі канцелярські слова. Клим подовгу дивився тоді на них і думав, що з них вийдуть люде.

Тоді ж він надумав оддати сюди й свого Петрика. І ще раніше, коли дали Петрикові в школі першого похвального листа, Клим надумав вивести його на легкий хліб. Не видна була йому спершу дорога до легкого

хліба; після того ж, як побував у волості десятським, він уже знав, що йому робити. Виріxae писаря та старшину, поставить могорич, або помолотиться днів зо три—й Петрика приймуть до волости. А там дорога видна: вийде письмоводителем, урядником або тим же писарем. Усім їм добре живеться. Жалування беруть добре, а головне діло—хабарі.

От хоч і цей волосний писарь—мало то він злупить за рік із усієї волости! З батька рідного візьме—такий дерій. Скільки обідить бідних людей—страх. Казать нема чого—добре живуть. І кращої делі своєму Петрикові Клим і не бажав би. Та й йому, Климові, на старість добре було б. Люде б казали: от хоч і бідний Клим, а вивів сина в люде. Й був би тоді Клим на людях розумний та шановний.

Так марив Клим у скрутні часи, коли засмучена його думка не мала чого кращого, аби зачинитися. Й робилося тоді йому легше. Тепер Климові було важко, наче люде підстерegli його таємні надії й мають замір пошкодити. І саме ті люде, які повинні б допомогти вийти хлопцеві в люде.

Думки за думками, невеселі, образливі товпилися в його голові й давили одна другу. Клим навіть забув, що була пізня ніч: спати й не думав, блимав у темряві цигаркою, ворочався на твердій постелі й росплющеними очима дивився в п'ятьму.

— Може вони через те й настоящої грамоти не хочуть давати мужикам, щоб не пускати їх у люде,—думав Клим.—Чого доброго! Бач, каже, що й у школі будуть учити по-мужицькому...—Клим ізразу підняв голову, серце забилося й похолело,—в нього блиснула нова думка: чи це не наvertsється діло на те, щоб іменно його Петрика не пустити в люде. Бачуть—хлопець не дурний, пам'ять бог дав йому гарну, може чоловіком бути, ну—й не пускають! Бо кому ж потрібне мужицьке дитя?

Ця думка несподівано зирнула в голові в Климовій, і потім не міг уже він од неї одв'язатись. Пригадалось йому, що, як приходив до нього з молитвою піп, то роспитував, куди він думає пустити хлопця по школі. Навіщо б йому про це знати? То ж, знать, не спроста він довідувався... А ще він, Клим,—звісно протак та дурень: не то, щоб ісхитрувати та примовчати, як то вміють інші люде, а взяв та зразу й ляпнув: як бог поможе, думаю в писарі віддати... От тобі й писарі!.. Або сказати й те: чому його Петрикові вчитель дав цю книжку, а не-кому иншому? Не бійсь, сидельцевому, мабуть, не дав! А вже ж, мабуть, не дав...

Поворочавсь трохи—спина отерпла—Клим підвівся, встав із ліжка й, тихенько облапуючи в п'ятьмі перед собою, підійшов до полу, де спав Петрик. Нагнувся над ним, здержує дихання, прислухається... Петрик спить і тихенько виграє носом, наче в дудку.

— Петрик, а Петрик!—легенько торсаючи хлопчика за плече, в півголоса сказав Клим.

Тоненький свист ізразу змовк.

— Це ви, тату? Чого вам?—почувся його здивований голос.

— Чи тобі не низько, сину, в голові?.. Дай я підмощу тобі святку...

Петрик пробурчав щось сердито, зразу поклав голову й уже став засипати.

— Петрик, Петрик!— тихо, але настирливо сказав Клим:—ось підожди, а щось тебе спитаю.

Хлопець ізнов чихнув носом і прокинувся.— „Ну!“—промовив він:

— Ти скажи мені, Петруню,—тихо й таємниче заговорив Клим,—чи тільки тобі дав учитель оту мужицьку книжку, чи ще кому давав?

Хлопець трохи помовчав: „Тільки мені—ну, то що?.. й другим казав буде давати... хто попросить.

— Ну, більш нічого... Спи тепер собі, спи...

Клим важко зітхнув і відійшов од нього. Петрик обвів очима темряву, трохи подумав, почесав головку й знов поклав її на постіль.

— І як я зразу цього не зрозумів!—чухаючи боки, дивувався собі Клим.

І довго ще в малій убогій хаті Климовій блимав огонь цигарки в темряві ночі; довго чулось часте тажке зітхання й скрипіння старої лави під господарем...

Ранком другого дня в учительській квартирі, в новенькій світлиці, с причісаням і примазаням оливою чубом, стояв Клим із шапкою під пахвою. В одній руці він держав книжку, а другою за руку Петрика.

Перед ним стояв молодий учитель і гаряче щось йому доводив.

Клим дивився кудись у куток, а не ввічі вчителеві; лице в нього було похмуре, задумливе й уперте. Петрик переводив серйозні очі то на вчителя, то на батька, й гаразд не розумів розмови батька з учителем.

— Коли справді добра хочете моему хлопцеві,—звернувся Клим до вчителя, і в очах у його блиснув огник довір'я,—коли не хочете його обидити, то—я вас прошу—допоможіть йому вийти в люде. Ви ж сами знаєте: чоловік я бідний; нехай хоч йому буде краща доля. Вчіть його по настоящому правилу, а таких книжок не давайте йому... Пожалуста, господини учитель... Я вас дуже прошу...

Клим приступив до вчителя ближче, нахилився й додав тихо:

— Я даром не схочу, благодарить буду.

Вирядивши Кліма с хлопцем, учитель довго ходив по кімнаті, потім сів біля столу й задумався.

С. Васильченко.

Сиротина.

Не той сиротина, кого рід не знає, у кого хатини й худоби немає; не той сиротина, хто ходить в десятці, у кого свитина—весь латка на латці...

Аби були в його голова та руки, любов до народу, волі і науки,—він не сиротина, він родичів має: він краю дитина, і край його знає.

Він чадо громади: вона його любить, як сина кохає, як сина голубить.

Хто ж всім коверзує, зневажа родину, свого не шанує, а служать чужині; хто в краще не вірить, душею не рветься будучину змірить й живе, „як живеться“, хто правди боїться, хто панська дитина,—отой то безрідний, отой сиротина; тому треба плакати на себе самого, бо не привітає Україна такого.

О. Кониський.

Забув.

На східцях ганку станової квартири сидів дожидаючися соцький Головатий, що три дні на тиждень мусів ставитися до станового та звіщати йому, скільки душ заслабло та скільки померло з дитячої пощести. Становий іще спав і не виходив.

Весняний ранок був погожий, теплий. На вулиці гралися діти. Їх веселий галас нагнав сумних думок Головатому... Так і його Івась грався було, галасував, вовтузився: така ж сама білявенька голівонька, замурааний; замащена, задрипана сорочечка високо підперезана жичкою... Нема, забрала пощесть у холодну яму. Кара божа!.. Сльоза тихо скотилася по обличчі й упала до-долу.

— Соцький!—гукнув хтось із канцелярії. Головатий зірвався й кинувся туди.

В понурій світлиці с трьома невеличкими вікнами, за довгим столом сиділи два писарчуки над паперами; а паперів цих була тьма: і на столі й у двох поставцях, і так подекуди купама на підлозі; навіть на стінах, на цвянках висіли папери. Було нечепурно, холодно; якийсь невиразний дух пісної страви, огірків та поганого тютюну видався невідомо звідкіль і від кого.

Становий—здоровенний, гладкий, стояв серед писарні й курив товсту руду цигарку, підкручуючи довгого рудого вуса.

— Ну, що скажеш доброго?—спитав він соцького, що став перед ним стовпом.

— Трое вмерло, одинадцятєро слабих,—відповів той уклоняючись.

— Гм!.. Васильківський, дайте—но мені рапорт звершала, що прислали з волости!

Один із канцеляристів, худий, цибатий, застромивши перо за вухо, скочив до поставця, добув якийсь папірець і подав. Становий глянув у рапорт і насупився:

— Брешеш, сучий сину!—гримнув він на соцького.

— Ні, ваше благородие, справедливо...

— Справедливо?!—загупотів становий ногами... Називай усіх!

— Циганчуків Корній... Бучацького двоє—Ганна й Каленик.

— Ну! а ще?

— Слабих одинадцятєро...

Гучно ляснуло в писарні: становий на розмах затопив соцького по лиці.

— А Головатий Івал? Сучий ти син!—закричав він несамовито.

Соцькому світ закрутився, в очах стемніло, а з носа текла кров.

— Це мій... Івась... Вибачайте, забув...

М. Левицький.

Панько—шахтарь.

Панько останній ускочив у „баддю“ до чотирьох товаришів і гукнув машинистові: „Пускай!..“ Баддя почала спускатися в шахту сперше тихо, а далі все швидче й швидче. Вона хиталася на всі боки, й шахтарі мусіли

часом однихатися від стін, щоб не вдаритись об їх,—тоді б усі сторч головою могли полетіти в шахту з розбитої бадді. Але шахта була неглибока, чорні стіни промайнули швидко, й шахтарі вже були на дні.

— Ну, вилазь!—сказав Панько, й сам вискочив перший, тримаючи в руках динамитові патрони. Товариші почали вилазити за ним зі струментом у руках.

Зараз же біля сторчової шахти пробивано новий хідник. Але величезна брила кам'яна, зустрівшись на дорозі, не давала йти далі. Шахтарі мусіли розбити цю каменюку динамитом. За кілька ступнів вони були

вже там, де треба. Нахилиючись, вони пройшли, або краще сказати—пролізли в початку нору. Там було темно й мокро. Дві шахтарські лампи блимаючи освітлювали чорні стіни й не менш чорні робітничі обличчя,—тільки зуби та очі біліли на них.

Робітники почали оглядати камінь.—„Ну, з ним буде мороки!“—промовив один.—„Та здоровий!“—додав другий.—„То нічого, що здоровий; а ось подивимось, як його пробивати,—сказав Панько:—А ну лишень, давай свердел“.

Почали вертити камінь, б'ючи по свердлові молотком; камінь мало подавався.

— І щоб було кращий струмент узяти!—сердився Панько, котрий по-

рядкував ділом,—а то цим і до вечера не зробиш дірки.

— Та й вечір недалеко вже,—озвався хтось.

— І добре, бо вже й кістки болять на цій бісовій роботі,—додав іще один.

— Не журись!—одказав молодий високий парубок:—за те завтра неділя—погуляємо.

— Погуляємо!—сердито підхопив йому чоловік із бородою. Він приходив на роботу з ближнього села й мав сьогодні йти додому, несучи свій заробіток сім'ї. Парубок же той жив на шахті, й усі зароблені гроші витрачав на себе. Перший був порядний господар, пильнував домівки й не міг бути прихильний до шахтарської шибайголови.

— Погуляємо!.. Вам усе б тільки гульки справляти! За гульками й діла не знаєте.

— А якого я діла не знаю? От іще!—розсердився парубок і нахнюпився.

— А от такого, що тебе послано взяти путящого струменту, а ти взяв кат—зна що.

— Велике діло!—відповів парубок.—Як треба, то підіймусь та й візьму кращий.

— А воно й справді треба мабуть узяти.—промовив Панько.—А ну лиш дебудь.

— Круть—верть, зараз буде,—пожартував, ніби й не він, парубок.—Ходімо, Семене!

Другий парубок, той, що лаяв роботу, мерщій підвівся й пішов із ним до бадді.

Три шахтарі посідали, притулилися спинами до каменяки; двоє почали зараз же крутити цигарки з махорки й позакурювали їх од лямпи що причинили вони збоку на стіні. Панько не курив. Він дуже втомився. Сьогодні йому було багато роботи. Хотілося відпочити. Доки товариші курили й балакали, він мовчки сидів, напівзаклющивши очі. Він залюбки згадував, що сьогодні піде додому, обмяється, відпочине й побуде в своїй сім'ї. Сімейства всього було—жінка молода та маленький синок; років три йому було. Влітку Панько хліборобив, а взімку заробляв по шахтах. Цей заробіток давав йому змогу не вбожити, навпаки—ще трохи й підправляти своє господарство.

Він тепер думав про свою теплу чистеньку хатку. Вона такі в'являлась йому, а серед неї Одарка. І обличчя в Одарки так наче всміхнулося до нього. Якесь любе, лагідне почування обняло Панька, й так йому схотілося швидче туди, до неї й до сина. Ну, Данько запевне спатиме, як він прийде; але завтра вже ж спитається: „А що мені татко принесла с сахти?“ Чудний! завжди з матір'ю, чує, що на неї кажуть „вона“, й собі на всіх: і на чоловіків і на жінок—почав казати „вона“. Треба буде взяти йому в крамниці яку канхветину. Бо так тобі любо обніме за шия та й каже: „А що принесла?..“ А Одарка дождатиме його; хоч як пізно він прийде,—вона не ляже, все виглядатиме... Усміх осійнув вимазане в сажу—кіптяву чорне лице Панькове. Йому знову забажалося побачити Одарку зараз біля себе... ні, самому бути зараз біля неї, біля дитини; серце частіш дрібненько—дрібненько застукотіло, дихати почалось важче, щось у грудях іздавило...

— Аж ось і ми! Здорові були; поснули?—гукнув голос мало не над самим Паньком.

Панько розплющив очі й раптом ухопивсь рукою за груди; серце билось, як не вискоче. Парубки вже вернулися з струментом. Треба було робити. Трохи нехотя відірвався Панько від своїх мрій і встав. З новим струментом робота пішла краще. Але все ж каменяка подавалася тупо, бо дуже була тверда, як хремінь.

— Та ну його к бісу—всі руки обшмугляв!—промовив чоловік із бородою, опускаючи руку з молотком і витираючи грязним рукавом лоба.—Буде й стільки, розірве!

— Не глибоко буде—не розірве враз; довго вовтузитись прийдеться,—сказав Панько.

— Дарма; вдруге можна пробуравити, коли треба буде; робота звичайна...

Панько позастролював у поправірчувані дірки патрони й став обмалувати їх вохкою „породою“, щоб міцніше взяло.

— Ну, хлопці, гайда в баддю! Я зараз позаналаяю гноти. Тікайте!

Чотири шахтарі хутко пішли до бадді, покинувши Панька запалювати. Парубок зачепив старого: „А що? от і приніс, що треба; й не загаєлись“. — „Мовчи вже! Про тебе й кури сокочуть по смітниках, що такий моторний“, — одповів той. — „Та про мене хоч кури сокочуть, дядьку Андрію, а про вас і того нема!“ — відрізав парубок, улізаючи в баддю. — „Га—га—га!“ — зареготали шахтарі. — От так утяв!“

— Утяв! — розсердився дядько Андрій, уже стоячи в бадді в той час, як інші ще вказали. — Утяв... якби йому язика втяти, так ото було б добре! А то дуже довгий, — щоб не придавило коли в шахті грудякою...

Шахтарі знову зареготалися, й під цей регіт парубок гукнув угору: „Піднімай!“ Баддю смикнуло й піднесло в гору.

— Стій! Стій! — закричав Андрій. — А Панько!?

За реготом та за спіркою шахтарі зовсім забули, що Панько мусить сісти з ними. Вони зиркнули вниз і побачили Панька.

— Стій! — гукнув із усієї сили парубок угору. Баддя спинилася й заколихалась.

Панько внизу все це бачив. Він одразу згадав, що патрони позабавано неглибоко, що ігноти — короткі. Вибух мусить бути зараз, ось-ось... І коли баддя спуститься, то каміння вдарить просто на товаришів. Усе це він ізрозумів за одну мить. — „Що бог дасть!“ — промайнуло в його в голові. І перш, ніж товариші встигли гукнути, щоб спускати баддю вниз, він голосно крикнув:

— Піднімай! — Баддю знов смикнуло й відразу внісело на гору.

І саме в цю мить із темряви блисконуло ясним огнем; потім ударило, й важкий гугот струсонув шахту. Панько почув тільки, як щось стовхнуло його в груди, неначе різнуло ножем, і кинуло навзгак...

Коли дим розвіявся, товариші кинулись у шахту. Панько лежав зараз же тут, і його груди були однією великою кривавою ранною.

Б. Грінченко.

Тяжкий хрест.

Маленьку Марусю вкладали спати. Батько її, полковник, що — вчора сам раздягав її, роззував маленькі ніжки, вкривав гарненько свою кохану дочечку — одиницю; а вона весь час говорила, щебетала, аж поки сон сплющував її ясні блакитні очі.

— Перехрестись, дитино, — казав батько.

Маруся стала навколінки на своїй постельці й, згорнувши пучечки своєї біленької, голенької ручки, хрестилась, голосно промовляючи: „Во ім'я отця, і сина, і святого духа, амінь“.

— Ще раз, — казав батько.

— Во ім'я отця і сина... Тату, чого собачка кричить, як її б'ють, а кінь не кричить?

— Так, дитино. Молись не перебивай.

— ... і святого духа, амінь.

— Ще раз, любя.

Маруся перекрестилась, промовляючи ще раз, і бухнула своєю кучерявенькою головою на подушку. Батько вкривав і обтулював із усіх боків її маленьке тільце.

— Тату, дайте мені баранчика того, що ви мені сьогодні подарували: він зо мною буде спати.

Батько пошукав і дав дівчинці біленького баранця, яких продають у городах перед Великоднем. Маруся поклала його коло себе на подушку.

— І собачку болять, і коня болять, як бити,—казала дівчина.—А кінь не кричить...

— Така вже його натура, серденько,—казав батько.

— А в собачки не така?

— Не така.

— І в вас не така натура, як у мене, тату.

— Чому?—здивувався батько.

— Бо ви, як порізали собі руку, пам'ятаєте? як лагодили мого возика? що Юрко зламав, то не плакали й не кричали, а кров ішла з руки, й мама зав'язали вам біленькою крайкою. А як Юрко влучив мені з рушнички горохом в ухо, так я плакала, а кров у мене не йшла тільки боліло. Ще мама дуже сердилась на Юрка, бо міг би мені влучити в око.

— Бо ти маленька, Маню, то й плачеш, як болять, а хто великий, той не плаче.

— Ба—ні, тату. Й великі плачуть. Тільки ви не плачете й дядя Коля.

— Хто ж великий плаче?

— А розказував у кухні Нухим, той що возить пиво, що як били й стріляли людей, мужиків на селі,—тільки я забула, як те село називається, то там плач і крик був на все село. Він казав—і старі люде плакали. Й ви туди їздили, тату, з салдатами

— Спи, дитино,—казав батько вахмурившись.

— Я ще, тату, не хочу спати. А мама казали не треба бити коня. Як ми їхали з мамою звощиком на гору, то він дуже бив коня батогом, і мама казали йому, що він—недобрий, бо бити коня не треба, бо він робить і заробляє хліб ізвощиків. А дядя Коля казали, що хліб роблять мужики в селі: вони сіють зернята, й виростають ізнов зернята—багато—багато, і їх мелють та й борошно с того робиться, а Палажка с того борошна робить булочку, й мама сердяться на неї, щоб добре мила руки, як робить булочку. І я зробила собі булочку маленьку, для ляльки, лялька не хотіла їсти, то ми з Юрком їздили.

Батько сидів, задумавшись, підперши голову рукою.

— Тату, ви—добрі, чи недобрі?

— Спи, дитятко моє,—казав батько, гладючи рукою кучеряву головку Марусі.

— Бо я собі думала: ви мені купили на свята біленького баранця з червоним прапорцем, то значить ви добрі. А як ви били й стріляли з салдатами мужиків на селі, й плакали й кричали через те старі люде, то значить ви недобрі, як той ізвощик, що бив коня: бо мужики вам роблять хліб, і кінь ізвощиків робить хліб. І мама казали, що Юрко недобрий, як він устрелив мені в ухо і я плакала.

— Спи, Марусю, не говори.

— Я засну, тату, тільки ви посидьте коло мене, не йдїть... Сьогодні дядя Коля сказав, що мого баранця заберуть у поліцію, бо він із червоним прапорцем. Я вже хотїла плакати, та дядя Коля сказав, що вони жартують,—поліція баранця не забере; то тільки студентів забирають у поліцію й стрїляють на них на вулиці й б'ють, коли вони ходять із червоними прапорцями. Ви, тату, били й студентів?

— Не бив, Маню. Інші били...

— Ви тільки мужиків? Не бийте, тату, їх, то будете зовсім добрі—і для мене й для них... А Юрко вловив хруща давно—давно, а ще була меленька й не вмїла лазити по східцях у садок; і вловив хруща й настромив його на шпильку; то дядя Коля дуже сердились на його й казали, що так недобре й не треба нікому лиха робити, навіть хрущеві. Й мама так само казали. А сьогодні Юрко хотїв стрїлити в баранця за те, що він із червоним прапорцем, так я не дала й сховала баранця в скриню. А ввечері я вийняла в його прапорець і сховала до мами в шахву, бо може вночі поліція справді прийде й забере баранця, як я буду спати. Дядя Коля казали, що поліція ходить уночі й забірає.

— Спи котику мій, ніхто не забере твого баранця.

Маруся помовчала трохи, а потім ізнов почала:

— Цяня казала, що баранчик білий і кучерявий, як я, а червоний прапорець, що в його—значить кров Христова. Бо Христа вбили за людей—правда, тату?

— Правда, Люба.

— І він плакав, як його били?

— Плакав, дитино,—зїтхнув батько.

— І ті люде плакали, що' ви їх били. Нухим розказував. А Палажка розказувала, як тяжко людям живеться на селі й що в усякого тепер хрест тяжкий. А в мене хрестик є, то такий легенький, легенький... Тату, а ви сьогодні, як ішли до генерала, то почепили на мундїр хреста. І він червоний, а мій, золотий. Чого ваш червоний? Може й на йому кров Христова?

— Батько широкими, несамовитими очима дивився на дитину, а тіло його мимохїть тремтіло, й холод проймав, і волосся підіймалося на голови йому.

— Кров, дитино... на йому... людська...—промовив він тихо, неначе не своїм голосом,—людська...

— Я його брала; він легенький.

— Тобі, Марусю, легенький, а мені... тяжкий... ох, тяжкий!

— Тату, чого ви плачете?—схопилась дитина—Що болить у вас?

— Серце, доню моя...

М. Левицький.

Погром.

Був гарячий день червня. Я з ранку працював на березі річки. Вж час надходив близько обїду, коли десь у слободі позад мене розкотився глухий сердитий гомін, наче заревїли роздратовані голодні воли. Я теж був голодний, хотїв швидко скінчити роботу й зразу не звернув уваги

на цей далекий гамір, котрий с кожною хвилиною все ріс, як росте дим із початку пожежи.

В гарячому повітрі над слободою стояла мутна хмара куряви; я дивився в бік слободи й мені здавалось, немов я бачу, як різноголосі звуки наповнюють повітря, підносячись із землі вкупі с курявою. Курява ставала чим далі густішою, звуки голоснішими й різностаїннішими, повітря здригалось, і разом із ним тіпалося серце в передчутті чогось лихого.

Покинувши працю, я зійшов на пісчаний беріг і побачив: а воріт будинків вискакували люде; вони бігли вдовж вулиці кудись углиб слободи, за ними бігли собаки й діти; налякані голуби ширяли над їх головами, а під ногами метушилися кури. Захоплений загальною бучею, я й собі вдарився бігти.

— На Лизаветинській б'ються!—гукнув хтось.

Назустріч тим, що бігли, шаленно нахвпськуючи коня віжками, по-немошеній вулиці хутко їхав ломовик і галасав на все горло

— Наших б'ють!.. Гачкарі!..

Я завернув у вузький заулочок і спинився. Натовп людей затасував заулочок своїми тілами так тісно, що він був схожий до мішка, повного зерном.

Попереду, десь далеко, ще лунав рев і лемент людей, дзенькало скло, гупали тяжкі вдари, щось тріщало й падало, звуки покривались один одним і пливли в повітрі.

— Жидів б'ють!—з задоволенням у голосі вимовив якийсь дідок, хороший на виду й чистенький. Він міцно потер малесенькі сухі ручки й додав:

— Так їх і треба.

Я продирався вперед на гамір, скоряючись його запальній, притягуючій силі. Не одного мене тягнув цей страшний гамір; він усіх притягав до себе, вмокнував у себе, як трясовина. Обличчя людей, що промайнули передо мною, всі були запалені звірючою тупою злістю, очі виблискували дико. Ввесь натовп щільною важкою юрбою посувався наперед, ладний звалити мури й паркани, що його стискали; кожний готовий був кинути під ноги собі переднього, йти по його тілові, давити його.

Я метнувся в двір одного з будинків заулочка, перескочив через паркан на другий двір, ще раз, ще,—і знову я в кісному натовпі людей. Вони заповняли собою невеличкий двір великого кам'яного будинку, обліпленого примурками, й ніби кипіли на маленькому дворі, неначе земля здригалась під ними. Як навихненні, вони про щось галасували, звівши до гори голови; обличчя їх були червоні, в роззявлених ротах блищали зуби; вони махали руками й штовхались, лізли на дахи будинків, звалювались, падали й знову лізли. І, не вважаючи на різноманітність рухів кожної людини, в усіх щось було спільне: людина стала членом одного величезного тіла, зворушеного однією могутньою силою.

Високо над цією розлютованою юрбою, на дахові будинку біля димаря стояв худий та довгий єврей. Він одколупував пальцями цеглинки димаря і, шнурляючи ними до-долу, щось вигукував пронизливим голосом. Велика й сива борода тримтіла на його грудях, а білі штани на ньому взялись чорними плямами..

На гору до нього линули шаленні вигуки:

- З рушниці його!
- Тягни рушницю! бий камінням!
- Лівь до нього!

У вікнах будинку метушилися темні людські постаті, вибивали рями та викидали на двір речі. Дзеленькали й брязкотіли шибки. Ось кремезний вучерявий парубок підніс до вікна дзеркало, висунув його й гукнув:

— Геї, бережись!

І, відбиваючи соняшне проміння, дзеркало полетіло на землю. Парубок висунувся з вікна слідом за ним. Його широке обличчя було тільки заклопотане й поважне, але не злісне. В другому вікні з'явився чорнобородий дядько з подушкою в руках. Він смикнув її—і в повітрі розсилався пух густою білою хмаркою.

— Сніг падає, носів не відморозь, хлопці!—Гукнув дядько, дивлячись, як білі пухинки спадають на голови людей.

А на дворі галагували:

- Сюди! В діжці жиденят найшов!
- Бий їх!
- Головою об стіну!
- Геї, старий жиде! Злізай, онуків найшли!
- Лізь ізвідти, а то виб'ємо плем'я...

Пронизливий скрик дитини залунав у повітрі; це був жахливий звук; у мутному реві юрби він блиснув осліплююче, мов блискавка в хмарах. І гомін після нього став наче тихшим.

- Не займай!—заревів хтось.
- Не займай дітей!
- Великих бий!

Тут знову почувся скрик дитини; тонкий і гострий, він краєв серце й глушив більше, ніж всі інші звуки.

- Ох, гаспіде!—скажено заревів хтось, покриваючи всі згуки.
- По голові?
- Ноги відбив...
- Ловко, старий чорт!
- Антине, ліаємо жидида збивати!

Два величезні гачкарі, роспихаючи юрбу, підійшли до примурка й полізли на покрівлю.

А в одному з вікон будинка знову виткнувся поважний червоноокий парубок. Напружуючись, він протискував у вікно якусь шафу чи скриню й кричав додолу:

— Хлопці, держіть посуд!

Скриня не проходила у вікно; тоді парубок смикнув її назад до себе, на хвилину зник, знову став у вікні й завяв, як вовк.

— Бе-ережи-и-сь!

Купа тарілок поспалась із вікна, за ними сонцем промайнув у повітрі самовар. Люде долі розбігались, захищаючи голови руками й реготали на все горло.

Рудий і гладкий хлопець схопив самовар із землі, підняв його високо над головою, знову кинув на землю й став топтати ногами.

З покрівлі залунав нелюдський галас... Всі звели голови до гори. Залізо торохкотіло... Раптом на краю покрівлі з'явилось щось велике; воно де-яку мить повисіло, здригаючись у повітрі, потім заскавчало, заскігтало, відірвалось і полетіло до-долу. Було чути м'який огидний ляпапець... Я подався геть із двору, а слідом за мною летів переможний дикий рев.

— А-а-а...

— Ага-а-а...

— Збили-а-а...

На вулиці люде троцили стільці, столи, розбивали скрині, сміючись шмагували якусь одіж.

В повітрі літав пух, із вікон двох будинків додолу, до ніг людей, падали подушки, кошики, меблі, ганчірки; а юрба, збожевілівши від поривання пицяти, хапала ці речі й шмагувала, троцила, била... Дві жінки, росплатані, впрілі, з червоними пиками, цупко вхопилися за якогось ящичка й тягли його в різні боки. Вони кричали щось одна одній, пух кружляв навколо їх, обидві вони широко роззявляли роти, але голос їх приглушав тріск дерева, голосіння та рев юрби й верескливі, повні жаху, скрики, що лунали з вікон будинку.

Повз мене пройшов здоровенний мужик, у розідраній сорочці, без шапки. Волосся в нього було роскудлане, по брудному обличчю дзюррила густа майже чорна кров. Він розмахнув рукою й вискирився задоволеною посмішкою ситого звіра.

Ось він дійшов до лихтарного стовпа, охопив його й почав росхитувати, впицаючись у дерево широкими грудьми. Лихтар захитався й злетів на землю.

— Ла-амай!—гукнув другий мужик, підбігаючи до стовпа лихтаря. Він так само обхопив його і, хакаючи, почав росхитувати.

Відкілясь у натовп, наче горлиця в хмару диму, метнулась дівчина в пошматованому вбранні, простоволоса. Вона бігла, підвівши голову до гори, й очі її на блідому обличчі були неймовірно великі.

— Бий жидівку!—заревів хтось. І дівчина зникла в густій масі люду, як крихта сахарю під куною мух. Над нею закинїла якась темна капша з людських тіл, у повітрі шугали кулаки, було чути хрипке крестання, сильні ланаси. Ціничні жарти, лайка, гадюче сичання—все злилося в один злісний і злорадний звук.

— Розступись, народ! Зельман їде!

Це галасувала юрба людей, що тягнула щось по мостовій. Тягли вони людину чи труп людини, напівголе сухе тіло, зім'яте, пошматоване, верите кров'ю та брудом. Зашморгнувши ноги Зельмана віжками, люде тягли його по мостовій, а за ним лишалась на дорозі широка смуга крові. Сухі довгі руки купались у ній, а між руками, саме в тому місці, де вони вростали в плечі, блялись об каміння заюшені кров'ю, обідрані груди.

Яквись підліток підбіг до тіла, скакнув на нього, ноги вгрузли в живіт, наче в тісто, а підліток замахав руками і впав, викликаючи регіт. Зельман був багатий підрядчик; я часто бачив його живим, але те, що

я вгледів тепер, не було схожим не тільки до підрядчика, а навіть до людини взагалі.

Вражений усим, що творилось навкруги мене, задихаючись од куряви, я крутвся в юрбі, наче тріска в струмкові, й дивився на все, як на страшний сон. Ось на ринві повисла біла спідниця, вона високо від землі, і якась стара жінка, наспаннячки хоче дістатись до неї, простягаючи до гори кістляву, темну руку. Поруч неї бородатий гачкар напинав на свою распатлану голову оксамитового картуза. Маленькі хлопці сновигають між ніг дорослих, збираючи сколки дзеркала, а один із них підскокує, бажаючи спіймати п'р'інку, що літає в повітрі.

Розмахуючи шаблюкою в піхвах, біжить поліцай; з нього гдузують. Йому наздогін кричать:

— Держи його!

— Лови фараона!

Хтось кидає під ноги поліцаю рострощений ящик, і поліцай перезертом падає на землю.

Голосний регіт залунав у повітрі. Зирнувши собі під ноги, я побачив кланоть закрівавленої шкіри з жмутом волосся на ній.

— Наро-од! сюди йди!

Крик доходить із двору, і натовп котиться в ворота густою хвилею. Люде якось хрюкають, ричать, ревуть, лементують.

— Бий! Би-ий!—лунає в повітрі.

В середині будняку на другому поверсі хтось працює ломом, розбурюючи міжвіконня. На вулицю сиплється цегла, вапна, летить біла курява. Піднос вилітає з вікна; він нерішучо кружляє в повітрі й падає на голову якоїсь гладкої баби. Заверещавши, баба присіла.

— Козаки!..

— Тикай, напі!

— Козаки йдуть!

В кінці заулка з'являються конячі морди, сині кашкетки козаків, майнули нагаї, і чийсь співучий голос старшинує:

— По троє в лаву, рису рушай!

Кула цегли падає на пішоход. Виламана лутка,— і ось відразу ж із дірки в стіні будинку важко й поволі витикається величезна шафа; вона якось нехотя сунеться по стіні будинку, чипляє карнизи і, крутнувшись, з гуркотом розбивається об каміння пішоходу. В повітрі стоїть безугавний гомін, наче в ньому незримо тече бурхлива річка, розриваючи ґрунт на своєму шляху, покрита ліною гніву й дикою скаженістю.

Юрба біжить під ударами нагаїв і штурханами коней, біжить, як отара овець, глуно, сліпо. Можна сховатись по дворах, можна плигати через паркан, але всі біжать кудись уздож заулка, підставляючи голови, спини й плечі хвиськаючим ударам.

Здоровенний кучерявий гачкар раптово повертається, з розмаху б'є кулаком по шиї коняку й зникає в кісній юрбі козаків. І над тим містом, де зник він, довго хвиськають нагаї козаків, краючи повітря. Козаки ідуть далі, стремено до стремена щільною лавою, а люде перед ними біжать вростіч, штовхаючи один одного...

— Валій пеглою козаків,—кричить хтось ізгори. Під ноги коней кидатися жінка, напівгола, в крові. Вона виринула відділясь і зразу, наче з землі вискочила; вона хватає за ногу переднього козака й горнеться до неї з голосінням.

— Тіка-ай!

— Стій!

Натовп реве й біжить невпинно, мов струмок із гори.

Стоїть глуха тувотнява ніг, а дзенькіт підков об каміння вторить їй. Коням важко протискатись серед уламків меблі й одіжу, що вкрили собою мостові. Коні стають на дибки... Натовп теж зупиняється, повернувши обличчя до козаків.

— Півсотні, спішитись!

Натовп ричить і їде. Та ось іззаду цього в кінці вулиці з'являється поліція і піші козаки...

Тоді люди починають плигати через паркани, забігають у двори, а козаки ловлять їх... Перед цим за декільки хвилини люди були звірами, що без жалю й потреби забивали таких же пещасних, як і самі вони, а тепер ці звіри—тільки боягузи, їх також б'ють без жалю й потреби, а вони біжать полохливо, ганебно від ударів.

Увечері того ж таки дня, переходючи площу слободи повз шкету козаків, я чув, як один із них сказав другому:

— Чотирнадцять жидів... бонь розірвано...

А другий курив люльку; він нічого не відповів на слова товариша.

М. Горький.

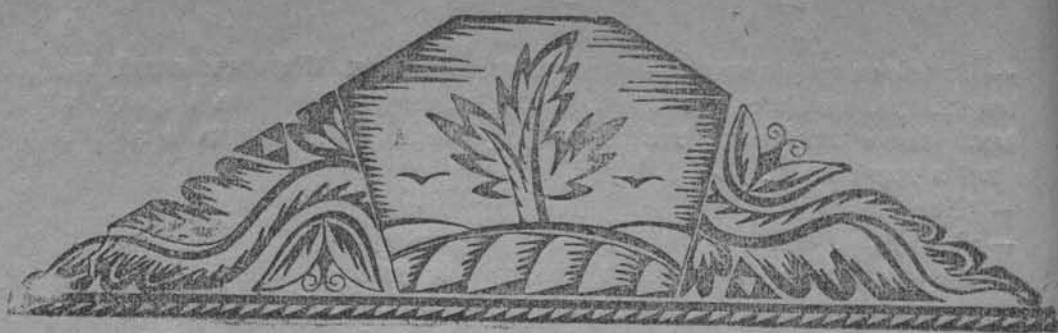
Переклад М. К.

Діти землі.

Обоє ми, серце, с тобою мужицького чесного роду, і панської крові немає у нас а ні каплі й заводу. Ніхто з наших предків беззвісних не жив за чужими руками, ніхто земляками своїми не їздив, леначе волами... Усі вони с плугом і ціпом на себе сами працювали. Сами собі ділили на-супний та ще і панів годували. А иноді, кинувши плуга, з мечем і сокирою в полі, як лицарі славі, боролись і кров проливали за волю. Тепер вони сплять, потомившись на вічному ліжку могили... Ніхто не посміє збудить їх: вони собі сон заробили...

А. Бобенко.

„Ми живемо в оточінні тяжкого господарчого занепаду, виснаження, бідности, голоду. Але це не привід проти радянського режиму: всі переходові епохи характеризувались подібними ж трагічними рисами“.

Хист і вдача.

У нашого народу, між иншим, є велика здатність, як це всім відомо, до пісень, до співів, і не менша, коли не більша—до жарту: ні один народ на світі не зуміє так до-речі, так дотепно та весело чи зложити якийсь жарт, чи причинити кому яке призвище, чи просто скласти якийсь оповідання, що всі аж лягатимуть од сміху, а сам оповідач і вусом не моргне. І ця жартівлива вдача ніколи не покидає українця. Іноді серед якого-взбудь тяжкого лиха, як усі вже в голови похнюпили, а українець про це ж саме лихо таке слівце витіє та втуле, що всі засміються, всім стане легше на серці, й саме лихо здається зовсім не таким уже страшним. Ця вдача нашого народу зветься по-вченому гумором.

Але можна й те сказати, що ніхто ж не сміється з того, що він любить, що він поважає. Значить, коли народ сміється з чого, то воно—не зовсім гарне. Сміх—оздоба людського життя; сміх—ознака дугої людини. Не сміються тільки дуже хворі або дуже лихі, або ті, кого спіткало тяжке горе.

Пекло та рай.

(Вияток із „Енеїди“, написаної в Полтаві 1797 р.).

Тепер Еней убрався в пекло,
прийшов зовсім на инший світ.
Там все поблідло і поблекло:
нема ні місяця, ні звїзд...

Смола там в пеклі клекотїла
І грїлася все в казанах:
Живиця, сїрка, нефть кипїла,
палав огонь—великий страх!

В смолі цїй грїшники сидїли
і на огні пеклись, горїли,
хто як за вїщо заслужив...

Панїв за те там мордували
і жарили зо всіх боків,
що людям льготи не давали
і ставили їх за скотів.

За те вони дрова возили,

в болотах очерет косили,
носили в пекло на підпал...

Огнемним пруттям оддирали
кругом—на спину і живіт—
себе що сами убивали,
яким остив наш білий світ.

Багатим та скушим зливали
ростопленеє срібло в рот;
а брехунів там заставляли
лизать гарячих сковород.

Які ж із роду не женились,
та по чужих кутках живились,
такі повішені на крюк:
зачеплені за тее тіло,
на світі що грішило сміло
і не боялося цих мук...

Тут всякії були цехмистри,
і ратмани і бургомистри,
судді, підсудки, писарі,
які по правді не судили
та тільки грошники лущили
і одбирали хабарі.

І всі розумні філософи,
що в світі вчились мудрувать:
ченці, попи і крутоноци,
мирян щоб знали научать,

щоб не ганялись за гривнями,
щоб не возились с попадами
та знали церкву щоб одну;
ксьондзи до баб щоб не иржали,
а мудрі звідз щоб не знімали—
були в огні на самім дну.

Жінок своїх що не держали
в руках, а волю їм дали:
по весіллях їх одпущали,
щоб часто в приданках були
і до півночі там гуляли,
і в гречку де—коли скакали—
такі сиділи всі в шанках
і с превеликими рогами,
з зажмуреними всі очами,
в киячых сіркой казанах...

І ті були там лигоминиці,
піддуривали що дівок,
що в вікна дрались по драбиниці
під темний, тихий вечерок:
що будуть сватать їх брехали,

підмащували, улещали,
поки добрались до кінця;
поки дівки од перечосу
до самого товстїли носу,
що сором послї й до вінця.

Були там купчики проборні,
що їздили по ярмаркам
і на аршинець на підборниці
поганій продавали крам...

Паливоди і волоцюги,
всі зводники і всі плути,
аржники і всі п'янюги,
обманщики і всі моти...

Еней, як відсіль одступився
і далі трохи відійшов,
то на другеє нахонився—
жіночу муку тут найшов...

Оці то галас ісправляли,
гарчали, вили і пищали,
після кутї мов на живіт!

Дівки, баби і молодиці
кляли себе і весь свій рід,
кляли всі жарти, вечериці,
кляли і жизнь і білий світ.

За те їм так там завдавали,
що через міру мудрували
і верховодили над всім...

Були там чесні пустомолки,
що знали весь святїй закон,
молилися без остановки
і били сот по п'ять поклов;
як же були на самоті,
то молитовники ховали,
казились, бігали, скакали
і гірше де-що в темноті.

Були і тії там панянки,
що наряджались на показ:
мандрьохн, хльборки і дитянки,
що продають себе на час...

Цї в сірці і в смолі кипіли
за те, що жирно дуже їли,
і що їх не страшив і піст;
що все прикушували губи,
і скалили біленькі зуби,
і дуже волочили хвіст.

Пеклись тут гарні молодиці—
чорняві, повні, білолиці—

що заміж за старих ходили
і мишаком їх поморили,
щоб послі гарно погулять
і с парубками поводитись,
на світі весело нажитась
і не голодним умірять...

За цими по ряду шкварчали
в розпалених сковородах
етарі баби, що все ворчали
базікали о всіх ділах...

Відьом же тут колесували
і всіх шентух і ворожок;
там жили з їх чорти метали
і без ветушки на клубок:

На припичках щоб не орали,
у комені щоб не лігали,
не їздили б на упирях,
і щоб дощу не продавали,
вночі людей щоб не лякали,
не ворожили б на бобах.

А зводницям таке робили,
що цур йому вже і казати,—
на гріх дівок що підводили,
і цим учились проминяють;
жінок од чоловіків крали
і волоцюгам помогали
рогами людський лоб квітчать;
щоб не своїм не торгували,
того б на одкуп не давали,
що треба про запас держать...

Но це були все осужденні,
які померли не тепер.
Без суду ж не палив пекельний
огонь, недавно хто умер.

Ці всі були в другім загоні,
як би лошата або коні,—
не знали, попадуть куди.

Тут різні душі похожали,
все думали та все гадали—
куди то їх за гріхи вируть?
Чи в рай їх пустять веселитись,
чи може в некло пошмалитись
і за гріхи їм носа втруть?

Багатий тут на смерть гнівився,
що він з грішми не розлічився,
кому і скільки треба дати.

Скупий же тоскував, нудився,

що він на світі не нажився,
і що не вспів і погулять.

Сутяга толкував укази,
і що то значить наш статут;
росказував свої прокази,
на світі що робив цей плут.

Суддя там признавався сміло,
що з Гудзиками за мундір
таке передначив діло,
що може б навістив Сібір,
та смерть ізбавила косою,
що кат легенькою рукою
плечей йому не покровив.

Там придзигльованки журились,
що нікому вже підморгнути,
за ними більш не волочились—
тут їх заклекотила путь.

Баби тут більш не ворожили
і простодушних не дурили...

А далі вперед він в будинки
підземного цього царя,—
ні гіч, ні гарілля пилінки,
було все чисте, як зоря:

цвяховані були там стіни
і вікна всі з морської піни;
шумиха, оливо, свянець,
блищали міді там і криці,
всі убрані були світлиці,—
по-правді, павський був дворець.

От тут то душі ликували,
що праведно в миру жили!
Сиділи, руки поскладали:
для них все празники були,—

люльки курили, полягавши,
або горілочку тягли...
і ласощі все тільки їли, смакувавши:
сластьони, вареники, буханці, лини.

Велике тут було роздолля
тому, хто праведно живе,
так, як велике безголов'я
тому, хто грішну жизнь веде.

Хто мав к чому яку охоту,
тут утішався тим до поту;
тут чистий був розгардіяш:
лежи, спи, їж, пий, веселися,
кричи, мовчи, співай, крутися,
рубайсь—так і дадуть палаш.

Ні чванились, ні величались,
ніхто не знов тут мудрувать,
крій Боже! щоб догадались
брат з брата в чім покепкувать;
ні сердилися, ні гніпились,
не лаялися і не бились,
а всі жили тут дуб'язно;
тут всякий гласно женихався,
ревнивних ябед не боявся,—

було в'обще все за—одно.
Ні холодно було, ні душно,
а саме так, як в сіриках,
і весело і так не скушно,
на великодних як святках.
Коли кому що захотілось,
то тут, як з неба і вродилось.
От так то добрі тут жили!..

Ів. Котляревський.

Охрімова свита.

Була в Охріма сіра свита, так хороше пошита: іззаду вусики з червоного сукна, на комірі мережечка така, що на,— хоч голові носити!

Дурний Охрім не вмів її глядіти—таскав, коли й не слід таскать. Раз став він свиту надягать, аж дивиться—рукава вже продрались.

От мій Охрім, щоб люде не сміялись, налагодивсь латать. А де ж суконця взять? Охрїмові не вдивовижу! „Ми знайдемо!“—він каже сам собі,— „рукава трохи обчекрижу та й поможу біді“.

Зробив—і свиту знов надів. І хороше йому здається, хоч руки й голі до локіт. Так знов біда: куди він не поткнеться—усяк од реготу береться за живіт.

Разсердився Охрім, що в його так глузують... „Тривайте ж,—каже,—коли так, зроблю ж я ось-де як... Нехай дурні собі пустують: у них, видно, жуки у голові... А ми втнемо рукавця і нові,—хіба мудрація велика!“

Охрім догадливий був парубіка. Прехорошенько взяв, підрізав поли він чимало,—як—раз, щоб на рукава стало; покрав та й попрившивав—і знов рукава, як рукава; і ходить мій Охрім, неначе та прова, та й думає: „Ось я то молодець, удався, хоч куди хлопчина!“ Дурний, дурний... А на йому свитина неначе той німецький каптанець.

Оттак і с тим буває, хто чорт-зна де добро своє діває. А там як кинеться—вертить і так і сяк, неначе горобець у клітці... Дивись, згоди—гуляє неборак в Охрїмовій куценській свитці.

Л. Глібов.

З дзвіниці.

Ізліз мій дядько на дзвіницю та знай гука: „Оце кумедія яка! Все люде на землі, мов ті перепелиці: здається, більший з них не більши од п'ятака. Гай, гай! які ж вони дрібенькі! Так ось коли я їх, як треба розібрав!“

А мимо ідучи, хтось на дядька показав та, дalebі, мене спитав:
— Що то таке, чи щур, чи горобець маленький?

Є. Гребінка.

Хомина доля.

Бідний хлібороб Хома дуже ремствував перед богом і людьми на свою долю:

— Боже милосердний!—часто казав він і думав,—інші люде живуть, горя не знають, а я все своє життя тільки працюю, та горюю, та спини не розгинаю! Не по правді все на світі ведеться, й ти, господи, мабуть, прилуєшся тільки про панів та дуків, а про нашу злиденну долю й забув!

Отак і встаючи й лягаючи—одно та й одно: „нема бога на світі“...

Однієї ночі приснився йому дивний сон. А прийшов із шинку, підпийлий. З'явивсь йому ві сні якийсь сивий, поважний старець, неначе святий Миколай із образу й, узявши його за руку, повів на височезну круту гору, що половину неба загуляла собою, а на її на найвищій скелі стояв зачарований будинок,—палац чи церква, весь із золота й з блискучого каменю збудований.

Ніяково було Хомі йти в таке багатство в своїх подраних постолах, та старій свитині в латках, і він ізлякавшись подався був назад. Але святий дідок його за руку: „Не бійсь, каже,—це дім божий; тут усі рівні!“

Й пішли далі. Ввійшовши в середину, він побачив величезні кімнати, що тягнулись без кінця краю одна за одною, блискучі залі с прозорого кришталю висічені, золотом оковані, а вздовж їх стін рядками, як улики в пасіці, стояли урни білі, чорні, різнокольорові, всякого вигляду й усякої форми й тягнулись геть далеко—далеко. Урни ті наповнено було усяким збіжжям, а зверху кожної лежала картка з написом, кому тут що призначено: то б то, тут була доля кожної людини.

Були тут урни з щирого золота, оздоблені зверху дорогоцінним камінням, а в середині кишіли гадюки... Були тут царські вазы, блискучими коронами прикрашені, а через верх лилася кров... Були ясні, кришталеві, прозорі, що світилися, як зорі, славою й пошаною, але повні тернів із квітками й сліз...

Довго блукав Хома поміж страшного натовпу різних людей, котрі зібрались тутечки з цілого світа; неначе на страшному суді піднялись із кожної могили, кожної пилинки. Були царі, вельможі, пани, попи й, звичайно, прості люде,—й усяк шукав і хотів вибрати собі кращу долю, ніж ту, яка йому призначена.

Хома простягав руки до багатьох урн, що його приваблювали багатинню й своєю пишнотою, мовляв—усі ж тут рівні, але відкривши їх, жахався, бо бачив через золото—сльози, через владу—кров, через славу—терни... й ішов геть!

Інші сами відсовувались і не давались йому в руки... Нарешті, довго шукаючи, знайшов одну, яка серед цього моря чужих людей і всяких страховищ їхньої долі, що ховались у тих блискучих урнах, здалась йому чимсь близьким, рідним, знайомим і не страшним. Вона була з білої полив'яної глини зліплена, простенько, але прекрасно на вигляд розмальована квітками всякого коліру, колоссям, калниою й барвінком завітчана.

Коли підняв покришку, то побачив білу картку з написом: „Доля Хоми“—і аж зрадів. На споді урни лежало все його просте, але тяжке життя: плуг, сніл і хліб... та ще поту й сліз чимало! Але ні гадюк, ні мечів, ні золота ні чужої крові...

— Бачиш, Хомо,—сказав йому св. Миколай,—як ти довго шукав, а знайшов тільки те, що тобі, як і всім людям, було спокон-віків присуджено володарем людського життя й смерті. Не сумуй, Хомо; не реметуй на свою долю,—щасливих нема на світі. Через золото слъози ллються, й з ним треба боротись, і той, хто меч дістав од долі, від меча й гине,—його треба випнати, а хто плугом і серпом орудує, тому не страшні ніякі кари, ніякі пригоди, бо той, хто хлібом годує весь світ, заслуговує лише на пошану й любов од усього світу!

І з цими словами зник; і все зникло. Хома прокинувся. Довго не міг він збагнути, чи то й справді все оте він бачив у сні? Але поміркувавши рішив і переконався не нарікати більш на якогось там бога, бо не в йому річ, бо зрозумів, що життя хліборобове, хоч і тяжке, й трудне й потом полите, але саме почесне й величне на світі, і що щастя в йому, в праці, тут на землі.

Старець.

Ішов Старець по долині з ланцями у торбині; вкругом поле зеленіло, хлібороба весело.—„А у тебе, Старче снвий, нема поля, нема ниви“,—вітер тихо промовляє, жалю серцю добавляє. Скрізь безлюдно на дорозі; шумлять верби по облозі; вітер віє—виграє, старець слізеньки ковтає.

Аж назустріч ізга жита вийшла Доля грошовита, любо—мило засміялась і до його обізвалась:—„Не плач, Старче, не журися, глянь на мене, авеселися; буде поле, буде хата, будуть коники—орлята і усякая худоба, і роскоші і шаноба. Золоті бачиш гроші? Із старого міхоноші вони зроблять пана, дуку, проженуть од тебе муку. Пережив лиху годину—наставляй мерщій торбину“.

Кинувсь він... одна хвилина—настобурчилась торбина; гроші сиплються, аж сяють, старцю серце звеселяють.—„Буде!—Доля обізвалась,—щоб торбина не прорвалась; бо тоді вже, як прорветься, все пропало, все змиветься“.—„Ні, не бійся, Доле мила!—каже Старець,—торба ціла; помаленьку, потихеньку, ще, голубонько, хоч жменьку“...

Доля тихо засміялась... Торба трісь—і розірвалась... Старець з ляку торбу в полу. Потім кинувся додолу, лап та лап—скрізь моріжочок,—а хоч би тобі шажочок... „Доле ж моя, непе—доле! він голосить на все поле,—гроші мої, грошенята, де ви ділись, лебедята? Ой, головка моя бідна, і голодна і безрідна, тепер ляжеш в домовину на порожню торбину!“...

І попливсь він по дорозі... Шумлять верби на облозі, вітер віє—виграє, старець слізеньки ковтає.

Моя байка, добрі люде, у пригоді може буде; я додам вам раду щиро: і при щасті знайте міру.

Л. Глібов.

Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бомагу: що бачила вона, як попеластий віл на панській винниці пив брагу, їв сіно, і овес і сіль...

Суддею був ведмідь, вовки були підсудки. Давай вони його по-своєму судить трохи не цілі сутки.—Як можна гріх такий зробити! Воно було б зовсім не диво, коли б він їв собі м'ясиво,—ведмідь сердито став ревіть.— „А то він сіно їв!“—вовки завили.

Віл щось почав був говорити, та судді річ його с початку перебили, бо він ситенький був, і так оприділили і приказали записати:

„Понеже віл признався попеластий, що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти, так за такі гріхи його четвертувати і м'ясо роздрать суддям на рівні часті, лисичці ж ратиці віддати“.

Добрий піп.

Був собі в однім селі піп, та такий добрий і розумний, що й сказати неможна. Й було часто-густо він навчає в церкві людей проповідями. От раз у неділю й почав казати він казань про страшний суд і пекло, та так же гарно та до ладу, що люде слухали-слухали та почали й плакати.

А пан'отцеві стало їх жалі: подивився він на них кріз куляри та й каже: „Так оце ви й плачете? чого? Ще може цьому й брехня!“ Промовив „амінь“ і пішов у вітварь.

* * *

Приятель.

Прийшла в церкву стара баба, свічок накупила; де була яка ікона, всюди поліпила. Іще пара зостається,—де їх приліпити?—„Стривай, каже, пошукаю святого Микити“. Найшла баба і Микиту—святий чорта ціпить... Баба одну йому ставить, другу чорту ліпить... Вачуть люде й розважають, щоб там не ліпила: „Що ти, бабо, кажуть, робиш! Та то ж вража сила!“ Але баба обернулася: „Не судіте, люде! Ніхто того не видає, де по смерті буде: чи на небі чи у пеклі скажуть вікувати,—треба всюди, добрі люде, приятеля мати“.

С. Руданський.

Вороги.

Які то недобрі бувають ті люде! Учора полаявся з одним: то він вже—диви!—позиватися буде: лякає мене мировим... А я—так прощаю: щастя йому, доле! Бо скоро минає мій гнів. Святеє писання тако ж глаголе: любіте своїх ворогів.

— „Не пий ти горілки, то ворог наш лютий,—мені пан'отець наш казав,—дивися, який ти: невмитий, роздутий, під тином всю піченьку спав! Що мав, то пропав ти, і тіло он голе... Ба, певно, сьогодні й не їв“...—„Горілка наш ворог“? кажу. А писання глаголе: любіте своїх ворогів.

Стара за куму мене чисто заїла: „Гляди ти, сякий та такий! Кума наше щастя й життя отруїла; кума—то наш ворог лихий. Не смій ти ходити до неї ніколи! Бо с кумасених брів ти здурів“.— „Мій ворог—кума?“ А писання глаголе: любіте своїх ворогів.

А то ні за віщо та збила раз бучу моя неугомонна стара: що я її ворог, що я її мучу, що мов би не знає добра... А я тільки вдарився руками об поли і тихо на те відповів: „Як ворог я твій, то писання ж глаголе: любіте своїх ворогів“.

П. Річицький.

Божий приказ.

— „Працюй, Іване,—пан казав,—і не вважай на втому: від бога нам такий закон в його письмі святому. Адже ж сам бог шість день робив, доки скінчив роботу; спочив же тільки в сьомий день од праці й клопоту“.

Іван спанився на борозні: „То річ, мось-пане, друга! Одно—творити язиком, а друге—перти плуга. Але за приказом свягим я радий поспішати: скажіть же, що робив господь в день восьмий і дев'ятий?“

В. Самійленко.

Хазяїн.

Мужик шкоди наробив, а жінки боявся,—сюди, туди по кутках, та й під під сховався. Та лопатою туди: „А виліжай, враже!“ А він далі у куток, та до неї й каже: „Геть, погана сатано; геть, бісова мати! Тепер мене не займай—я хазяїн хати“...

С. Руданський.

Панська наука.

Був собі дуже багатий пан. І була собі дуже бідна баба. Пан жив у багатому та розкішному палаці, мав багато слуг, що на нього робили, пекли й варили; а баба не мала—а ні хати, ні двору,—казано: жєбруща, й ходила від хати до хати, аби випросити шматок хліба. Пан був молодий, завжди веселий та любив усякі фіґлі-миґлі й вигранки, а баба—стара, що дня сердита, бо голодна й холодна.

Ото якось зайшла ота баба в двір до пана та й стала плакати на свою гірку долю та просить у пана помочи, щоб іздохатись злиднів своїх. Пан був у добрім гуморі після смашного обїду, то не прогнав баби й не зацькував її собаками для власної розваги, як це він ніколи витворяв над старцями, а терплячи вислухав її жалібні теревені, дав їй навіть там якогось карбованця, та ще й жартуючи сказав:

— Я, бабко, добру комерцію для тебе придумав: ізробить ти знахаркою—до-речі, ти трошки на відьму й скидаєшся—і замовляй людям хвороби та всякі пристріти, а я ж навчу тебе премови. Ось слухай: „Віг нес, через панський евес, як не шкодило псові, так і вівсові,—так і рожденному,

молитвенному, хрещеному, вінчаному та недужому рабу божому такому то.“
І так тричі промов та плюй і дмухай на всі чотири боки! Чи допоможе там кому, чи не допоможе, а тобі, бабко, запевне допоможе. Дурнів на твій вік висгачить! Оце тобі моя рада й порада,—під три родимці...

Вклонилась баба низенько, подякувала панові за науку та й почимчикувала.

С того дня часу не мало минуло. Стала ота баба своєю нехитрою промовою та дмуханням пристріг і інші хвороби відшпигувать, здіймати уроки, відганяти насланні й усіякі хитроці нечистої сили. Стали її люде знати, до себе закликати, хлібом—сіллю та добрим словом шанувати. Й пішла про ню слава поміж людей—і докотилась аж до високих кімнат багатих хоромів.

А в тих хоробах був тепер сум і журба великі. Веселий і моторний пан уже більш року лежав недужий на веред якийсь, чи то болячку в животі, що ні вдень, ні вночі не давала йому спокію. Славні лікарі місцеві й за кордону не могли нічого допомогти, щоб її прорвало, болячку оту,—й вона страшно мучила й звела ні на що здорового й веселого колись чоловіка. Зачув той пан про славу бабу-знахарку й звелів, як останній уже порятунок—бо все одно вмерати—до себе її покликати.

Поїхали за бабкою аж на десяте село дорогою колясою, й з великою пошаною приставили на панський двір. Увійшла баба до пана в покої, стала та й не впізнала його, бо знесилля та хвороба нікого не красить; а й пан теж не пізнав давньої старчихи в поважній, спокійній людині, що стояла перед ним і приймалась за свої ліки.

— Біг пєс через панський овес, як не шкодило псові, так і вівсові,—почулися поважні слова промови. І пан раптом підвів голову; підвів, подививсь, ізгадав усе—і, хоча був дуже хворий, зареготав таким сміхом, яким давно вже не сміявся... Засміявся і враз почув, що йому зробилось лекше, що пекучу біль, як рукою зняло. Мабуть од того сміху веред лопнув... А слова промови шептухи лились далі,—й уже не з сміхом, а з великим дивом і радістю слухав їх багатий і вчений пан.

— Чи думав же я, бабусю, що те, що якоесь жартуючи вам сказав давно, мені самому коли-небудь стане в пригоді!

Видужав той пан, але с того часу не був гордий, не сміявся із бідних, бо переконався, що й маленька людина може й великому панові допомогти в недолі.

С. Тобілевича.

Баба-жебруца.

Іде баба-жебруца селом, дивиться—аж на привьбі перед хатою сидить молодиця та й плаче.—„Дою моя, а що тобі господь дав?“—„Ой дав, бабуню, та й сам мабуть, кається; дав лиху долю та на мою нещасливу головоньку! От такими завше відлизаво. Відколи пішла за отого проклятого харциязку, то й ушину йому нема: б'є мене, бабусю, раз у-раз б'є, бодай його лиха година об сиру землю вдарила!“—„А ти, дочко, дєсь певно, його лаєш?“—догадалась баба.—„А то ж буду мовчати? Господи,

як лаю! Він б'є, а я лаю: він дужче, а я ще гірше! Не дїжде він, витрішкуватий, щоб я змовчала! — „Ну, то чекай, же, дочко! Коли така робота, то я тобі якусь раду дам, щось порадю!“ — „Ой, порадьте, бабко—серце, порадьте, рідненька! Нехай вам господь—бог усе добре дає, а я вже вам і їсти, й пити, і полотениця на сорочку не пожалю!“ — „То на ж тобі, дочко, оцю пляшку з водою. Це вода не проста: брала я її зза семи гір, ізза семи рік, у темному лузі, під білим каменем, у чистій четвер. Пам'ятай же, доню, й не забудь, що я буду казати. Візьми цю воду й молись богу, а як прийде твій чоловік, і ти побачиш, що він уже на бійку зриває, то набери нишком тієї води за губу й держи її, аж доки від його нечаста сила не відступить!.. „Господи милосердний, як одступає чорна хмара від сонця, так іщезни, згинь, пропади й розвійся твоя лиха доле та на твої вороги!..“

Пішла баба-жебруца; обійшла немало світа, була не в одному монастирі, пила—їла не на одних святах, і через два чи три місяці знову прийшла до того самого села, до тієї ж хати. Молодиця сидить на призьбі й пісні співає.— „Ой, бабуню, моя пташечко!—кинулась вона.—Нехай вам бог дає і з води й з роси! Я вам кажу, бабусю, що тепер мое лихо, як ножем хто відтяв!.. Прийде він у хату, й тільки зведем на сварку, то я хутко тієї води в рот, та й держу—а ні краплі не витече! То чуєте, бабусю, яке диво: неначе його якась сила відтягає від мене!.. Лясне батогом об землю та й сяде! Ніколи тепер між нами до бійки не доходить. І я ніби на світ божий ізнов народимась. Аж дихати мені вільніше!“ — „А, бачиш, дочко!“—відповідає бабка.

Вийшла баба за ворота посміхаючись, а під пахвою несла пшенишину паляницю, шматок сала й сувій полотна на сорочку.

* * *

В кого яка вдача.

Випив подорожній чарку, виняв пиріг і їсть. Коли це заходить у корчму лях із полювання—голодний і холодний. Випив чарку, похочає та все на дядька поглядає, а далі й каже: „От у мене жіноча натура: як тільки вип'ю, так і схочу пирога“. А подорожній: „А в мене така натура, що ніяк із ляхом не хочу ділитися“. Коли це вскакує москаль; випив чарку, підійшов до столу та за пиріг: „А дайка, братец, піражка-та!“ Відломив більшу половину та й пішов собі.

Побалакали.

Іде базаром пан і зайшов туди, де люде свині продають. От пан баче, що в кожного мужика лежить на возі свиня, та й каже: „Що мужик—то й свиня“. А чоловік дивиться, що як пани йдуть, то за ними й собака біжить, та й відповідає: „Що пан—то й собака!..“

Як спиняти поїзда.

У вагоні на верхній лавці спав селянин і гадки немав; він їхав далеченько й розігся, мов у себе на печі. На одній станції машиняст не здер-

жав загоди поїзда й дуже раптом спинив його з розгону, аж осадив Дядько в одну мить опинився с пакунками долі. Він устав, позіхнув, почухав потилицю й каже, неначе добру чарку перехилив:

— Оце гешнув, аж поїзд став!

Помирив.

З'їхались на заїздний двір два станові. Обидва були вже в одставці й, звичайно, ні кому не страшні, бо непотрібні. Слово за слово, й добалакалися до того, як вони були колись становими в одному стані—одні попереду, а другий опісля. От один, попередній, і каже:

— Як був я становим, то кращого людям і не хотілось: усі мене любили й поважали; та було й за що: я ні одного чоловіка й словом не обідив.

А той, другий, вислухав та й говорить:

— От же мені скаржились на вас і раділи, що я заступив на ваше місце: „Зразу, кажуть, полегкість стала“. Он як!

— Та то вам ізбрехав якийсь ворог мій; неправда, я вже це добре знаю,—почав вигручуватись із брехні перший.

На цю їх розмову трапився чоловік із того ж таки самого стану. Побачили його абшитні станові та й питають:

— А скажи нам, дядьку, неправді, будь ласка, котрий із нас був кращий становий у вас? До—речі, ти ж нас обох добре знаєш.

Ізняв чоловік шанку, вштиво вклонився та й каже:

— А вже ж знаю. Кому ж вас і знать, як не мені? Обом, дяка богам, скільки ягнят та поросят переносив!.. Та.. та...—та й став, замовк.

— Та ти, як тебе, говори сміло, не бійся: котрий із нас двох оце був кращий становий у вас? Не сумлівайся!—промовили станові.

— Та я без ніякого сумління,—відповідає чоловік,—а думаю, як би вам неправді сказати, щоб якого не образити, бо ви все ж таки—нани, як не як, а я чоловік простий... Звісно—гора в горою не сходиться... вибачайте, коли що не в лад... Хіба так?—Та й почав:—Були, каже, в мене віз і сани, й стояли вони в повітці, в тій таки ж, де стояла й моя кобила біля ясел. Стояли, стояли та й давай сперечатись. Віз каже—я був лекший кобилі; а сани кажуть—ми були легші. Змагались, змагались та тоді до кобили: скажи, будь ласка, що тобі легше возить: чи воза, чи сани? А стара кобила покрутила головою, подумала, та й каже: і ти погань, і ти погань! Бувайте здорові, панове, піду, бо мене кум дожидає.

Та й пішов із двору.

В. Грінченко.

Вовк та ягня.

На світі вже давно ведеться, що нижчий перед вищим гнеться, а більший меншого кусає та ще й б'є.—за тим, що сила є... Примір не довго б показати,—та цур йому!—на що чіплять... А щоб кінці як-небудь поховать, я хочу байку розказати.

Улітку, саме серед дня, пустуючи, дурне Ягня само забилося до річки—напитися водички. От, чи пило, чи ні—глядить: аж суне Вовк—такий страшенний та здоровенний! Та так прямісінько й біжить до бідного Ягняти. Ягняті нікуди тікати,—стоїть сердешне та дрижить... А Вовк, неначе комісар, кричить (він, щоб присікатися, знайшов причину):

— „На що це ти, собачий сину, тут каламутний берег мій та кваниш ніс поганий свій у чистую отсюю воду? Та я тобі за цю шкоду—ти знаєш—що зроблю?“

— „Ні, паночку,—Ягня йому мовляє,—водиці я не сколотив, бо ще й не пив; а хоч би й пив, то шкоди в тім немає, бо я стою зовсім не там, де треба пити вам; та ще й вода од вас сюдя збігає“...

— „Так себ-то я брешу?—тут Вовк йому гукнув.—Чи бач! ще і базікать стало... Такого ще поганиця не бувало!.. Здається, ти й позаторік тут був та капости мені робив?.. Тривай же! Ти думаєш, що я забуду?“

— „Помилуйте!—йому Ягнятко каже:—на світі я ще й году не прожив“.

— „Так брат твій був“.—„Нема братів“.

— „Так, може, батько, коли не дядько... Абож хто-небудь з ваших був... Хіба не знаю я, не чув, що ви мене б іззіли, якби вловили. Собаки й вівчарі твої, усі ви—вороги мої: од вас мені життя немає... Ще мало я терпів?“

— „Так чим же я вам досадив?—ягнятко, плачучи питає.

— „Цить, капосне! либонь не знає... Ще й огризається, щеня! Що ти за птиця? ти—Ягня! Як сміло ти мене питати? Вовк-може їсти захотів!.. Не вам про тее, дурням знати!“

І Вовк Ягнятко задавив... На що йому про тее знати, що може, плаче бідна мати та побивається, як рибонька об лід: він—Вовк, він—пан... йому не слід...

Л. Глібов.

„Мужича правда колюча, а панська на всі боки гнуча“.

Котляревський.

XI.

Наше господарство.

Сучасне становище. Ми стоїмо перед великим завданням відродити господарство нашої країни. Ми мусимо витягти трудову Радянську Республіку з безодні злидарства й руїни, збагатити її та щасливою зробити.

Цього ми повинні домагатися одночасно в місті й на селі, в сільському господарстві, в копальнях, по фабриках та заводах. Про те ж успіх наших змагань у нашій, переважно хліборобській, країні залежатиме головним чином од наших успіхів у сільському господарстві. Врожай матиме величезний вплив на долю Росії й України. Добрий урожай дасть можливість хоча б у деякій мірі відновити творчі сили міста, й навпаки—неврожай буде таким нещастям для голодної країни, що наслідки його неможна тепер підрахувати.

В чому вихід. Стан нашого сільського господарства тепер занадто скрутний та низький: багацько землі облогом лежить, а та, що засівається, дає кепські врожаї.

Невисокі врожаї були в нас і за мирних часів. 70—80 пудів озимого зерна та 40—50 пуд. ярового, а разом 110—130 п. збіжжя,—це все, що селянин брав з усіх своїх трьох десятин толочного тринілля. С такими врожаями далеко не заїхати. С такими врожаями село не зможе поставити хліба, щоб прогодувати шахтарів, залізничників, фабричних та заводських робітників, щоб вивозити продукти сільського господарства за кордон в обмін на паротяги, сільсько-господарські машини, приладдя то-що, вважаючи на те, що всі старі поцесовані й що треба заводити нові.

Як що ми справді хочемо відродити нашу країну, то мусимо поставити собі бойове завдання: подвоїти наші врожаї в що—найскорший час. Чи це можливо? Чи можна цього досягти? Де навчитися такого методу вести господарство, щоб можна було рантом вдвічі збільшити врожаї? На щастя, є де цього навчитися. Є на Україні чимало досвідних установ, де вже вивчили й дізналися, як обробляти землю, щоб на багато побільшити врожаї.

Досвідні станції, чи досвідні поля—це такі установи з великими земельними участками, де на сотнях або навіть і тисячах окремих земель-

них смуг агрономи випробовують різні методи рільництва, аби виявити, які з них дають найкращі, найвищі врожаї, що найкраще забезпечені від випадковості звичайного врожаю. Ведуть цю справу не звичайні собі агрономи, а найтямущі з них, найосвіченіші та найдосвідченіші. Отже, завдяки роботі цих досвідних установ, ми вже тепер знаємо той шлях, яким мусить піти наше сільське господарство.

Селянські наділи.

У Росії й на Україні хліборобського населення значно більше, ніж міського. Але що до сільського господарства в де-яких західно-європейських державах, то в ньому людність не тільки не збільшується, а навіть зменшується; наприклад, у Франції в 1881 році було $18\frac{1}{4}$ мільйонів хліборобського населення, а в 1891 р. (через 10 років)—тільки $17\frac{1}{2}$ міль.; у Німеччині в 1882 році хліборобського населення було $19\frac{1}{4}$ мільйонів, а в 1895 р. (через тринадцять років)—тільки $18\frac{1}{2}$ міль. Очевидячки, розвиток промисловості в цих країнах вбирає в себе лишок хліборобського населення. Щось інше ми бачимо в Росії й на Україні. Тут кількість хліборобського населення весь час збільшується, хоча й не однаково швидко в різних місцевостях.

Хліборобському населенню було чим раз тісніше жити на землі. Селянські наділи через розділи зменшувалися, і вже в 1895 році, коли уряд зробив земельний перепис, виявилось, що численні селянські двори мали наділи, менші ніж у 5 десятин. Таких малоземельних господарств найбільше в південно-західному краю: на Київщині, на Поділлі, на Полтавщині, а також по де-яких повітах інших губернь. Тут зустрічаються місцевості з геть чисто малоземельними дворами. На півдні України селяне мають чималі наділи. Напр., у Радомиському повіті на Київщині на один двір припадає $18\frac{1}{2}$ десятин землі; в Бердянському повіті в Таврії— $18\frac{1}{2}$ десят., а Полтавщина та Харківщина цілком малоземельні.

Ми знаємо, що багацько землі належало до поміщиків та держави. Як би всю землю в кожній губернії поділити порівно між усіма селянськими господарствами, то виявилось б, що, хоча ці прирізки були б чималі, та не по всіх місцевостях.

Рільництво.

Головною галуззю сільського господарства на Україні є рільництво. По всій Україні воно дає найбільш продуктів проти інших галузів. Але, розуміється, в різних губернях та повітах будуть і різні продукти від рільництва.

На Україні ми натрапляємо на різні умови ґрунту та підсоння, що сприяють виникненню ті чи інші рослини. Найбільше на Україні чорноземі, але чимало також є й суглинку, сугіску й піску. Що до підсоння, то воно теж у різних місцевостях не однаково: є місцевості є теплішим і є холоднішим підсонням. На півночі України (північ Чернігівщини,

XI.

Наше господарство.

Сучасне становище. Ми стоїмо перед великим завданням відродити господарство нашої країни. Ми мусимо витягти трудову Радянську Республіку з безодні злидарства й руїни, збагатити її та щасливою зробити.

Цього ми повинні домагатися одночасно в місті й на селі, в сільському господарстві, в копальнях, по фабриках та заводах. Про те ж успіх наших змагань у нашій, переважно хліборобській, країні залежатиме головним чином од наших успіхів у сільському господарстві. Врожай матиме величезний вплив на долю Росії й України. Добрий урожай дасть можливість хоча б у деякій мірі відновити творчі сили міста, й навпаки—неврожай буде таким нещастям для голодної країни, що наслідки його неможна тепер підрахувати.

В чому вихід. Стан нашого сільського господарства тепер занадто скрутний та низький: багатько землі облогом лежить, а та, що засівається, дає кепські врожаї.

Невисокі врожаї були в нас і за мирних часів. 70—80 пудів озимого зерна та 40—50 пуд. ярового, а разом 110—130 п. збіжжя,—це все, що селянин брав з усіх своїх трьох десятин толочного тришля. С такими врожаєми далеко не заїхати. С такими врожаєми село не зможе постачити хліба, щоб прогодувати шахтарів, залізничників, фабричних та заводських робітників, щоб вивозити продукти сільського господарства за кордон в обмін на паротяги, сільсько-господарські машини, приладдя то-що, вражаючи на те, що всі старі поцсовані й що треба заводити нові.

Як що ми справді хочемо відродити нашу країну, то мусимо поставити собі бойове завдання: подвоїти наші врожаї в що—найскоріший час. Чи це можливо? Чи можна цього досягти? Де навчитися такого методу вести господарство, щоб можна було раптом вдвічі збільшити врожаї? На щастя, є де цього навчитися. Є на Україні чимало досвідних установ, де вже вивчили й дізналися, як обробляти землю, щоб на багато побільшити врожай.

Досвідні станції, чи досвідні поля—це такі установи з великими земельними участками, де на сотнях або навіть і тисячах окремих земель-

них смуг агроніми випробовують різні методи рільництва, аби виявити, які з них дають найкращі, найвищі врожаї, що найкраще забезпечені від випадковости звичайного врожаю. Ведуть цю справу не звичайні собі агрони, а найтямущі з них, найосвіченіші та найдосвідченіші. Отже, завдяки роботі цих досвідних установ, ми вже тепер знаємо той шлях, яким мусить піти наше сільське господарство.

Селянські наділи.

У Росії й на Україні хліборобського населення значно більше, ніж міського. Але що до сільського господарства в де-яких західньо-європейських державах, то в ньому людність не тільки не збільшується, а навіть зменшується; наприклад, у Франції в 1881 році було $18\frac{1}{4}$ мільйонів хліборобського населення, а в 1891 р. (через 10 років)—тільки $17\frac{1}{2}$ мільйонів; у Німеччині в 1882 році хліборобського населення було $19\frac{1}{4}$ мільйонів, а в 1895 р. (через тринадцять років)—тільки $18\frac{1}{2}$ мільйонів. Очевидячки, розвиток промисловости в цих країнах вбірає в себе лишок хліборобського населення. Щось инше ми бачимо в Росії й на Україні. Тут кількість хліборобського населення ввесь час збільшується, хоча й не однаково швидко в різних місцевостях.

Хліборобському населенню було чим раз тісніше жити на землі. Селянські наділи через розділи зменшувалися, і вже в 1895 році, коли уряд зробив земельний перепис, виявилось, що численні селянські двори мали наділи, менші ніж у 5 десятин. Таких малоземельних господарств найбільше в південно-західньому краю: на Київщині, на Поділлі, на Полтавщині, а також по де-яких повітах інших губернь. Тут зустрічаються місцевості з геть чисто малоземельними дворами. На півдні України селяне мають чималі наділи. Напр., у Радомиському повіті на Київщині на один двір припадає $18\frac{1}{2}$ десятин землі; в Бердянському повіті в Таврії— $18\frac{1}{2}$ десят., а Полтавщина та Харківщина цілком малоземельні.

Ми знаємо, що багацько землі належало до поміщиків та держави. Як би всю землю в кожній губернії поділити порівно між усіма селянськими господарствами, то виявилось б, що, хоча ці прирізки були б чималі, та не по всіх місцевостях.

Рільництво.

Головною галуззю сільського господарства на Україні є рільництво. По всій Україні воно дає найбільш продуктів проти інших галузів. Але, розуміється, в різних губернях та повітах будуть і різні продукти від рільництва.

На Україні ми натрапляємо на різні умови ґрунту та підсоння, що сприяють виплекувати ті чи инші рослини. Найбільше на Україні чорноземлі, але чимало також є й суглинку, супіску й піску. Що до підсоння, то воно теж у різних місцевостях не однаково: є місцевості є теплішим і є холоднішим підсонням. На півночі України (північ Чернігівщини,

Київщини та Волині) є ще багато лісистих місцевостей. Раніш ліс укривав тут величезні простори. Середня частина України—повіти, що на південь од Києва, Полтава, Харків є перехідні від лісної царини до степової. Далі на південь починається степ.

Ліси на Україні.

Лісу на Україні дуже мало. По підрахункам лісовода Б. Іваницького в 9 губерніях України на кінець 1913 року було 4.385.184 (чотири мільйони триста вісімдесят п'ять тисяч сто вісімдесят чотири) десятин лісу, які по окремих губерніях поділяються так:

Волинь	1.670.498	(один мільйон шістьсот сімдесят тисяч чотиріста дев'яносто вісім).
Київщина	704.197	(сімсот чотири тисячі сто дев'яносто сім).
Чернігівщина	638.681	(шістьсот тридцять вісім тисяч шістьсот вісімдесят одна).
Поділля	364.949	(триста шідесят чотири тисячі дев'яносто сорок дев'ять).
Харківщина	406.212	(чотиріста шість тисяч двісті дванадцять).
Полтавщина	226.547	(двісті двадцять шість тисяч п'ятьсот сорок сім).
Катеринослав	216.459	(двісті шінадцять тисяч чотиріста п'ятдесят дев'ять).
Херсонщина	107.725	(сто сім тисяч сімсот двадцять п'ять).
Таврія	49.916	(сорок дев'ять тисяч дев'ятсот шінадцять).

Для народного господарства ліси мають величезне значіння: ліс іде на паливо й на матеріал для будівлі.

Крім цього, ліси сприяють сільському господарству. В тих місцевостях, де доволі лісу, посуха не так шкідливо відбивається на засівах. Весною ліси найдовше зберігають сніги, і цим забезпечують потрібну ґрунтову вохкість.

До революції переважна кількість лісу на Україні належала поміщикам. Казенних лісів було небагато. Селянам належала лише невеличка частина. Але жовтнева революція позбавила поміщиків усіх маєтків, і таким чином і ліси перейшли у власність трудящого народу.

Пшенична (кукурудза).

Кукурудза є одна з найцікавіших культурних рослин. Використовують її досить широко й ріжно.

Перед усім дає вона смашну й поживну їжу худобі й людям. Змеленим на дерть кукурудзяним зерном годують худобу замість вівса, ячменю, висівку та іншої паші; а коли його перемолоти на борошно й крупи, то воно іде в їжу й людям. Кукурудзяне зерно має в собі більш поживних речей, ніж ячмінне й навіть вівсяне, і тільки де в чому менше зна-

чать за пшеницю. Спіле кукурудзяне стеблиння має в собі поживного творива приблизно стільки, скільки його є в сінові могоару.

Крім того, окремі спеціально для цього виведені сорти кукурудзи мають у собі чимало цукру й жирів, і в Америці, де кукурудзу багато розводять, з паростів кукурудзяного зерна б'ють олію,— вона йде і в їжу, й на фарби і на шмаровило. З нижчих сортів кукурудзяної олії виробляють гумму (резину) на капоші, шини, воцанки (клейонки) та інші гумові вироби. Нарешті, американці добувають з різних сортів кукурудзи патоку, цукор, спирт, крохмаль, різні сорти клею та ин.

З цього зрозуміло, як багато важитиме розвиток у нас культури цієї цінної рослини, що становить собою багатство одної з великих держав—Америци, ще й до того підсоння й ґрунт значної частини України сприяють її розвиткові й великим урожаям.

Задовольняючи найрізніші потреби людей та їх худоби, кукурудза є ще одна з найвидатніших на врожай рослин, що дає в умовах нашого сухого підсоння вдвічі більші й сталіші врожаї, ніж ярова пшениця. Пояснюється це тим, що кукурудза взагалі краще переносить посуху, а також тим, що головна маса дощів у нас припадає на середину літа, вже по жнивях, або коли вже хліб далі не росте. Тим часом кукурудза в цей саме час тільки починає цвісти й зерном набрякати, добре використовуючи ці вже безкорисні для иншого хліба дощі.

Другою досить важливою для нашого господарства особливістю культури кукурудзи є те, що вона рослина окопна й вимагає, щоб засівали її рядками з широкими міжряддями і щоб ці міжряддя обробляли кінними чи ручними пропашками або сапками. Таке проорювання очищає поле від бур'яну—цього бича нашого степового рільництва—й збільшує врожаї не тільки на саму кукурудзу, а й на ті рослини, які по ній сіють. Отже, зводячи кукурудзу в господарство, очищаємо ґрунт і збільшуємо врожайність инших рослин.

Про комнезами.

Звідки взялися комнезами та на віщо вони потрібні? Запитайте старих людей на селі, чи були колись раніш, до революції якісь там комнезами. Ніхто тоді не чув і не знав за них нічого. Було собі село, як село, були селяне, працювали, обробляли землю. Правда, не всі мали досить землі—з одного її було чимало, це був сільський буржуй, куркуль; і були несаможні, безземельні, сільські злидні, голота. Голота, звичайно, бідувала йшла на заробітки, працювала на панів та на куркуля, але мовчки корилася своїй долі. Вона почувала себе на селі меншим братом, без сили та голосу. Добре себе почували на селі лише багаті, куркулі разом із урядником та поном.

Але ось вибухла у 1917 році велика революція, скинуто царя Миколу разом із його поміщицьким урядом. А вибухла революція знизу, з народніх трудящих мас, з їх гніву та незадоволення. Робітник міста, солдат у війську на фронті, селянин в селі—всі повстали проти панів, царів чиновників, фабрикантів. Селянство боролось за землю. Панська земляна

й так оброблялась руками селянина. Так по справедливому було, щоб вона й належала селянинові. Село відбрало від поміщиків землю, панзи повтікали—хто за кордон хто в міста, а хто понав на той світ.

Революція дала селянству землю. А що значить для селянина земля? Це для нього все, від неї залежить усе життя. А проте, хто на селі виграв од революції? Кому на користь пішла панська земелька? Лише заможні—тому та куркулеві, але не бідолахам незможним. Чому так могло статися коли землю нарізали в селі? Тому, що мало землю одержати по трудовій чи споживчій нормі, треба її зорати та засіяти, треба мати чим зорати та чим засіяти. Заможний має, як то кажуть, і хліба й до хліба, а голый незможник—чи хіба він буде руками дряпати землю, а вітром засівати, бо ж у нього немає а ні ковяки, а ні плуга, а ні насіння. Отже давайте йому скільки завгодно землі, а користи для нього буде мало. Земелька найка з його рук мусить висковзнути, а сам незможний мусить іти знову, як і колись, у найми заробляти на хліб. Виходить, що революція земельку селянам дала, та не всім.

Така революція не варта була б крові робітників і селян—вона була б справді революцією буржуазною, бо вона пішла б цілком на користь селянству заможному, куркулівському та буржуазії по містах.

Для того, щоби цілком забрати владу в свої руки добро, поміщиків і капіталістів, треба було їх поскидати.

І от в октябрі (жовтні) 1917 року робітники й селяне скинули панів, і взяли владу цілком до своїх рук.

Отже нашу жовтневу революцію ми не дурно звемо й рахуємо пролетарською. Вона твориться силами пролетаріату міста й села за-для інтересів трудящих мас.

Керувала і керує революцією комуністична партія.

Комуністи добре знали й бачили, що село завжди під впливом і владою глитає—куркуля, а коли воно є під таким впливом, то воно поставиться проти революції, а тоді біда й небезпека загрожує всім трудящим, як міста, так і села, особливо ж незможним на селі. Куркуль дужчий за всіх на селі.

Отже проти цього революційна пролетарська влада мусить утворити якусь силу та дати незможним свою підтримку. Такою силою зробились комітети незможних селян—волосні та сільські, що вкрили густою сіткою Україну в 1920 року.

Незможні села та й волости складають із себе певне товариство, організацію чи комітет. Для свого остаточного визволення пролетарі мусять єднатися й підтримувати одне одного, як на селі, так у місті, так в усім світі—інакше немає перемоги над ворогом-капіталом. Немає дорятунку для незможного селянина, коли не переможе пролетарська революція. А щоб революція перемогла, треба підтримати міського робітника та Червону Армію. Для цього треба дати їм хліба та прибуркати контр-революцію на селі, себ-то, куркуля, сільського буржуя. Це робить ком-незами, яко організації сільського пролетаріату і біднішого селянства. Радянська влада спірається на селі на незможних, у них бачить уже свого співника на селі, і тому допомагає йому. Але куркуль-буржуя

дуже ще сильний економічно, він дужчий хазяїн, має краще господарство, багатий.

Отже для того, щоб він нарешті таки не взяв гору над неможливим, треба, щоб неможливі також навчилися та спромоглися добре господарювати. А цього вони не можуть зробити інакше, як тільки через утворення товариського, артільного, колективного господарювання. Спілкою, товариською організацією вони поборали куркуля (політично, такою ж спілкою, товариством, комуною зможуть побороти неможливі куркуля також і на господарчому фронті, на фронті голоду, лиха й руїни. День і ніч завжди пам'ятати: лише в єднанні, лише в організованості сила й порятунок для неможливого пролетаря села! А для цього потрібні комітети неможливих, чи комбезами.

Ів. Вр...

Продподаток.

Осінь. Хмари низько сунуть по-над голими полями. Коло залізної станції довгою низкою стоять навантажені житом селянські підводи. Черга простягається аж далеко в степ. Віз за вогом підходить до комори, мішки з хлібом швидко кидають з воза на вагу і сипають у засік. Робота кипить; народу багато; гомін, розмови, сміх.

До станції підходить потяг.— „Що це за ярмарок такий?“— пита якийсь панок із вікна вогона.— „А сипка продподатку йде“,— відповідає хтось. Панок кривиться: „От вигадали більшовики якийсь там продподаток. Здерають із селянина останнє; не дають спокійно жити на світі. Ну, яка для села користь од цього? Хіба це не те ж саме, що раніш була продовольча розкладка? Найкраще було за царя: ніяких розкладок та продподатків не було, а лише звичайні собі податки та й годі“,— розмовляв він у вагоні до людей.

— Ну, ти не бреш, — обізвався тут червоноармієць, — що за царя було краще: кому краще, а кому й ні. Звичайно, гарно було панам, а не селянам.

— Правда, правда, — підтримали його робітники, що їхали разом у вагоні.

— Ти кажеш, — заговорив далі червоноармієць, — що селянам тяжко від продподатку. А хіба солодко було за царя працювати на панській землі, або просто на пана, платити оренду й царські податки? Підрахувати усе, що висмогтували пани, цар, чиновники, пани та міські торговці з селянина — хлібороба, то ніякого продподатку не треба, — все буде мало. Тільки робилось це подвійно: були звичайні податки, а то були ще податки непомітні для ока. Купити сала, гасу треба, так само сірників і тютюну то-що. А на все це царський уряд накладав свій податок, що звався „акцизом“. Але царська влада дерла податки не на користь селян і робітників, а для зміцнення гніту їх. Йі потрібні були кошти на величезну армію та на золоті погони генералів і офіцерів. Потрібні були видатки на чиновників, поліцаїв, жандарів, на попів з ахиреями. Треба було годувати інших паразитів, утримувати суддів, остроги й т. п., аби тримати робочу скотинку в слухняності й порядку...

А куди витрачає державне, народне добро Радянська влада? На жаль, вона теж мусить найбільші видатки нести на військо—Червону Армію. Але ця армія потрібна не для нападу на сусідні держави, а для захисту робітничо-селянської батьківщини від усесвітніх капіталістичних хижаків. З усіх боків на нас клацають вовчі зуби хижацтва, й тому треба тримати на них в руці залізо-Армію. Решта ж видатків іде на робітників, що копають під землею вугілля, що працюють на заводах та фабриках; звичайно, частина іде на втримання необхідних потреб Радянської влади. А народня освіта, хіба мало потребує коштів на боротьбу з надзвичайною темрявою, як малих, так і дорослих громадян? Не спромоглася ще радянська держава налагодити свою владу так, щоб не було зайвих чиновників та непотрібних видатків. Але до цього вона йде і над цим працює. Прийде час і все це минеться, влаштується.

— Нічого відразу не робиться... Це вже так... Що й казати...—загомоніли слухачі.

— Вістимо, — продовжував червоноармієць. — От хоча й предподаток. Продовольчий податок встановлено влітку 1921 року. А до того часу існувала так звана продовольча розкладка чи „розвертка“. Був то час небезпеки: капіталісти, генерали й поміщики хотіли повернути свої заводи, маєтки та всі старі порядки й урядовання й пацування. Червона армія билася на всіх фронтах: з Деникиним, з Врангелем, Петлюрою, з поляками. Палали села й міста, руйнувались залізниці, ревли гармати. Годі було про щось інше думати, як про те, аби витримати, як би захистити селянство й робітництво від їх ворогів—капіталістів та поміщиків. Потрібно було величезне напруження сил, ніколи було роздивлятися, треба було швидче допомагати Червоній Армії. Розкладка йшла за розкладкою,—селові приходилось нелегко, навіть неможливім. Але, врешта решт, червона армія побилала всіх ворогів.

Настав час гоїти рани довгої війни. Час був подумати, як відродить до щенту зруйновані сільське господарство й промисловість. Радянська влада перейшла від фронту військового до фронту господарчого на боротьбу з голодом, злиднями, руїною. Фронти військові не вимагали вже такого нелюдського напруження всіх сил і засобів. Через те можна було зменшити тягар розкладки й дати селові полегкість.

А, крім того, розкладка не давала селянинові права розпорядження своїми лишками. Лишки належали державі; їх повинно було здавати по розкладці. Вільної торгівлі хлібом не було. При таких умовах селянин не був зацікавлений в підвищенні свого господарства й побільшенні його виробництва. Користи від такого підвищення для нього не було—чим більше засієш та збереш, тим більше с тебе візьмуть по розкладці. Через те значно зменшилась площа засіву, поля стояли неорані, несіяні. Таке становище загрожує небезпекою для цілого господарства держави: занепад сільського господарства веде за собою загальне зубожіння, голод і робить неможливим відродження промисловости, налагодження залізниць, перевозок і цілого державного життя. Отже радянський уряд розкладку скасував.

Замість розкладки введено продподаток. Вираховано, скільки потрібно харчів для армії, робітництва, залізниць та державних установ. У такий спосіб встановлено загальний розмір податку на рік. Розмір цей значно менший за розкладку. Відповідно до цього встановлюється розмір податку с кожної десятини в залежності від урожайности, кількості землі в господарстві, числа душ у сім'ї і т. и.

Від цього податку звільнюються лише цілком незможні й малоземельні. Кожний господар знає наперед, скільки він має ссипати продподатку та скільки йому залишиться для вільного вжитку. Кожний після ссипки податку має право вільно продавати, купувати, міняти лишки свого господарства. Одночасно с продподатком відбудовано вільний продаж усього, що до цього заборонявся“.

В набитому людьми вагоні стояла тиша. Всі слухали з увагою. Червоноармієць закурив цигарку й, позираючи скоса на панка, продовжував.

— Продподаток с захід до такого порядку, коли селянин, як і кожний трудящий, а ні одного фунта не буде віддавати дурно без того, щоб за це не одержати чогось йому потрібного.

Продовольча розкладка була надзвичайним оподаткуванням серед надзвичайних військових умов. Розкладка була тяжкою для села, але необхідною, бо треба було рятуватись од поміщика.

Продподаток с вже порядок більш правдивий, але не зовсім іще нормальний: держава вимагає ще від селянина жертви, а сама доки ще небагато може дати за ці жертви—бракує крामу, заліза та инш., щоб заплатити та віддячити за хліб. Але до цього радянська держава йде. Чим більше буде розвиватись господарство села й міста, тим швидче настане час, коли за харчі робітник і пролетарська держава даватимуть хліборобові плуга, залізо, крам у такій кількості, яка потрібна та вартий хліб і його праця.

Але й тепер, хіба таки дурно село дає хліб Радянській Державі? Хіба не радянська влада забезпечила селянам землю? А хіба ж не тримається радянська влада силами трудящої класи—робітників, селян та червоної армії? Селянин хлібом, робітник виробництвом, а червоноармієць кров'ю однаково дають свій податок за для загальної справи визволення працюючих, разом і села й міста. Цим спільним ділом, цим союзом села з містом була досі сильною і буде сильною й надалі Радянська Соціалістична Робітничо-Селянська Республіка наша“.

Червоноармієць скінчив. Слухачі наперебій дякували його, а панок-спекулянт сидів засмучений,—все це йому було не доводоби.

Ів. Вр...

Лютнева революція року 1917.

Хоч карні експедиції, лютування польових судів, шибениці, тюрми та заслання, якими відповів цар спершу на прохання, а далі вже й на вимоги народу дати йому людське життя, придушили на де-який час вправольний рух, але вони не могли припинити історичного розвитку, що неминуче вів до революції, не могли усунути причин цієї революції.

Робітництво поволі повставало, боротьба розгорталася все ширше, влітку 1914 року в Петрограді набрала вже характеру збройного повстання.

Війна на де-який час припинила цю боротьбу, отруївши чадом шовінізму народні маси. Але ця сама війна з її страшними жертвами, зрадою вищих військових старшин, крадіжками, разом з дорожнечою й голодом знову розбуркала нарід, викликала надзвичайне обурення в широким народніх масах.

23 лютого ст. ст. р. 1917, зголоднілі петербурзькі робітники виступили на вулицю з гаслами: „Геть війну!“ й „Хліба“. Царський уряд пробував ужити випробованих засобів (розстрілів), щоб не хлібом, а кулями нагодувати голодних, але на цей раз це йому не вдалося. Військові частини почали переходити на бік робітництва, й 27 лютого, себто, по сучасному 12 березня, в Петрограді революція вже перемогла, а звіттіля перекинулася й на провінцію.

Царь пробував ще кинути проти революційного Петербургу військо з фронту, але й воно стало на бік народу. Йому нічого не лишалось, як „зректись“ трону.

Коли народ перемиг царя, буржуазія подбала захопити владу в свої руки. Було утворено „Тимчасовий Уряд“, в склад якого входили виключно фабриканти та поміщики і тільки один так званий „соц.-рев.“ Керенський.

Новий буржуазний уряд продовжував політику царського уряду; він не мав і гадки передати народові землю, й хотів ще збільшим завзяттям провадити далі війну. Народ не міг задовольнитися, і цей уряд скоро загинув. Було організовано новий уряд, коаліційний, до якого, окрім буржуазії, увійшли ще меншовики та соц.-рев.; цей уряд так само проводив стару політику. Ради Робітничих та Солдатських Депутатів були також в руках меншовиків та есерів. Свідомій частині пролетаріату треба було отже боротися не тільки з буржуазним урядом, а й з буржуазними посіпаками, що засіли в робітничих революційних організаціях. Ця боротьба в жовтні закінчилася перемогою.

Жовтнева революція.

Тимчасовий уряд, що взяв владу до своїх рук після повалення царату, на протязі кількох місяців, весь час беспорядно топтався на одному місці, не роблячи на користь трудящих мас майже нічого. Буржуазія поволі почала зводити нанівець всі бажання й сподіванки трудящого люду. Війну, що всіх так знесилила й припинення якої так усі бажали, тимч. уряд і не думав закінчувати, а навпаки—вживав усіх заходів до її продовження. Це страшенно хвилювало робітництво й селянство.

Поруч тимч. уряду з самого початку революції організувалися Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів. Але довгий час керували Радами меншовики й с.-р. і діждатись чогось користного для себе трудящі маси від таких Рад, звичайно, не могли. Треба було ці Ради по-

виступи справжніми представниками трудящого люду, особливо ж Виконавчі Комітети Рад. Та вороги робітничої й селянської диктатури, що зняли собі тепленьке кубло у Всеросійському Центральному Виконавчому Комітеті, творили диктатуру мизерної жменьки соціально-угодовців буржуазії. Так само, як буржуазний тимч. уряд відкладав і саботував Установчі Збори, угодовський В. Ц. В. К. у Петрограді саботував З'їзд Рад. Роспочалася боротьба за скликання З'їзду.

Після довгої і впертої боротьби нарешті пощастило досягти призначення В. Ц. В. К. З'їзду Рад на 25 жовтня. Не випадково цей день увійшов в історію, як день найвеличнішого в світі перевороту. За 8 міс. після повалення царизму, буржуазія, заступивши його місце, розгубила все своє духовне надбання. В усіх найважливіших питаннях для трудящих мас, в питаннях війни й миру, землі й волі, праці й капіталу—вона не зуміла, не могла відмежуватись од політики старого уряду. А ці питання, в умовах всесвітньої імперіалістичної різанини, були для трудящих мас питаннями життя чи смерті. І російська революція, розпочавшись поваленням царату, неухильно вела до загибелі й владу буржуазії.

Остаточне обезброєння тимч. уряду розпочалося після його спроби розброїти осередок революції, червоний Петроград. Під прикриттям оборони столиці розпочато перегрупировку військ. Але урядові вже мало хто вірив. Всі розуміли, що хочуть вивести революційні частини і замінити їх козаками, юнкерами й іншими „надійними“ частинами. Та було вже пізно. Солдатецька секція Петроградської Ради вибрала революційний комітет для перевірки праці штабу. Комітет, через своїх комісарів, увійшов у тісний зв'язок із частинами Петроградської залози. Наказ генерального штабу було відмінено.

Таким чином із рук уряду висковзнула найважливіша частина державної машини.

В той час, коли уряд в Петрограді сидів уже в полоні революції, до Петроградської Ради прибували делегати від солдат із фронту й від селян, які вимагали від Ради ясної відповіді: що ж далі? Що робити? Коли ви вже візьмете владу в свої руки? Політика уряду й революційність мас підготували до єдиного справжнього порятунку: до збройного повстання, до захоплення всієї державної машини.

Повстання розпочалося. Воно підготовлялося й розпочиналося на очах безсилої уже тоді контр-революції. В ніч з 24 на 25 жовтня, (з 6 на 7 листопаду по н. ст.) всі найголовніші пункти Петрограду—залізничні двірці, телефони, телеграф, державний банк і ин.—опинилися в руках повстанців. Переворот відбувся надзвичайно хутко, майже „без жодного вистрілу“. О годині першій дня 25 жовтня т. Троцький оповістив на зборах Петроградської Ради, що уряд Керенського більше не існує, і що владу до скликання Всеросійського З'їзду Рад бере в руки Військовий Революційний Комітет.

В час боротьби революційний досвід навчив народні маси і об'єднав їх під могутнім гаслом: „вся влада Радам“. Банкротство угодовства з буржуазією виявилось цілком. Угодовці (меншовики, с.-р.) поклали усі сили, щоб надати диктатурі буржуазії марку „демократизму“. Радянська

влада одкинула геть разом з угодовцями і їх політичне крутіїство. Розчавивши диктатуру буржуазії, диктатуру нікчемної жменьки визискувачів, вона оповістила диктатуру пролетаріату, диктатуру широких трудящих мас народу.

Прямо с підпілля привела революція ватажка російських робітників і селян В. Леніна на Всеросійський З'їзд Рад і поставила його на чолі Ради Народних Комісарів. Прямо з Зимового палацу одпровадила вона останніх міністрів буржуазного уряду до Петропавлівської фортеці.

Загартовані революційною боротьбою бойові організації трудящих мас, Ради Робітничих і Солдатських Депутатів, перетворилися з органів боротьби за владу в органи влади.

П и в о.

(байка).

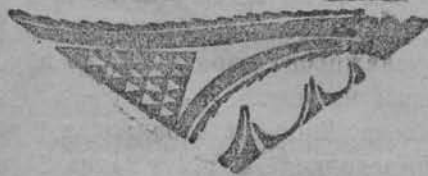
Броварник молоденьке пиво
Мав на броварні у барилі.
Шумує пиво і буркоче—
На волю хоче,
Угору днище випинає,
Бо вщерть наллите, аж до краю.
— „Ти чуєш, як воно булькоче?“

Броварника упереджають
Дотенні люде:
— „Потрібно затичку відбити
І трохи пива відточити,
Бо лихо буде.“
— „Дарма, уцухне незабаром,
Чого там клопотатись даром.

Барило й затичка дубов'
Тому й ніколи...“
Трісь!
Броварнику! Дивись:
Нема барила,
Нема вже й пива.

* * *

Не треба, мабуть, і казати
Кого до пива порівняти:
Терпець невдовзі увірветься,
Барило панське розірветься
І на весь світ
Гімн інтернаціональний загремить
С. Пилипенко.

„Селянин, що живе своєю працею—вірний спільник Радянської влади. І немає такої жертви, що перед нею зупинилася б робітничо-селянська влада, аби задовольнити потреби такого селянина“.

Ленін.

XII.

Доборовся.

Сидів в шинку і пив горілку,
Бо коло серця щось пекло.
Згадав про діток, хвору жінку,
Згадав про щастя, що втекло...

Згадав, як був хазяїн він,
Як шапували всі сусіди,
Всяк оддавав йому поклон
І слово добреє завсігди.

А далі... далі не хотів
І згадувать! Настало лихо!
Чому молчати він не вмів,
Коли казали бути тихо?

Коли громаду кривдив пан,
Чому він мусів позиватись?

Хоч не його зорали лан,
С панами права добиватись?
І не добивсь із ними правди,
Ще й сам од них біди набравсь:
Громадська пропала справа,
А сам до крихти зруйнувавсь:

Худоба, хата, поле й сад
Пішли за кошти судові...
В широкий світ, неначе в ад,
Його з сім'єю без надії

Без хліба пхнули. Жінка мре
З голоду на переднижку,
У ваймах діти... „Тато де?“
Сидить в шинку і п'є горілку.

І. Франко.

Що вовк вівцю їсть...

Що вовк вівцю їсть—жалко, та не диво,—на те він вовк, розбійник,
душогубець. Та як би вів, спокійний травоскубець, прийнявся враз живеє
рвать м'ясиво?..

Що ширить тьму у рясі темнолюбець, що кат у фраку точить кров,
як пиво, що злодій—фарисей основи живо спаса—це зло, та злий в злім
не проступець.

Та чесний чоловік, що злому служить, своєю честю покриває мідний
лоб підлоти, а стиха плаче й тужить,—це вид найвищої погорди гідний,
це вид Іллата, що Христа на муки віддав, а сам умив примлюдно руки.

І. Франко.

* * *

Погниеш, згинеш, Україно!
Не стане знаку на землі!
А ти пишталася колись
В добрі і роскоші! Україно,
Мій любий краю неповиний!
За що тебе Господь кара,
Караз тяжко? За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить,—покара,
Уб'є незримо... І правдиво!
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу,
І рек во гніві: „Потреблю
Твою красу, твою оздобу;
Сама розіпнешся! Во злобі
Сни твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата,
І плача, матернього плача,
Ісполню гради і поля,
Да зрить ростлєнная земля,
Що я—держитель, і все бачу!“
Воскрєси, мамо, і вернися
В світлицю—хату, опочий!
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи сировині несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє—огнем,
Кровавим, пламєнным мечем
Нарізані на людських душах;

Що крикне кара певсипуша,
Що не спасе їх добрий царь,
Іх кроткий, п'яний господарь!
Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам, охляп сісти
Та утікати; не втечете
І не сховастесь! Всюди
Вас найде правда—мета, а люди
Підстерезуть вас, на то те ж
Уловлять, і судить не будуть:
В кайдани тихо окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім, без ката
І без царя, вас, біснєватих,
Ростнуть, розірвуть, розіпнуть
А кров'ю вашою, собаки,
Собак напоять!..

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі; вискажи: зробили,
Руками скверними створили
Свою надію, й рече,те,
Що царь—наш Бог, і царь—надія,
І нагодую і огріє
Вдову і сиріт... Ні, не те!
Скажи їм ось що: брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах!
Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхєє, не древлеє слово
Ростлїннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської!..

Т. Шевченко.

Петербург, 25/xi—1859 р.

Світе ясний...

Світе ясний, світе тихий, світе вольний, несповитий! За що ж тебе,
світе—брате, в своїй добрій теплій хаті оковано, омурано (премудрого
одурено), багрянцями закрито і росп'ятієм добито?..

Не добито! Стрепінися та над нами просвітіся! Просвітіся!.. Будем,
брате, з багрянцями онучі драти, люльки с кадил закурят, „явленними“
їя тонити, кропилами будем, брате, нову хату вмітати...

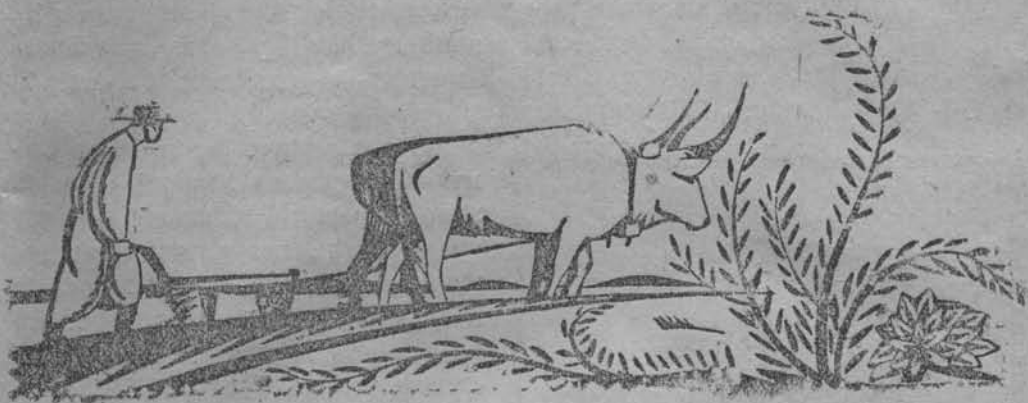
Т. Шевченко.

Царство правди.

Тоді як, господи, святая на землю правда прилетить, хоч на годиночку, спочить,—незрячі прозрять, а криві, мов сарна з гаю, помайнують; німим отверзуться уста, прорветься слово, як вода, і дебрь—пустиня непомита, сцілющою водою вмита, прокинеться, і потечуть, кругом гаями поростуть, веселимптаством оживуть.

Оживуть степи, озера,—і не верстові, а вольні, широкі, скрізь шляхи святі простеляться; і не найдуть шляхів тих владки. А раби тими шляхами, без гвалту і крику, позіходяться до-купи раді та веселі, і пустиню опанують веселі села.

Т. Шевченко.

Хлібороб.

Я убогий родивсь, і в ті дні,
Як вмерать доведеться мені,
Тільки горе та стомлені руки,
Та ще серце, зотліле з муки,
Я зложу у дубовій труні.

Не велике я поле зорав,
Та за плугом ніколи не спав;
Що робив, те робив я до краю,
І всю силу, що мав я і маю,
На роботу невпинную клав.

На тім полі каміння було,
Поле все бур'яном заросло.
Зупинявся мій плуг на тім
полі,

Та не кидав робить я ніколи,
А гострив свій леміш, чересло.

У годину, в негоду—я там:
Без роботи погано рукам!

Нехай дощ і кріз драгу свитину
Січе згорблену працею спину
А спочинку собі я не дам!

Скільки поту свого я пролив,
Скільки сили я там положив!
Та дарма! бо поорана нива
Нам давала багаті жинва:
Я не дурно певтомно робив.

Такі жинва зазнав я не раз,
А тепер вже минувся мій час.

Я вже чую: останнє літо
Бачу я золоте своє жито,
Бачу, ниви широкі, вас.

Мої діти зберуть урожай...
Усьому наступає свій край,—
Він прийшов і мені: в домовину
Я іду і на віки спочину.
Мої ж діти зберуть урожай!

Мої діти—дочки і сини—
Усі вкупі зібравшись, вони,
Як почнуть до обіду сідати,
Будуть хліб, що придбав я, ламати,
І згадають мене у труні.

І за те, що працюючи зміг
Згодувати і вигохати їх,
То про мене в них згадка
не згине,

Після мене ще довгі години
Мое діло не вмере серед них.
Так, я вбогий родивсь, та в ті дні,
Як вмерать доведеться мені,
То не сором ці стомлені руки
І те серце, зотлілеє з муки,
Положить в дубовій труні!..

Б. Грінченко.

Борис Грінченко.

„Без освіти нема волі!“

Борис Грінченко належав до тих письменників-працівників на півні народній, які не тільки любили свій рідний край, а й віддавали за нього всі свої сили, голову й руки. „Любов і праця“—в оцих двох словах усе життя, вся діяльність Грінченкова.

І коли тепер пам'ять його ша-
нують скрізь на Україні, то особ-
ливо дорогий і близький мусить
він бути тим неграмотним людям,
що прагнуть і тягнуться до освіти
й науки, і які не мали до цього
часу змоги вчитись, бо діло про-
свети народньої було для Грінченка
найдорожшим ділом його життя, й
неосвічені темні люде найбільш-
чими рідними братами й сестрами.

Грінченко був родом із Хар-
ківщини. Він родився 27-го ли-
стопада 1863 року в незаможній
панській родині на хуторі Вільхо-
вий Яр. Позаяк цей хутір був ре-
сійський, яких чимало зустрі-

чається по Слобожанщині, а в родині Грінченків так само панувала ре-
сійська мова, Грінченко з дитинства не чув рідного слова, аж поки вони
не переїхали до другого хутора, де жили самі українці.

Живе рідне слово, що його вперше тоді почув Грінченко, й читання
українських книжок, особливо „Кобзаря“ Шевченкового, збудили в йому
справжнього українця. А життя на селі й зустріч і розмови з селянами,
які зробили на його велике вражіння, змалечку навчили його любити
простий нарід і поважати його важку працю.

Учився він у Харківській Реальній Школі, але скінчить її не дови-
лось йому. Він був заарештований за те, що в нього при трусіві на ква-
тирі знайшли заборонені книжки, в яких допитливий хлопець шукав
одповіді на мучивші його життєві питання. І в 16 років Грінченко
лишився один серед шляху без поради й помочи. Та душа його, що

рвалася до світа й добра, знайшла собі вихід і спасла його в цей тяжкий час. Трохи згодом, коли провинність його забулася, Грінченко склав іспити на народнього вчителя й поїхав на село вчителювати. Він не помилювся, вибравши для себе цей шлях. І незабаром, через кілька літ, Грінченка знала вже вся освічена й грамотна Україна.

Працюючи в школі з маленькими своїми учнями, він не обмежувався тільки цим, а вчив так само й дорослих селян, для котрих він ізразу ставав не тільки вчителем, а й найближчим другом. А розуміючи, що навчання в школі повинно вестись на рідній мові, не дивлячись на заборони російського уряду, він учив дітей по-українському. Він сам переписував навіть для них українські книжки.

Таким чином, Грінченко був одним із перших оборонців нашої рідної школи, яку він захищав і словом у своїх статтях та книжках, написаних із цього приводу, й ділом у своїй школі з малими й великими учнями. Тому зараз, маючи, в решта-решт, можливість учитись на своїй рідній мові, ми не можемо не згадати в першу чергу Грінченка, який усе своє життя працював за-для цього.

Крім школи, якій він відавав стільки любови й сил, він устигав якось писати ще й книжки. Писав він і вірші, й оповідання, й газетні статті; головним же чином складав книжки для дітей та народу, звичайно—українські.

Але начальство й товариші—вчителі, котрі його зовсім не розуміли, завдяки нещасному зросійщенню, не могли подарувати Грінченкові його українства й демократизму (народництва) й увесь час заважали йому та шкодили робити. Через це Грінченкові довелося змінити багато місць і посад; та це ні скільки не шкодило йому.

В яке б нове місце не приїздив він, за яку б працю не брався, скрізь він успівав зробити багато користи й добра, і скрізь і завжди був другом народу. Служив тоді він і в школі, і в земстві, був і на Херсонщині й у Чернігівщині, а ще раніш у своїй рідній Харківщині в різних повітах.

Нарешті опинився він у Києві, куди його закликало було для складання великого українсько-російського словника. Це було саме тоді, коли починалася перша російська революція (1905 р.). То був час гарячої праці й радісних надій на краще життя, яке розкривалось і перед нашим краєм. І Грінченко зразу ж став до роботи, де тільки було можна й треба. Почали виходити українські часописи, й Грінченко приймав там найважливішу участь. Працював тоді він і в політичних українських партіях, що виникали під той час.

Та недовго довелося працювати Грінченкові в Києві, де йому так добре жилося. Люде, що віддають свої сили й життя другим, самі чогось ніколи не бувають щасливі. І дійсно, вже лихо стерегло Грінченка й стукало в ту хату, де він жив тепер зі своєю дружиною й двома дітками. Спершу померла в його донька, а за нею й маленький синок. Скоро з журби та туги не стало сили й у самого батька,—він же так любив дітей взагалі, а своїх кохав надзвичайно!

Грінченко й до цього давно вже був хворий на груди. Важке ж горе надірвало й останні сили. Кинулись лічити, але було вже пізно. Не по-

могла й Італія, куди повезли були його, сподіваючись, що він іще видужає в теплих краях.

23-го квітня 1910 року помер він од сухотки в далекій чужій стороні, не діждавшись того радісного дня, коли здійснилась його найулюбленіша мрія: коли рідна мова залунала скрізь—і по школах і по державних установах.

М. Савицька.

Іван Франко.

Ми вже згадували, що досить велика частина Українського народу й землі ще й зараз не визволилась із-під гніту буржуазсько-капіталістичного ладу, це—Галичина, в котрій тепер треба сподіватись—тимчасово, панують ізнов Поляки.

Галичина ще в 1772 році відійшла від Польщі не до Москви, а до Австрії, коли „Польща впала, та й нас роздавила“,—як сказав Т. Шевченко, в той час, коли сусідні сильні держави—Росія, Австрія й Прусія—рознимували й поділили по між себе польське королівство. С тих пір Галичина так і досі й не встала.

Треба знати, що який би нарід не підгорнув під себе другий, він завжди й скрізь подбає про те, аби його експлуатувати (визискувати), завдяки своєму національно-капіталістичньому устрюю, котрий ламає й нищить тільки устрій соціалістичний. У такі тяжкі обставини попала й Галичина під владу австрійців та поляків.

І от, у цій Галичині, другим Шевченком був письменник Іван Франко.

Франко народився 15 серпня 1856 року в селі Нагуевичах, Дрогобицького повіту, в простій селянській сім'ї. Батько його Яків був хлібороб і одночасно коваль. Малий Івась ріс на селі, бачив навколо себе селянські злидні, в батьковій кузні надивився й наслухався всякого люду, і, як хлопчик допитливий, ще з дитинства виніс тяжке вражіння про злиденну долю працюючого люду.

Ще змалечку Франко був дуже охочий до навчання. Батько віддав його до школи, за браком своєї, в сусіднє село. А по смерті рідного батька, обов'язок той на себе взяв його вітчим і послав Івана „доучуватись“ у школах Дрогобича. Франко вчився гарно, й у вищих класах гімназії вже почав складати вірші. В 1875 р. він скінчив гімназію й перетіхав у Львів до університету. Звідси він виступає вже, як талановитий письменник і поет; і цікаво, що в своїх творах бере під захист селянський і робітничий нарід, проводячи й агітуючи соціалістичні ідеї по-між

них. Виявилось, що цей учений селянин, як і Шевченко, зрадив панам: не тільки „балакав по-панському, а думав по-мужичому“, а й балакав по-мужичому,—він писав усі свої твори виключно на своїй рідній мові українській.

Доля письменників, хоч і повита славою, взагалі тяжка, а письменників народніх тим паче: це суцільний путь страждань. Не краща вона була й у Франка. Діяльність його і як поета—письменника і як громадського політичного діяча, оборонця покривдженого працюючого люду, звичайно не подобалась Австрійському урядові, і Франкові довелося аж тричі авідати австрійських тюрем. І не тільки уряд не злюбив його,—від нього відсахнулось і українське буржуазне громадянство за гострі слова докору.

Примушений обставинами життя, Франко вступає на службу до поляків. Повних десять літ (1887—1897 р.р.) пробув він на ній, подібно Шевченковій службі на засланні. А завдяки цим непереливкам, він скінчає університет лише в 1894 р. Закінчує освіту, пориває зносини й с польським громадянством панських верств і віддається цілком праці на ниві народнього українського письменства й науки. І згодом добуває собі славу в обох частинах України.

А нещастя вже стерегло. В 1908 р. Франко тяжко занедужав—його розбив параліч; у 1913 р. помер син Андрій, що списував йому диктовані твори; велика війна роспорошила по світу його родину—(дружина Франкова була родом із полупанків села Бірки, на Харківщині), і цей великий поет і громадянський діяч помер у Львові зовсім самотнім 28 травня 1916 року.

Дивна річ! Селянин, ковалів син, приходить до міста, дістає освіту, обминає панство й кидається відразу у вир політичної боротьби за краще життя рідного йому селянства й робітництва, стає одвертим революціонером, проповідує соціалізм і, зацькований буржуазією, й „своєю“ й „чужою“, з упертістю „хлопа“—(мужика) він лишається „сином свого народа“.

Як поет, Франко собі не зрадив і не складав пісень для панів, як інші поети, що вийшли с панства, або що горнулися до панства. Все що писав Франко ціле своє життя, було для бідного трудящого люду. Він писав:

„Ори, ори й співай ти, велетню, закутий в недолю й тми ярмо!
Пропаде шійма й гніт, обпадуть с тебе пута, і ярма всі ми порвемо.
Недаром ти в біді, пригноблений врагами, про силу духа все співав
Недаром ти казок чарівними устами його побіду величав.
Він побідить, порве шкарлущі пересуду, і вільний власний лан
Ти знов оратаймеш—властивець свого труду і в власнім краю сам
свій пан“...

Багато написав за своє життя Йван Франко книжок і вчених і проетих, пісень і поезій для дорослих і для дітей, для робітників і для селян. І за це Україна повіки не забуде його.

М. К.

Село волі.

У долині село лежить,
По-над селом туман дріжить,
А на горбі край села
Стоїть кузня не мала.
А в тій кузні коваль клецле,
А в коваля серце тепле,
А він клецле та й співа,
Всіх до кузні іззива.
„Ходіть, люде, с хат і с поля!
Тут кується краща доля.

Ходіть, люде, по рану,
Вибивайтеся с туману!“
Та тумани хитаються,
По-над селом згущаються
Розляглися по полях,
Щоб затьмити людям шлях,
Щоб закрити їм стежини
Ті, що в гору йдуть з долини
В туя кузню, де кують
Ясну зброю замість пуг.

І. Франко.

З „невольничих пісень“.

I.

І все таки до тебе думка лине,
Мій занашащений, нещасний краю!
Як я тебе згадаю,
У грудях серце с туги, з жалю,
гине.

Ці очі бачили скрізь лихо і насилля
А тяжчого од твого не видали;
Вони б над ним ридали,—
Та сором сліз, що ллються від
безсилля

О, сліз таких вже велито чимало.
Країна ціла може в них втопитись.
Доволі вже їм литись,—
Що слези там, де навіть крові мало.

II.

Так, ми раби, немає гірших в світі!
Феллахи, парії—щастливіші
од нас,
Бо в них і розум і думки сповіті,
А в нас огонь Титана ще не
згас.
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі;
Орляні крила чуем за плечима,
Сами ж кайданами прикуті
до землі.
Ми навіть власної не маєм кати,
Усе відкрите в нас тюремним
ключарям.
Не нам, обідраним невільникам,
казати
Речення гордес: „Мій дом—
мій храм!“

Народ наш, мов дити, сліпез зреду
Ніколи світа—сонця не видав.
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводарів оддав.
Одвага наша—меч, политий кров'ю,
Бризчить у нихвах, ржа його
взяла...
Чия рука, порушена любов'ю,
Той меч із нихов видобуть
здола!
Нехай же ми раби, невільники
продажні,
Без сорому, без чести,—хай
же й такі
А хто ж були ті вояки одважні
Що їх зібрав під прапор свій
спартак?..

Леся Українка.
(Написала в 1895 році).

На майдані.

На майдані коло церкви
Револуція іде.
— Хай чабан!—усі гукнули:
За отамана буде.
Прощавайте, ждіте волі,—
Гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло—
Тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
Посмутились матері:
Та світи ж ти їм дорогу,
Ясен місяць у горі!
На майдані пил спадає.
Замовкає річ...
Вечір.
Ніч.

Павло Тичина.

Пісня.

Край села над ровом зацвіла калина,—вийшла на горбочок молода дівчина. На горбочку стала і так закликала: „Вийди, мій соколе, ти із лісу в поле. На селі затихло, війська вже немає,—вийди на хвилинку в зеленого гаю. Ти прийди до мене, обними рамена, упади на груди,—хай розрада буде. Бо спалили хату та забрали коні, ще й убили брата в повстанським загоні“.

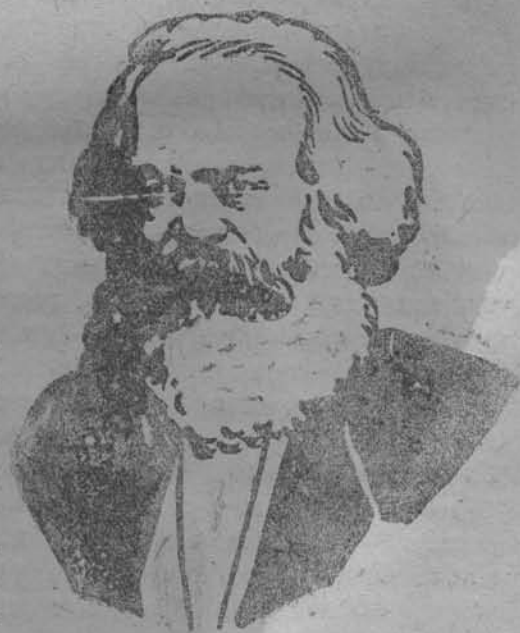
(Річ іде про повстанців за час Денікинщини).

Валеріян Поліщук.

Карл Маркс.

Фундатор наукового соціалізму, Карл Маркс, народився в Німеччині, в м. Трирі, 5 травня 1818 року. Револуційна влада стала йому на перешкоді, не дивлячись на його великі наукові знання. Маркс тоді став журналістом і редактором (письменником) ворожої урядові „Нової Рейської газети“. В 1843 році він приїхав до Парижа й увійшов там у найкисніші зв'язки з провідарями тодішнього соціалізму. До того часу соціалізм існував, як утопічна думка, а робітничий рух іще не був як слід організований.

Маркс об'єднав цей рух із соціалізмом і показав, що тільки робітничий рух приведе до соціалізму, й що визволення робітників із-під гніту капітала—діло самих робітників. Ці погляди висловлені ним у книжці „Взаємини праці й капіталу“.

В 1848 р. Маркс разом із другим видатним ватажком робітничої справи Енгельсом написав по дорученню „Таємної Міжнародньої Комуністичної Спільноти“ так званого „Комуністичного Маніфеста“.

У цій праці Маркс довів, що сила трудящого [люду в міжнародній] єдності, та що в працівників усіх держав і націй повинний бути один програм: „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!“

Після розгрому революції у Франції та в Німеччині в 1848—49 роках Маркс мусів утікати в Англію, де й жив до самої смерті (1883 р.). Він написав велику книгу, в якій досліджував суспільні взаємовідносини при капіталістичному господарстві в державі. Ця праця під назвою „Капітал“, стала новим заповітом робітничого руху, і на ній виховувалися революційні проводирі робітників і селян усього світу для боротьби за визволення.

Соціалістичне господарство.

Соціалістичне господарство—це таке господарство, в котрім немає зовсім експлоатації, себ-то, визиску й використання людиною людини, в котрім немає місця для боротьби за землю, за золото то-що, тому що всі люде рідні, однакові й мають однакове право й на землю, й на волю, й на існування по-людському,—це такий державно-господарчий порядок і лад, при котрих немає, місця для боротьби між людьми, й особливо боротьби кривавої. При соціалістично-гуртовім, себ-то колективнім, або комунальнім устрії держави всі люде повинні працювати; при такому порядку не може бути, що „єго працює—один панує“, або „один з сошкою, а семеро з ложкою“; при соціалістичному ладу, себ-то, при спільній, усею громадою людности, гуртовій боротьбі з ворогами трудящого люду, будь то земні чи небесні, коли вони перешкоджають красному життю цього люду, всі сили—й духовні й матеріальні кожного робітника присвячуються виключно на знищення живих гнобителів людности—ріжних чужоїдів і ганебної влади, що їм допомагає, і на перемогу самої природи на користь людям, на використання всіх сил її і багатства для всієї людности, а не окремих пистунчиків її. Єдина ціль, головні стремління в соціалістичнім виробництві й зводяться к тому, щоб при найменшій витраті (й визиску) людської праці одержати найбільшу кількість речей уживання: хліб, вбрання, тепло, розвага, освіта й т. и., котрих бы вистачило для тих, хто працює. Бо—їсть той, хто працює! Хай же він буде і вдягнений, і нагодований, і освічений і в теплі та здоров'ї танцює.

От чому перед нами, українським пролетаріатом (селянською, робітничою й інтелігентною (вченою) голотою) зараз же після захвату нами в свої руки влади пнем стала завдача: зміцнити й побільшити виробничу працю. Для робітничо-селянської влади, на чолі з її Радами, зі самого початку її існування стало ясно, що лише при вмовинах широкої самої діяльності й творчості в цім напрямі самого працюючого пролетаріату можливе досягнення найкращих наслідків у цій боротьбі.

А вирішення цього завдання зводиться до того, що треба справедливо розподілити й установити раз на завжди засіб керування. Державою: в нашій Радянській державі не повинно бути веретви урядовців, як не мусять бути й того, щоб який-небудь наїд республіки сахався, ви-

зав якої-будь праці, ставляючи цим себе на привилейованій стан,—усі рівні, й панує виборче скрізь право, котре виділить здатніх і достойних.

Радянська Влада в області управління міцно тримається цього завдання. Та инак робітничо-селянська, наша пролетарська влада й робити не може: державна влада це—ми всі, пролетарі, які своїми руками добились волі й землі.

А раз так, то нема чого журитися, що наше де-яке виробництво підупало. Одноставно станем на цього маленького вже ворога, й він ізникне, бо—„працю і зброю ми за собою маєм, щоб стати до бою!“

Росказ.

— Посадити на гауптвахту того... стой, що машерує не в ногу з цілою сотнею.

— Слухаю. Буде зроблено.

І вони не догадались, що то—сотня машерувала не в ногу з цілою армією.

* *
* *
* *

„До Комуни ми заохочуємо, але вона повинна вести господарство так, щоб завоювати довір'я селянина“.

Ленін.

Ком'ячейка.

Кожна класа має свою партію, себ-то, свідомішу свою частину, що організується, щоб боронити спільними силами інтереси своєї класи. Комуністична партія є передова частина пролетарів, міської й сільської бідноти. Вона стоїть на чолі трудящого люду й б'ється за його інтереси проти всесвітнього панства. Складається вона з гуртків або ком'ячеек, що закладаються в кожному селі, на кожній фабриці чи заводі, в кожній установі.

Як уся комуністична партія дбає про добробут усіх трудящих і керує їхньою боротьбою проти капіталістів, так кожна ком'ячейка в своєму районі стоїть на чолі бідноти й боронить її інтереси проти визискувачів.

Коли треба комуністичній партії вирішити якусь справу, скликаються партійні з'їзди чи наради з представників ком'ячеек, де поперед обмірковуються ці справи, а тоді спільно вирішуються більшістю голосів так чи инакше. Тому вирішенню коряться всі комуністи й провалять його в життя по всіх ком'ячейках через усі партійні, радянські й професійні організації.

У цій організованості, однастайності й товариській дисципліні сила комуністичної партії, а, значить, і сила всієї пролетарської класи.

Що краще й сильніше будуть ком'ячейки, то скорше трудящі дійдуть до повної перемоги над панами по всьому світу, й житимуть єдиною братерською сім'єю. І тим скорше це буде, як скорше трудящі розумітимуть, що бути безпартійними їм неможна, що треба всім бідноті гуртуватися круг комуністичної партії, єдиної пролетарської оборонниці, бо хто з них каже: „моя хата с краю“, той не хоче, значить, боротися за щастя трудящих і тим самим допомагає панству, зменшуючи сили організованої бідноти.

„Безпартійному не треба ні боротись ні думати; він просто ні теплий ні холодний, ні в тих ні в сих, кланяється і вашим і нашим і втішається, що він безпартійний“.

Про Червону Армію.

Один німецький імперіаліст-грабіжник писав: „Нам потрібні не тільки ноги салдат, але й їхні розум і серце“. Але чи могли бути розум і серце робітників і селян, що примусово брали пани в своє військо й гнали битися с такими-ж робітниками й селянами за інтереси буржуїв, на боці цих буржуїв? Тому мусіли пани вбивати в салдатах своїх і розум і серце, щоб не збагнули вони, як роблять з них братовбивців.

Не те в армії Червоній, робітничо-селянській. Б'ється вона проти панів за владу трудящих, владу Радянську. Що свідоміші, що освіченіші будуть пролетарі-червоноармійці, то відданіше стоятимуть вони і душею і тілом за своє праве діло—за боротьбу проти поділу людей на класи й знищення тих класів, щоб лишилися на землі самі трудящі ідною братерською сім'єю. Б'ється, таким чином, Червона Армія і за своє власне знищення, бо коли не буде класів, не буде й окремих держав, не буде бійки між людьми й непотрібно буде ніякої армії.

Але далеко ще до цього. Писав Карло Маркс: „Ми кажемо робітникам: вам доведеться пережити 15, 20, 50 років горожанських воєн і боїв народів, не тільки щоб змінити суспільний лад, але щоб змінити й самих себе“.

2 лютого 1918 року було оголошено декрета про утворення Червоної армії. С того часу силу білогвардійських банд знищила вона, боронячи Радянську владу, силу буржуїських нападів з-за кордону відбила вона, не давши їм зломити нашу соціалістичну республіку. Але після

цих горожанських воєн внутрі й на кордонах робітничо-селянської держави, ще доведеться вести скільки воєн соціалістичних, тоб-то таких, коли битимуться з одного боку держави пролетарські, з другого—капіталістичні. Доводиться тому, що не житимуть мирно вони поруч, як не можуть бути поруч огонь і вода. Не дадуть спокою трудящим панні, не помиряться вони, щоб жили робітники й селяне вільні й будували новий соціалістичний лад. Не можуть і пролетарі дозволити, щоб буржуї визна-скували їхніх товаришів по інших державах. Мусять вони допомогти їм вляволитися.

Зробить це Червона Армія, оборонниця всіх трудящих. І розум, і серце і всі сили свої віддасть вона на це, бо складається вона з трудящого люду й стоять на чолі її червоні старшини—командіри, що виїшли з робітничо-селянських родин. Заміняють вони поволі старе офіцерство, що душею і тілом виїшло з ворожого трудящим класам панства, що жорстокою, безглуздою дисципліною, нагаєм і різками примушувало колись робітників і селян, вдягнених у сірі солдатські шинелі, битися проти власного, робітничо-селянського щастя й добробуту. Найчесніші з них, що правда, стали вже на бік трудящого люду й вірно служать Радянській владі. Але инша частина організує класові буржуазні війська проти нашої класової робітничо-селянської Червоної Армії. Що час, то більше бояться вони набирати в свої білогвардійські війська робітників і селян, бо комуністична партія зняла полуду з очей у трудящого люду, й розуміє він тепер по всіх країнах світу панську облуду.

З усіх народів складається Червона Армія, трудящих всіх націй захищає вона—є вона армія інтернаціональна. І де-б не скоїлася революція, трудящі тої нації увійдуть в склад єдиної інтернаціональної Червоної Армії, що битиметься за всевітню інтернаціональну радянську соціалістичну республіку, де не буде панів і хлопів, де не буде примусу, не буде зброї і війська.

„Як недорубаний ліс швидко відростає, так і недобитий ворог поправляється й стає небезпечним“.

В. І. Ульянов (Н. Ленін).

Проводирь всевітньої робітничої класи.

Проводирь російсько-української революції та Комуністичної Партії—голова Ради народніх Комісарів Федерації—Володомір Ілліч Ульянов (Н. Ленін) народився 22 квітня 1870 року. Батько його мав педагогічну освіту й працював по народній освіті.

Старший брат Володимира Ілліча Олександр Ілліч, як революціонер був покараний на смерть царем Олександром III. Ця трагічна смерть братова не могла не вплинути на напрям усього життя великого про-

водиря, і власне цей час є початок його свідомого політичного світогляду, який визначив усю його дальнішу діяльність.

Скінчивши середню школу, товариш Ленін пішов у Казанський університет. Але тут молодому студентові—революціонеру не довелося довго бути: через місяць його виключили з університету. Самотужки через чотири роки Володимир Ілліч усе-таки витримав державний іспит на адвоката, але „брехунцем“ не став,—його тягнула революційна робота. Та недовго довелося йому працювати на ній. За цю роботу він зазнав не один рік неволі, спочатку в тюрмі, а далі й на засланні в Сибіру.

На засланні він закінчив першу свою наукову працю „Розвиток капіталізму в Росії“, по якій учаться наші революціонери певному розумінню економічного

розвитку нашого краю.

Після заслання тов. Ленін переїжджає за кордон, де с 1900 р. вкупі з другими марксистами-соціалістами видає першу соціал-демократичну газету „Іскра“, в якій він повів одверту боротьбу з царатом та капіталістами. Тоді ж вироблюється програм Рос. Соц. Демокр. Робітнич. (тепер Комуни.) Партії. Пізніш, коли ця партія розділилася на меншовиків і більшовиків, на чолі останніх став т. Ленін, кинув „Іскру“ й почав випускати більшовицьку газету „Вперед“.

В 1905 році, коли спалахнула була революція в нас, Володимир Ілліч повернувся в Росію, і бере саму активну участь у ній. Але цареві пощастило задушити цю революцію. Настала пора безпросвітнього царського утиску, й т. Леніну знов довелося тікати за кордон, аби безустанно провадити своє діло.

Під час світової Імперіалістичної війни Володимир Ілліч із купкою своїх прихильників веде непримиренну жорстоку боротьбу за припинення братовбивчої війни, за війну проти війни, за боротьбу робітників і селян проти своїх гнобителів поміщиків та капіталістів.

А в революцію 1917 року товариш Ленін знов повертається зза кордону в Росію, бере до рук робітничу класу й з нею та з незаможним селянством і червоною армією скидає буржуазний уряд Керенського і в місяці жовтні заведе новий лад—Радянську Соціалістичну Федерацію.

Конституція У. С. Р. Р.

Українська Соціалістична Радянська Республіка є організація диктатури (керування) трудящих мас, пролетаріату та незаможного селянства над їх віковичними гнобителями й експлуататорами (глинтами)-капіталістами, поміщиками та куркулями.

Завданням цієї диктатури ставиться здійснення переходу від буржуазного (панського) устрою до соціалістичного шляхом утворення влади самих робітників та незаможних селян, та передачі до їх рук засобів продукції: фабрик, заводів та землі.

Аби здійснити таке головне завдання, робітництво та незаможне селянство У. С. Р. Р. знищили приватну власність на землю й на всі інші засоби виробництва, а в галузі будування державного життя закріпили владу за робітничо-селянською класою, надавши право брати участь у здійсненні державної влади виключно трудящим масам і цілком усунувши від цієї участі пануючі та нетрудові класи. Так само робітництву і селянству дано виключну можливість користуватись політичними правами (свободою живого й друкованого слова, зібрань, спілок то-що), позбавляючи цих прав нетрудові класи та їх прихильників.

Рішуче пориваючи з минулим, правуючи скасувати вкупі с поділенням громади на класи також і національний гніт і національну різницю, Українська Соціалістична Радянська Республіка має на меті ввійти в склад єдиної Міжнародної Соціалістичної Радянської Республіки, котра незабаром повинна збудуватись на світі.

А разом із тим У. С. Р. Р. йде в повній згоді с тепер уже існуючими Радянськими Республіками, як напр., з Російською, і стала з ними у тісніше політичне об'єднання для спільної, боротьби за відбудування свого господарства та захисту Радянських Республік від нападу контрреволюції, Врангеля, Петлюри та інших.

Влада трудящих мас на території У. С. Р. Р. здійснюється Радами Робітничих Селянських і Червоноармійських Депутатів та іншими органами влади по виборам Рад.

Третій Інтернаціонал.

Після жовтневої революції, в 1917 році, й заснування радянської влади в Росії найважливішим осередком міжнародного руху стала Російська Соціалістична Радянська Республіка. Партія більшовиків, щоб одмежуватися від соціал-зрадників і повернутися до старого славетного й бойового імені, назвала себе Комуністичною партією. Під впливом російської революції почали складатися комуністичні партії й по інших країнах. Спілька спартаківців назвала себе Комуністичною партією Германії, заснувалася Комуністична партія в Угорщині, виникли австрійська, чеська, финська й інші Комуністичні партії; згодом заклалась партія комуністів і в Франції, та в Америці. В Англії ця партія почала народжуватись в осени 1919 року. Словом, скрізь після розколу в робітничих партіях почали рости й розвиватись дійсно революційні комуністичні партії.

Але III Комуністичний Інтернаціонал заклався ще тоді, коли не всюди були комуністичні партії, а були невеличкі групи та окремі комуністи по різних краях. В березні 1919 р. в Москві, в палаці Кремля, відбувся перший міжнародній Комуністичний З'їзд, на якому формально було засновано Третій Комуністичний Інтернаціонал. На цьому з'їзді були присутніми представники від німецьких, російських, австрійських, угорських, шведських, норвезьких, финських і інших комуністів, а також од французьких, американських і англійських товаришів.

Третій Інтернаціонал назвав себе Комуністичним Інтернаціоналом бо він поставив ті завдання, про які заповів нам у 1848 році в „Комуністич-

тому Маніфесті", іще Карло Маркс. Усією своєю роботою Третій Інтернаціонал наочно доводить, що він іде шляхом Маркса, себ-то, революційним шляхом знищення капіталістичного ладу. Не дивно, що все живе, чесне, революційне, що тільки є в міжнародньому пролетаріатові, чим далі ширшими лавами пристає до нового Інтернаціоналу, котрий об'єднує зусилля поступових робітників.

Уже самою своєю назвою Комуністичний Інтернаціонал свідчить, що він веде робітничі маси до встановлення диктатури пролетаріату і радянської влади на всьому світі.

Цим він відрізняється від II Інтернаціоналу, котрий на передодні всесвітньої війни зрадив робітникам, не міг встояти проти війни, не може боротися проти негайного й остаточного знищення капіталізму.

Через те робітники покинули його, і за ним лишилися більш провідарі, котрі дурили робочий люд.

А Комуністичний Інтернаціонал об'єднує всіх чесних робітників усіх країв для боротьби зі всесвітнім капіталом.

Інтернаціонал.

(Всесвітній пролетарський гімн).

Повстаньте гнані і голодні,
Робітники усіх країв!
Як у вулкановій безодні
В серцях у нас клекоче гнів.
Ми всіх катів зітрем на порох...
Повстань же військо злидарів!
Все, що забрав наш лютий ворог...
Щоби вернути час наспів.
Чуєш?—сурми заграли...
Час розплати настав!
В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав.
Не ждїть рятунку ні від кого:
Ні від богів, ні від царів!
Позбудеться ярма тяжкого

Сама сім'я пролетарів.
Пусті слова про „право бідняк"...
Держави дбає не про нас.
Нас мали за рабів негідних...
Доволі кривди і образ!
Чуєш, сурми... і т. д.
Лиш ми робітники, ми—діти
Святої армії труда;
Землею будем володіти,
А паразитів жде біда!..
Тоді, як грім під час негоди
Владе на голови катів,
Нам сонце правди і свободи
Засяє тисяччу огнів.
Чуєш, сурми... і т. д.

Переклад М. Воронова.

Жалібний марш.

Ви жертвою в бою нерівнім лягли
З любови до свого народу,
Ви все віддали, що за його змогли—
І щастя і честь і свободу.

А деспот гуляє на учті гучній,
Неспокій вином заливає...
А грізні слова на двірцевій стіні
Огніста рука розставляє:

Нераз ви конали в в'язницях бруд-
них.
Свій суд беззаконний над вами
Катюги—судді вирікали, і ви
На смерть волочили кайдани.

„Ударе ось час, і повстане народ
„У силі, могутній свободі,
„Роскине усе, що гнітало його
„І скаже напасникам: годі!..

За вами борців свіжий полк уже йде,
На смерть і погибель готовий!..
Прощайте-ж, братове, ви чесно пройшли
Велику дорогу любови.

Заповіт.

Як умру, то поховайте мене на
могилі
Серед степу широкого, на Україні
милій:
Щоб лани широкополі і Дніпро
і кручі
Було видно, було чути, як реве
ревучий!

Як понесе з України у синє
море
Кров ворожу,—отоді я і лани і
гори—
Все покину і поляну до самого
Бога
Молитися. А до того—я не знаю
Бога!

Поховайте та вставайте, кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю волю окропіте!
І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути незлим тихим словом.

1845. 25. XII.
Переяслав.

Тарас Шевченко.

СЛОВНИК

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ.

Аби—чтобы, лишь-бы.
Або—или.
Агрус—крыжовник.
Абшитний—отставной.
Адже-ж—ведь.
Але—но.
Аж—так что, ажно.

Багацько—оч. много.
Гагно—болото.
Вадилля—стебли раст.
Вадьорість—резвость.
Важання—желание.
Важкати—болт. вздор.
Байдужість—безразличие.
Байка—басня.
Байрак—лесок.
Валка—ложбина, овраг.
Байстрия—внебрачный ре-
бенок.

Баламут—искуситель.
Баня—купол.
Барви—краски.
Баритись—оназдывать.
Басувати—стан. на дыбы.
Батіг—кнул, побег.
Батьківщина—родина.
Бачити—видеть.
Башта—башня.
Безладдя—беспорядок.
Безліч—очень много.
Безодня—страши. глу-
бина.

Безупинно—безостано-
вочно.
Безпечно—безопасно.
Безпосередньо—непосред-
ственно.
Безперечно—безпреко-
словно.

Бенкет—бал. гулянье.
Бескеття—кручи, обрывы.
Біля, біля—возле, около.
Батий шлях—столобовая
дорога.
Бовть—бултых, шлеп!
Во—потому что.
Бодай—чтобы.
Бовдур—дым, труба.
Бойовище—поле битвы.
Божевілья—сумасшеств-
вие.

Борви—ветры, бури.
Борошно—мука.

Борг—долг.
Бугилова—растение.
Будувати—строить.
Будинок—дом.
Буз (ок)—сирень.
Буча—скандал.
Бухати—бить, колотить.
Буркун—растение.
Бовваніти—еле видветься.
Благати—молить.
Благий—плохой.
Блакитний—голубой.
Блекота—белена.
Влимати—моргать.
Влискавка—молния.
Блукати—бродить, шлять-
ся.

Бляшанка—жесть.
Брак—недостаток чего.
Брама—больш. ворота.
Бреніти—звучать, цвести.
Брехня—враки, вранье.
Бридко—скверно.
Бриль—шляпа.
Броварня—пивовар. за-
вод.
Бруд—грязь, гной, сор.
Брук—мостовая.
Бруньки—почки древесн.

Важкати—считать.
Вабити—привлекать.
Вага—вес.
Ваганья—колеб., нерешит.
Вадко—тошно, вредно.
Важко—тяжело, трудно.
Валка—обоз, караван.
Вантага—груз, поклажа.
Варнякати—пцести вздор.
Варта—караул, сторожа.
Вартість—пеп. стоимість.
Ватага—шайка, стадо.
Велелюдність—многолюд-
ность.

Велетень—великан.
Великдень—праздн. Пас-
хи.

Великий—большой.
Вельми—очень, сильно.
Вередливість—капризы.
Веред—варыв.
Веретви—класы, состоя-
ния.

Весілля—свадьба.

Верзти—молоть чепуху.
Верша—рыбол. снаряд.
Ветушка—прибор мот.
нитки.

Вештатись—слоняться.
Вибавити—избавить.
Вибачайте—извините.
Вибух—взрыв, выстрел.
Виглядати—ждать, смо-
треть.

Вивірка—белка.
Вид—лицо.
Викладання—преподава-
ние.

Видатний—выдающийся.
Видужувати—выздоровли-
вать.

Визначати—определять.
Визволяти—освобождать.
Визиск—эксплоатація.
Виказування—донос.
Виконання—исполнение.
Викохувати—делеять.
Виліскуватись—сіять бле-
ском.

Вимова—произношение.
Вияток—исключ., выпи-
ска.

Випадок—случай.
Випинатись—выпяливать-
ся.

Вир—омут.
Виробництво—производ-
ство.

Вислов—выражение.
Вятівки—выдумки.
Витріщити—вытаращить.
Виховувати—воспиты-
вать.

Вії—веки глазные.
Ввічливо—вежливо.
Відбудова—возобновле-
ние.

Відати—знать, ведать.
Відозва—отзыв.
Відкидатись—отказывать.
Відмова—отказ.
Відомість—известность.
Відповідь—ответ.
Відродження—возрожде-
ние.

Віжки—возжи, бичевка.
Віа—телега воловая.
Віття—ветви дерева.

Вітати—приветствовать.
 Вітрило—парус.
 Вітчизна—отечество.
 Вірші—стихотворения.
 Віщування—предсказание.
 Віхоть—номело.
 Вовна—шерсть овечья.
 Вовтузитись—возиться.
 Волл—быки.
 Волоцюга—бродяга.
 Волочити—боронувать.
 Воллшки—полев. василь-
 ек.
 Водохреці—праз. Креще-
 ния.
 Волохи—молдаване, ру-
 мыны.
 Ворухити—шевельть.
 Вохість—сырость.
 Вугілля—уголь.
 В'язень—арестант.
 В'язити—вообразить.
 Еживати—употреблять.
 Вагали—вообще.
 Влада—способность.
 Вбрання—одежа, платье.
 Вгавати—переставать.
 Вклонятись—кланяться.
 Влучати—попадать метко.
 Влада—власть.
 Власність—собственность.
 Вкупі—вместе.
 Вплив—влияние.
 Вражіння—впечатление.
 Врода—краса человек.
 Врядгоди—иногда, редко.
 Встигати—успевать.
 Второпати—понять.
 Втяти—отрезать, снять.
 Вчинок—поступок.
 Вштиво—вежливо.
 Гавкати—лаять (собаки).
 Гай—роща.
 Гадати—думать, предпо-
 лагать.
 Галка—мысль, думка.
 Гайда—марш! повеса.
 Гайнувати—растрач., мо-
 тать.
 Галузь—отрасль, ветвь.
 Галляч—грачи, галки.
 Гамазія—амбар общест-
 венный.
 Ганок—крыльцо.
 Галлявина—прогаллина.
 Гаман—калита, кошелек.
 Ганебна—позор, унижение.
 Ганьбити—позорить.
 Гарба—телега длинная.
 Гаразд—хорошо, благопо-
 лучно.
 Гарілля—выгарки.
 Гартувати—закалять.
 Гармати—пушки.
 Гарно—хорошо.
 Гаснути—потухать.
 Гаяти—терять (время).
 Гепнути—шлепнуться.
 Геть—вон!

Гидко—скверно.
 Гинути—погибать.
 Гілля—ветки.
 Гірко—тяжело, худо,
 плохо.
 Гіч—ботва.
 Годити—угождать.
 Годувати—кормить.
 Голота—беднота.
 Голити—брить.
 Година—час.
 Годі—довольно.
 Головне—главное.
 Гомін—разговори, шум.
 Гонобити—выгадывать.
 Горілка—водка.
 Гонор—честь, самолюбие.
 Голосно—громко.
 Горнутися—прижиматься.
 Господарь—хозяин.
 Ротувати—приготовлять.
 Гук—гул, рев, шум.
 Гутірка—парение.
 Губити—терять что.
 Гудити—хаять, хулить.
 Гумор—юмор, шутливость.
 Гуркотити—гремять.
 Гурт—толпа, стадо.
 Гукати—звать громко.
 Густи—гудеть, выть.
 Гучно—громко, звонко.
 Глід—боярышник.
 Глечик—кувшин.
 Глух—издевательство.
 Гній—навоз.
 Гнітити—угнетать.
 Гнобити—притеснять.
 Гримати—шуметь, кри-
 чать.
 Гребля—плотина.
 Громада—общество.
 Гроші—деньги.
 Грубий—крупный.
 Готти—лечить раны.
 Гава—разня, ворона.
 Галанці—брюки узкие.
 Ганджа—порок.
 Гедзь—овод.
 Геній—высш. талант.
 Герувати—заламывать.
 Гирлига—палка чабана.
 Гонт—тес.
 Гулзик—пуговица метал.
 Гулий—безрогий.
 Гуля—шишка, нарост.
 Гуральня—водочный за-
 вод.
 Гвалт—крик, шум.
 Гніт—фитиль.
 Гноття—отрепье.
 Грати—решотка железная.
 Гринджоли—салазки.
 Грунт—почва, усадьба.
 Далєбі—право, ей-ей.
 Дебелий—плотный.
 Дереза—кустарник, расте-
 ние.
 Дерев'янка—дерев. нога.
 Держава—государство.

Десятка—холст грубый.
 Дивитись—смотреть.
 Дивуватись—удивляться.
 Дикун—дигарь.
 Діброва—лесок, дуброва.
 Дідич—помещик.
 Діймати—добирать, дои-
 мать.
 Дійсно—точно, действя-
 тельно.
 Дієпис—история.
 Дія—действие.
 Діяч—деятель.
 Добре—хорошо, ладно.
 Довбня—болш. дер. мо-
 лот.
 Довідатись—узнать.
 Доводити—доказ., убеж-
 дать.
 Доводитись—приходиться.
 Догана—порицание.
 Догідно—пригодно.
 Додаток—прибавление.
 Доба—сутки, пора.
 Докучати—надоедать.
 Довжина—длина.
 Долівка—земля. пол.
 Домаганія—требование.
 Доброжчливість—добро-
 жалат.
 Добробут—благосостоя-
 ние.
 Домовина—гроб.
 Докір—упрек.
 Допитливість—любезна-
 тел.
 До-речі—кетати.
 Досвід—опыт.
 Досі—до сих пор.
 Досить—довольно, достат.
 Досконально—совер-
 шенно.
 Досягнення—достижение.
 Дотеп—остроумие, сно-
 собн.
 Дуже—очень.
 Дужий—здоровый.
 Дука—богач.
 Думка—мысль.
 Дух—запах.
 Дяка—благодарность.
 Дбати—приобретать.
 Джеркотати—горохтеть
 языком.
 Джерело—ключ, родник.
 Джура—слуга.
 Дзвін—колокол.
 Дзеленькати—звонить.
 Дзига—волчок.
 Дзигарі—часы.
 Дзиг—аккорд.
 Дзиглик—кресло.
 Дзижчати—жужжать.
 Дзьоб—клюв птичий.
 Дзаорчати—журчать.
 Драбина—лестница.
 Драний—рваный.
 Дрібно—мелко, малень-
 кими.
 Дружина—жена.
 Друк—печатание.

Еге—да.
 Едукований—воспитанный.
 Електрика—электричество.
 Едваб—сорт шелков. материи.
 Еднаться—соединяться.
 Едність—единство.
 Ерики—рвы, промолны.

Мадоба—жадность.
 Жарина—горящий уголь.
 Жарти—шутки.
 Жах—ужас.
 Жебруща—нищенка.
 Женихатись—ухаживать.
 Житло—жилище.
 Жито—рожь.
 Жир—трефовая масть.
 Життя—жизнь.
 Жичка—тесемка, полсочет.
 Живаний—бойкий, резвый.
 Жмакувати—жмкать.
 Жменя—гореть.
 Журба—печаль, тоска.

Завакати—усматривать.
 Завзяття—энергия, настойчивость.
 Завжди—всегда.
 Задрість—зависть.
 Завдяки—благодаря, через **д ж**.
 Завтовшки—длина, толщина.
 Забобови—суеверие, предразсудки.
 Заборона—запрещение.
 Завчасно—заблаговременно.

Загин—гибель.
 Завіритись—зацепиться, повиснуть.
 Задубини—окаменелость.
 Заклякнуті—окаменеть.
 Зайвий—лишний.
 Закутий—закованный.
 Залізниця—железная дорога.

Залізо—железо.
 Залишатись—оставаться.
 Замовляти—заговаривать, заказыв.
 Заможний—зажиточный.
 Заморений—усталый.
 Замкнути—закрыть на замок.

Замислитись—задуматься.
 Замір—намерение.
 Занапастити—погубить.
 Занози—валки в ярме.
 Занедужати—заболеть.
 Занехаяти—пренебрегать.
 Запашний—ароматный.
 Запалити—зажечь.
 Запевне—без сомнения.
 Запеклий—злой, закоренелый.
 Запінатись—покрыт. платком.

Запобігти—предупредить.
 Заповіт—завещание.
 Зарікатись—закалять.
 Зараз—сейчас, теперь.
 Запусти—заговенье.
 Засвітити—зажечь огонь.
 Засіб—способ.
 Застукати—застичь, поймать.

Затуляти—закрывать.
 Затурканий—забитый.
 Захист—убежище, защита.
 Захоплюватись—увлекаться.
 Заходи—старанья.
 Зозуля—кукушка.
 Зорі—звезды.
 Зирнути—взглянуть.
 Зілля—трава, зелье.
 Зірниця—звезда.
 Зитхання—вдох.

Збавляти—лишать, портить.
 Збачнути—постичь, уразуметь.
 Збутись—избавиться.
 Звада—недоразумение.
 Звиденята—сводные дети.
 Звичай—обычай.
 Звичайно—конечно, обыкновенно.

Звертатись—обращаться.
 Звідти—оттуда.
 Звільняти—освободжать.
 Звістка—известие, весть.
 Згага—изжога.
 Згарище—пожарище.

Згадувати—вспоминать.
 Згода—согласие.
 Згодом—со временем.
 Зберігати—сохранять.
 Зброя—оружие.
 Здатність—способность.
 Здаватись—казаться.
 Здебільшого—по большей части.

Здихатись—избав., отвязаться.
 Здіймати—поднять в гору.
 Здійснення—осуществление.

Здолати—одолеть.
 Злидні—убожество.
 Злодій—вор, уголовный преступник.
 Злучатись—соединяться.
 Зміст—оглавление, содержание.

Змога—возможность.
 Зневага—пренебрежение.
 Зневажливість—неуважительность.
 Знесилля—обезсиллие.
 Зникати—исчезать.
 Зрабілля—порабощенне.
 Зриватись—отказываться.
 Зразок—образец, форма.
 Зручно—удобно.
 Зрада—измена.
 З'ясувати—обяснять.

Инак—иначе.
 Индик—видюк.
 Іноді, інколи—иногда.
 Іржа—ржа.
 Іржати—ржать.

Ідеї—думки, мысли.
 Ізчепитись—сцениться, связаться.

Імла—мгла.
 Імення—имя.
 Іржа—ржа.
 Іжа—пища.
 Істи—кушать.
 Істота—существо.
 Істинно—с'єдобное.
 Іхати—ехать.
 Іхній—их.

Іабиця—открытый очаг.
 Кавун—арбуз.
 Каганець—святильник.
 Казав—чугун, котел.
 Казань—проводить.
 Казати—говорить.
 Кайдани—кандалы.
 Калюжа—лужа, грязь.
 Кара—наказание, казнь.
 Карбованець—рубль.
 Кармазин—малли. цвет.
 Касувати—уничтожать.
 Кат—палач.
 Качка—утка.
 Кебета—дарован., способность.

Кепкувати—подсмеиваться.

Кельсько—плохо.
 Кетяги—кисти фруктов.
 Керувати—управлять.
 Керовничий—правитель.
 Кидати—бросать.
 Кий—дубинка.
 Килим—ковер.
 Кишеня—карман.
 Ківш—корець.
 Кілки—колья.
 Кількість—количество.
 Ковтати—глотать.
 Коваль—кузнец.
 Ковадло—наковальня.
 Коли—когда.
 Коліска—люлька.

Коїти—делать к. н.
 Кожух—шуба, тулуп.
 Колихати—качать.
 Коло—возле, круглое ч. н.
 Колупати—отдаивать.
 Комахи—насекомые.
 Комів—часть печки.
 Колір—цвет.
 Конаги—умигать.
 Комір—воротник.
 Коняця—конна.
 Конче—конечно.
 Копишник—пятнальщик.

Кордон—граница.
 Користь—польза.
 Коржі—лепешки.
 Корогви—хоругви.

Кормига—иго.
 Короп—сазан.
 Кошти—средства.
 Коштовність—ценность.
 Коханка—возлюбленная.
 Кузня—кузница.
 Куля—пуля.
 Кунувати—покупать.
 Кудлатий—волохатый.
 Купа—груща, куча.
 Курава—пыль столбом.
 Куток—угол.
 Кутя—пшеничная каша.
 Кухоль—глинян. кружка.
 Кухарь—повар.
 Кучері—кудри.
 Квапитись—поспешать.
 Квидити—плакать, сто-
 нать.
 Кватирка—форточка в
 окне.
 Квітки—цветы.
 Клапоть—кусоч.
 Кликати—звать, просить.
 Клекіт—шум, крик птицы.
 Кладка—мости через ру-
 чей.
 Клуня—рига.
 Книш—род печен. хлеба.
 Крайна—сторона, страна.
 Крайка—кайма, кромка.
 Кравець—портной.
 Крадькома—украдкой.
 Крам—товар.
 Крамарь—лавочник.
 Крамниця—лавка.
 Брига—льдины, лед.
 Криниця—родник, источ-
 ник.
 Красно—хорошо.
 Краяти—кроить, резать.
 Красомовство—красно-
 речье.
 Крихта—крошка ч.-п.
 Криця—сталь.
 Кришталь—хрусталь.
 Криз—сквозь.
 Краще—лучше.
 Крейда—мел.
 Круки—вогони.
 Крутити—вертеть.
 Лави—лавки сидеть.
 Лавина—ряд, пливун.
 Лагідність—спокойствие.
 Лагодитись—собираться.
 Ламанці—куски хлеба.
 Лан—поле засеяное.
 Ланцюг—цепь.
 Лапати—мацать.
 Лата—жердь.
 Латка—заплата.
 Ласощі—лакомство.
 Лаштувати—снаряжать.
 Лаяти—ругать.
 Ледве—едва, еле-еле.
 Лелека—анст.
 Леститись—льстить.
 Липнути—лететь.
 Либонь—кажется.
 Лист—письмо.

Листуватись—переписыва-
 ваться.
 Лишень—ка (А ну-ка).
 Литва—Белорусия.
 Лихо—беда, несчастье.
 Лігво—логовище.
 Ліжко—кровать.
 Лій—свечное сало.
 Лікарь—врач (доктор).
 Ліки—лекарство.
 Літери—заглавн. буквы.
 Ліпше—лучше.
 Лічити—пересчитывать.
 Ліщина—орешник.
 Льоля—рубашка.
 Лоуцьки—молод. стебли.
 Луда—полуда.
 Луки—луг.
 Луна—эх.
 Лупати—хлоп. глазами.
 Лупити—драть кожу.
 Люлька—трубка.
 Лютій—злой.
 Ляк—пенуг.
 Ляскати—хлопать (бичем).
 Ляхи—поляки.
 Ляцати—верещать.
 Мабуть—вероятно, должно
 быть.
 Маєток—имение, поместье.
 Майбутність—будущина.
 Майже—почти.
 Майдан—площадь.
 Майно—имущество.
 Майнути—промелькнуть.
 Мажі—возы чумацкие.
 Малювати—рисовать.
 Маляр—художник, живо-
 писец.
 Макітра—глин. посудина.
 Манівець—окольный путь.
 Мандрувати—бродяжни-
 чать.
 Марєво, мара—мираж,
 призрак.
 Марити—мечтать.
 Марно—напрасно.
 Марудно—костно, мляво.
 Марніти—худеть, дурнеть.
 Масинця—масляница.
 Мати, маю—иметь, имею.
 Межа—грань, граница.
 Мелюсі—растение.
 Миготити—мерцать.
 Мияти—проходить мимо.
 Мизерія—убожество.
 Миттю—мгновенно.
 Мирешник—мельник.
 Мить—секунда.
 Мармур—мрамор.
 Мивохіть—невольно.
 Мета—цель.
 Мерці, мрець—мертвяк.
 Мережка—прозрач. вы-
 шивка.
 Мережево—кружево.
 Метушня—суета.
 Метнутись—броситься.
 Мершій—быстро, скоро.
 Мешкати—проживать.

Минуле—прошлое.
 Миршавий—неварячий.
 Мистецтво—искусство.
 Мигтець—искусник.
 Місто—город.
 Міркувати—обдумывать.
 Місяць—луна.
 Міський—городской.
 Міць, міч—мощь, сила.
 Міцно—крепко.
 Мова—язык разгов. литер.
 Мов—будто, словно.
 Молодик—новолуние.
 Можливість—возможность.
 Моріжок—лужайка.
 Мордувати—мучить.
 Морока—головоломка.
 Москаль—солдат, велико-
 рос.
 Моторний—скорый, бы-
 стрый.
 Моторшно—жутко.
 Мотузка—кусок веревки.
 Мулити—давить, жать.
 Мусить—должен, обязан.
 Мурувати—строить из
 камня.
 Млин—мельница.
 Мрії—мечты.
 Мряка—мелкий холод,
 дождь.
 М'ясниці—мясоед.
 Навколо—вокруг, кругом.
 Навмисне—нарочно.
 Навіть—даже.
 Навпаки—наоборот.
 Нагадувати—напоминать.
 Нагодитись—подвер-
 нуться.
 Нагорода—награда.
 Наді бати—наткнуться.
 Надто—слишком.
 Надра—недра земли.
 Назирці—следом, вслед.
 Назва—название.
 Наймт—роботник.
 Наказ—приказ.
 Наклепати—наболтать.
 Намажати—принадлежать.
 Намагатись—добиваться.
 Намисто—бусы.
 Наприклад—например.
 Нарешті—наконец.
 Наритники—шляк.
 Нарікати—плакаться.
 Насіння—семена.
 Наслідки—результат.
 Наставляти—назначать.
 Настрій—настроение.
 Вастирливс—назойливо.
 Насушитись—надуться
 сердито.
 Натуга—напряженне.
 Натхнення—вдохновение.
 Нахабність—нахабство.
 Нахляти—нагибать.
 Натура—природа.
 Небезпека—опасность.
 Небога—бедняжка.
 Небіж (ка)—племянник-да.

Неборак—бедняга.
 Невдалий—неудачный.
 Невже—неужели.
 Незабаром—вскоре.
 Недоріка—запка.
 Недужий—больной, нездоров.
 Незалежність—независимость.
 Необхідність—необходимость.
 Необачність—легкомысленность.
 Неймовірність—недоверчивость.
 Непритомність—безпамятство.
 Несамохіть—незвольно.
 Немовля—мал. ребенок.
 Непереливки—плохо.
 Нерухомо—неподвижно.
 Ненька—мать.
 Нестямно—невообразимо.
 Нема—нету, не имеется.
 Несподівано—неожиданно.
 Немов—будто.
 Несамовитість—изступление.
 Нетри—дебри.
 Низка—ряд, связка.
 Нишком—втихомолку.
 Нищити—уничтожать.
 Нехай—пусть, пускай, да.
 Ніби—будто-бы.
 Нивечити—портить, уродовать.
 Ніколи—некогда, ни когда.
 Нікчемність—негодность.
 Ніяково—неловко.
 Нудьга—тоска, скука.
 Нужденість—бедность.
 Нумо—а ну, ну-ка.
 Обачність—осторожность.
 Оберемок—охапка.
 Обидва—оба.
 Обгортати—заворачивать.
 Оборона—защита.
 Облизень—неудача.
 Облоги—залежи земли.
 Облога—осада.
 Облуда—притворство.
 Обмеження—ограничение.
 Обмоскалення—обрусение.
 Образа—обида, оскорбление.
 Обставини—обстоятельства.
 Обуреність—возмущение.
 Обшарпати—ободрать.
 Обличчя—лицо.
 Одверто—открыто.
 Одволати—отходить, утешить.
 Одержати—получить.
 Одностайно—дружно.
 Одружитись—жениться.
 Одчинити—открыть (дверь...)
 Одчинись—отвяжись.

Оброкуватись—вооружаться.
 Оздоба—украшение.
 Огуда—порицание.
 Окремо—отдельно.
 Окріп—кипяток.
 Окоронок—дерево от корня.
 Окулярі—очки.
 Олива—деревн. масло.
 Олія—растит. масло.
 Олівець—карандаш.
 Ондечки—вон где.
 Опліт—ограда.
 Опаритись—обжечся паром.
 Опинитись—очутиться.
 Оповідання—повесть, рассказ.
 Опростати—очистить, освободить.
 Опруг—четверть дня.
 Орати—пахать.
 Осада—колониация.
 Оселя—поселение.
 Осередок—центр.
 Особа—личность, человек.
 Особливо—в особенности.
 Особисто—лично.
 Оселін—скамья.
 Освіта—образование.
 Останній—последний.
 Остаточо—окончательно.
 Острог—тюрьма.
 Отерпнути—овететь.
 Отетеріти—растеряться.
 Отара—стадо овец.
 Оточення—окруж. среда.
 Оточувати—окружать.
 Отрута—яд, отравка.
 Офіра—жертва, подарок.
 Охляп—без седла.
 Охолонути—остыть.
 Очерет—камыш.
 Очінок—жен. головы. убор.
 Очкур—пояс в шароварах.
 Пазурі—когти.
 Паланка—запорож. село.
 Палати—сильно гореть.
 Палити—жечь, зажигать.
 Панове—господа.
 Панувати—господствовать.
 Папер—бумага.
 Пара—пар.
 П'раховія—приход.
 Парія—презираемый человек.
 Пароплав—пароход.
 Паркан—забор.
 Паскудити—гадить.
 Пас—ремень в машине.
 Пасмо—прядь, ряд.
 Пастка—мышеловка.
 Патинки—туфли.
 Пахва—подмышка.
 Паша—пастбище.
 Пашниця—подножки. корм.
 Певно—верно, сириведливо.

Пек—бог пекла (ада).
 Пекло—ад, пучери-ма.
 Пелюстка—капустный лист.
 Пенюк—пень.
 Переважність—преимущество.
 Перевертень—отступник.
 Переймати—перенимать.
 Переклад—перевод.
 Перемога—победа, преодоление.
 Перекупка—торговка.
 Перетинати—пересекать.
 Перешкоджати—мешать.
 Перлина—жемчужина.
 Перстень—кольцо.
 Пестити—лелеять, баловать.
 Печене—жареное.
 Пильно—усердно.
 Пильнувати—смотреть, стеречь.
 Писок—морда, рожа.
 Письменний—грамотный.
 Письменик—писатель.
 Питання—вопрос-(ы).
 Питати—спрашивать.
 Пишатися—важничать, гордиться.
 Пиха—спесь, надменность.
 Пихви—ножны.
 Півень—петух.
 Підводитись—подыматься.
 Підлога—пол в доме.
 Підупадати—беднеть.
 Підгортати—подвертывать.
 Підперезати—подползать.
 Під—кровать из досок.
 Підкреслити—подчеркнуть.
 Підприємство—предприятие.
 Підтопаний—пожидой.
 Підручник—учебник.
 Пірнути—поринуть.
 Підсоння—климат.
 Питьма—темень.
 Побожність—набожность.
 Побуг—быт.
 Поверх—этаж.
 Повідь—неводнение.
 Повсякчасно—постоянно.
 Повстання—возстание.
 Повітка—под'езднойсарай.
 Повивати—свивать, обертывать.
 Повинний—обязанный.
 Поголоска—молва.
 Погорда—презрение.
 Подія—событие, случай.
 Подобатись—кряпаться.
 Пож-жа—пожар.
 Позаяк—потому что, так как.
 Позбутись—избавиться.
 Позиватись—судиться.
 Позичати—занимать.
 Позаторік—позапрош. год.

Позіхати—позевувати, за-
видовати.
Подорожній—путешес-
твенник.
Покалати—вымарать.
Покласти—положить.
Покритка—обольщен. де-
вища.
Покріпачити—закрепо-
сити.
Покута—покаяние, зпите-
мни.
Полегкість—облегчение.
Полиця—полка в избе.
Полів'яний—глазуревий.
Полон—плен.
Полоскати—мыть в воде.
Полохати—пугать.
Полохливий—трусливий.
Полуниця—клубника.
Полівання—охота.
Помешкання—помещение.
Помилка—ошибка.
Помста—месть.
Поморити—отравить.
Поночі—темно.
Покора—смирение.
Понурий—угрюмый.
Попихати—двигать, тол-
кать.
Порада—совет, помощь.
Поруч—рядом, около.
Поривання—порыв (ы).
Порятунок—помощь.
Порожній—пустой.
Поставець—атажерка.
Постать—фігура, осанка.
Постачати—снабжать.
Постерігати—замечать.
Достоли—род обуви.
Посувати—подвигать.
Потакувати—поддакивать.
Потурати—поблажать.
Потала—глумление.
Потрібно—необходимо.
Потилля—затылок.
Поуз, повз—мимо.
Похапцем—торопливо.
Поховати—похоронить.
Походження—происхож-
дение.
Похмурий—мрачный.
Пуга—кнут.
Почуття—чувство.
Почувати—чувствовать.
Почин—начало.
Пустувати—баловаться.
Пуста—пустая изба.
Пошесть—эпидемия.
Поченити—повесить.
Пустопаш—без пашуха.
Путячий—порядочный.
Пучка—конец пальца.
Плигати—скакать.
Пляма—пятно.
Правувати—идти, прохо-
дити.
Прагнути—желать.
Прапор—знамя.
Працівник—трудящийся.
Праця—труд, работа.

Прибутки—доходы.
Приваблювати—привле-
кать.
Привілей—привилегии.
Приватно—частно.
Привілля—раздолье.
Пригорщі—горсти.
Прадане—свадебные го-
сти.
Призба—завалинка.
Пригода—случай, событие.
Призвичайність—приуче-
ность.
Призвище—фамилия.
Прикмета—примета, приз-
нак.
Прикрости—неприятности.
Прилюдно—публично.
Примірник—экземпляр.
Примус—принуждение.
Припада—приманка.
Принатурити—приспосо-
бить.
Припиняти—останавли-
вать.
Припічок—шесток.
Присадкуватий—корена-
стий.
Пристріт—сглаз, порча.
Пристосувати—приспосо-
бить.
Прихильність—симпатия.
Критика—препона.
Притулок—приют, усе-
жище.
Пріти—потеть.
Пробачення—прощенье.
Провадити—производить.
Проводирь—проводатый.
Прокогом—стремглав.
Прозорий—прозрачный.
Прокидатись—просы-
паться.
Пробі—дескать.
Провинність—вина.
Проміння—лучи.
Пролетарь—голяк, бедняк.
Промова—речь.
Пропозиція—предложение.
Проліски—поднежки.
Просвіток—проблеск.
Простувати—идти прямо.
Протяг—протяжение.
Прохати—просить.
Прочане—богомольцы.
Проява—привидение.
Прудко—быстро.
Пручатись—сопроти-
вляться.
Прядиво—конопля.
Превати—портить.
Пхати—толкать (ся).
Пелька—горло.
Рада—совет, совещание.
Рамена—плечи.
Ранок—утро.
Ратиці—раздвоен. копыта.
Раптом—вдруг.
Рахувати—считать.
Раятись—советоваться.

Регіт—громкий смех.
Ремесник—мастеровой.
Ремінець—ремешок.
Ремство—ропот.
Ретельно—точно, акуратно.
Решта—остаток.
Речі—предметы, вещи.
Ріжок, ріг—угол.
Різдво—праздник Рожд.
Хрис.
Рік—год.
Рілля—вспахан. поле.
Ринда—свинья.
Ринва—жолоб.
Риса—черта.
Робити—делать.
Робітник—рабочий.
Розвага—развлечение.
Розбишак—разбойник.
Розвій—развитие.
Розгартяш—беспорядок.
Розгортати—раскрывать.
Розмовляти—разговари-
вать.
Розмова—разговор.
Розум—ум.
Родзинки—печанье.
Розуміти—понимать.
Родня—родственники.
Родимець—паралич.
Рослини—растения.
Роставати—таять.
Ростіч—разброд.
Роса—оч. соленая вода.
Руїна—развалина.
Руйнувати—разрушать.
Рух—движение.
Рухати—двигать, трогать.
Рудий—рыжий.
Рушниця—ружье.
Рябець—коршун.
Рябий—пестрый.
Рядно—дерюга.
Рядок—строка.
Рямя—рамки картинные.
Рятувати—спасать.
Рясно—густо, много.
Сак—сетка, невод.
Самостійність—самостоя-
тельность.
Самота, самітня—одиначе-
ство.
Сахатись—чуждаться.
Серпанок—кисей, вуаль.
Сивий—седой.
Сила—безчислен. множе-
ство.
Силкуватись—силиться.
Ситий—жирный.
Сини—сенцы.
Сінати—дергать.
Сіряк—бурка.
Соцілка—дудочка, сви-
раль.
Сором—стыд, неприличие.
Сорочка—рубаша.
Соха—столб в постройке.
Сувій—сверток холста.
Сукня—платье.
Сум—печаль.

Сумління—совість, сомне-
ннє.
Суспільність—обществен-
ність.
Суходіл—суша землі.
Суточки—ни взад, ни впе-
ред.
Сутінки—сумрак.
Сущільний—сплошній.
Сучасний—сучасний.
Сваволя—произвол.
Сварка—ссора, брань.
Свекор—отець мужа.
Світа—сермяга.
Свідок—свідетель.
Своєрідний—оригіналь-
ний.
Свято—праздник.
Світло—свет огня.
Світогляд—мировоззренє.
Свідомість—сознатель-
ність.
Скажений—бешеный.
Скарб—клад, казна.
Скарга—жалоба.
Скала—скала.
Сквба—ломоть.
Скидатись—походити.
Скінка—щєнка.
Сколотити—взбаламутити.
Скубити—драть за волоси.
Скупити—сгрунчить.
Скутий—закований.
Скинути—снять, сбросити.
Скойка—раковина.
Склад—состав.
Складати—составлять.
Скло—стекло.
Склепити—смыкать.
Скриня—сундук.
Скрізь—везде.
Скрань—висок.
Скрута—крайность, нужда.
Слабий—нездоров.
Славєтний—знаменитый.
Слухняний—послушный.
Слушний (час)—своевре-
менно.

Смак—вкус.
Смуга—полоса.
Смуток—горе, печаль.
Сміття—сор.
Смердити—вонять.
Снідання—завтрак.
Спартак—древний повста-
нець.
Спокуса—соблазн.
Спека—духота, жара.
Спиняти—останавливать.
Сподіватись—ожидать.
Спокон-віку—с давн. пор.
Співати—петь.
Спід—низ, дно.
Спиратись—опираться.
Спизнитись—опоздать.
Спільний—общий.
Спільно—вместе.
Спіткання—встрєча.
Сповіщати—извещать.
Спогади—вспоминання.
Спочивати—отдыхать.

Спілка—союз.
Справа—дело, занятіє.
Справді—в самом деле.
Справжній—настоящий.
Сприяті—благоприятство-
вать.
Спромога—возможность.
Ставитись—являться.
Ставок—пруд.
Стає—состояніє, положє-
ннє.

Стайна—конюшня.
Старець—нищий.
Стежити—наблюдать.
Стежка—дорожка.
Стеля—потолок.
Стельмах—колесник.
Стєрно—руль.
Стинати—отсекать.
Стисло—сжато.
Стирчати—торчать.
Стискувати—сжимать.
Стільці—стулья.
Сторч—вертикально.
Сторінка—страница.
Студити—дуть.
Стухати—тухнуть,

уменьш.
Стуляти—складывать.
Стуговити—стонать.
Стяга—полоса.
Страва—пища.
Страховище—чудовище.
Стремити—торчать, вы-
даться.

Стрепенутись—вдрог-
нуть.

Стрибати—прыгать.
Стрічка—лента, тесьма.
Стромляти—втискать.
Струмий—ручєек.
Стрункий—стройный.
Схаменуться—опомнитсья.
Сшиток—тетрадка.
Счинити—натворить.
Східці—ступеньки.

Таємно—секретно.
Так—да, точно.
Тарая—рыба вобла.
Тато—папа, тятя.
Тємрява—темнота.
Тєнитсь—слоняться.
Тєревєні—галматься.
Тєчїя—тєчєннє воды.
Тикати—совать.
Тин—плетєнь.
Тиждєнь—недєля.
Тимчасово—временно.
Тим пачє—в особливо-
сти.

Тирса—трава ковыль.
Титан—великан.
Тикати—уходить, бежать.
Типати—встряхивать.
Тїк—гумно.
Токмачити—обмакивать.
Толочити—вытаптывать.
Торба—сумка.
Торік—прошлый год.
Торкати—касаться.

Торсати—дергать.
Тортури—пытки.
Туга—печаль, скорбь.
Тулити—прикладывать.
Турботи—хлопоты, заботы.
Тютюн—табак.
Тюпати—медлен. бежать.
Тяма—понятіє, сметка.
Тямити—запоминать.
Тварь—лицо.
Твори—сочинєннє.
Ткала—ткачиха.
Траплятись—случаться.
Треба—надо.
Тремтити—дрожать.
Тримати—держать.
Тривкий—крепкий, твер-
дый.

Тричі—три раза.
Тривайте—обождите.
Триски—щєнки.
Трус—обыск.
Трохи—немного.
Трофеї—военная добыча.
Труна—гроб.
Тряса—лихорадка.
Тягарь—бремя, тяжесть.

Убогий—бедный.
Увага—вниманнє.
Уникати—избегать.
Умовини—условия.
Упертий—упорный.
Упирь—оборотєнь.
Урочисто—торжєственнє.
Уряд—правительство.
Урядовець—чиновник.
Устрій—строй, порядок.
Утиски—угнетєннє.
Утихомарити—успокоить.
Утома—усталость.
Утнути—отпалить, сма-
стерить.

Ухвала—постановленнє.

Файно—хорошо.
Фарба—краска.
Фаж—профєсия, ремєсло.
Фаховець—спєциалїст.
Фиги-миги—лакомства.
Филька—валет.
Фуґа—вьюга.
Фузія—ружьє.
Формувати—образовывать.

Жаляви—голенци.
Халати—хватать, брать.
Харнак—злїдєнь, бедняк.
Харциз—разбойник, гра-
битель.

Харчі—продовольствє.
Хата—изба.
Халці—кустарник.
Хиба—недостаток.
Хижак—хищник.
Хижка—кладовка.
Хилити—нагищать.
Химерний—чудак, стран-
ный.

Хирявий—болезненный.
Хист—способность, дар.

Хитати—качать, шатать.
Хіба—разве, в сам. деле.
Хігь—желанно.
Ховати—прятать, хоронить.

Худий—тощий.
Худоба—скот разный.
Хура—груз, извоз.
Хуртовина—метель, ураган.

Хустка—платочек.
Хутко—быстро.
Хвиліна—минута.
Хвилі—волны.
Хвилюватись—волноваться.
Хвіртка—калитка.
Хвороба—болезнь.
Хлопець—мальчик.
Хлів—сарай.
Хлюпати—плескать.
Хмари—тучи.
Хрущі—жуки майские.

Щап—козел.
Щарина—поле огорожено.
Щебер—большое ведро.
Щабатий—длинноногий.
Щигарка—папирота.
Щибулі—лук.
Щиль—замолчи.
Щилком—совсем, вовсе.
Щиказість—интерес.
Щипти—бить палкой.
Щипок—палка.
Щукер—сахар.
Щушкый—упругий.
Щур—чур.
Щуратись—отказываться.
Щушк—пес, собака.
Щяцька—ягрушка.
Щинитарь—погост, кладбище.
Щвенькати—звонить (чемнибудь).
Щвяхи—гвозди.
Щятка—точка.
Щабан—пастуховеч. стада.
Щавун—чугун.

Щад—угар.
Щарівний—чарующий.
Щас—время.
Щастувати—угощать.
Щасопис—газета.
Щи-мало—достаточно.
Щичикувати—семенить ногами.

Щисленні—многолюдные.
Щелядник—слуга.
Щекати—ожидать.
Щемність—вежливость.
Щенці—монахи.
Щерниці—монашки.
Щерга—очередь, порядок.
Щерево—брюхо.
Щереда—стадо скота.
Щервінець—золотой.
Щервоний—красный.
Щервень—июнь, кошениль.
Щепурний—спрятный.
Щеботи—сапоги.
Щоло—чело, фасад.
Щоловік—мужчина.
Щоломкатись—здороваться.

Щорнобилль—растение.
Щорторий—водоворот.
Щудово—чудно, хорошо, отлично.
Щужоїд—паразит.
Щухати—чесать.
Щулість—чувствительность.
Щути—слышно, слышать.
Щвалати—плестись, тащиться.
Щваняться—хвастать.

Щабаш—будет, довольно.
Щаг—грош.
Щалти—безумствовать.
Щана—уваление, почтение.
Щанувати—почитать.
Щар—слой.
Щастатись—шататься.
Щати—сень.
Щелляг—мелкая монета.

Щибеник—повеса, негодяй.

Щибениця—виселица.
Щинок—кабак.
Щибка—стекло в окне.
Щолудий—паршивец.
Щугати—летать в высь.
Щурхнути—провалиться.
Щукати—искать.
Щвайка—толстое шило.
Щвачка—портниха.
Щвидко—скоро, быстро.
Щвець—сапожник.
Щкандибати—хромать.
Щклянка—стакан.
Щкарлуці—скарлуца.
Щлях—дорога.
Щляхтич—дворянин.
Щмагати—стегать (бить).
Щмаровило—мазь машин.
Щматок—кусок.
Щниль—холм.
Щшилька—булавка.
Щшурляти—бросать, кидать.

Щи(й)ура—кожа.
Щшрубі—винты.
Щштовхати—толкать.

Щшорічно—ежегодно.
Щширий—настоящий.
Щшент(до)—до тла.

Щшюшка—суп, жижа.
Щшюнак—юноша.
Щшюрба—толпа.
Щшюрдвий—юркий, вертлявый.
Щшухтиритись—толпиться.

Щшляна—ель.
Щшкість—качество.
Щшлюзити—мазать, замазывать.

Щшр—овраг.
Щшякраво—ярко, блестяще.
Щшятка—палатка.

Методика

до Азбуки „Битий Шлях“.

Наша азбука складена по так званому комбінованому (змішано-шапному) методові. В ньому злучуються елементи (основи, частини) 3-х способів чи методів: з американського — взятий погляд, що вчити читати — особливо дорослих — треба не на відірваних словах, наприклад: ау, ой, на і т. и., а на тексті, на певних словах, що мають зміст, як от: ми йдемо, хліб поспів, учіться то-що; зі згукового — беремо ділення слів на згуки, напр. у вислові „за азбуку“ розкладається слово „за“, складене з 2 згуків, і показується с поясненням, як і чому це зроблене так, а не навпаки, далі так саме розкладається слово „азбуку“, складене з 6 згуків, і дається таке ж пояснення; з методу фонетичного (наука про згукові явища в мові) треба взяти вказівки про те, як укладаються органи мови — губи, язик, зуби — при вимові цього чи иншого згука, наприклад: а, о, і, м, ц, р і т. далі.

Перші два уроки проходяться в три прийоми: 1-й беремо слова „коза“ й „казка“, можна й „око“; 2-й візьмемо слово „табак“ і „тебе“, а за 3-м беремо те, що ученя бачить наочно — „Азбука або абетка“. Вчитель складає ці слова з розрізних букв або пише їх на дошці крейдою, а учні кожний для себе склада їх зі своєї розрізної азбуки. Далі, показується вже по I лекції, як слова складаються з букв чи згуків, по II, уже з знайомими буквами, складаються змістовні слова, й, нарешті, закінчується висловом „Азбука або абетка“. Звичайно, поруч із засвоєнням друкованих букв, у той же час вони й пишуться — чи пером чи олівцем усе одно. Наслідки — ученя переконується, що не марно згаяв час. А для розваги вчитель показує учням і цифри на зразках наочно, що стоять над уроками-лекціями.

Лекції III й IV дають маленьку передишку, й тільки висновок їх із 6 слів вимагають уваги й праці. Краще цей висновок проробити на IV лекції.

Лекції V й VI проходяться так само ж, маючи вже в собі певні й складні слова. Висновок „Букви і згуки—почин науки“ проробляється теж після VI лекції.

Останні шість лекцій дають самостійний зміст кожна окремо, тільки IX й X мають у кінці додаток, і проходяться таким же засобом, як і перші.

Навчання йде так. Щодня, по змозі, проходиться один урок. Учитель читає текст чергової лекції, напр.—„Наука не мука“, ділить разом із учнями це речення на слова, слова на згуки (н-а-у-к-а), показує при допомозі розрізної азбуки, як надруковано слово в азбуці (ка-з-ка, по-п'як, ор-е, віл) і пише його на дошці, а учні в себе на папері; при чому називається окремо кожна буква й строго додержується зміст лекції по азбуці. Таким чином учні одночасно принатурюються до вимови й до писання і букв і цілих слів, а далі й речень.

Головне—триматися змісту лекцій, обов'язково проходячи й ретельно проробляючи всі дрібниці, як складання слів, так і писання букв. Беремо на увагу одне: читання й писання невідступно до самого кінця йдуть поруч. При такому навчанні приковується зразу увагу дорослого, а це вже половина діла.

Що до цифр або чисел. Уже на лекціях учні вивчили числа до 12—XII. В окремій лекції про це учитель показує, як складаються далі десятки й сотні, до 1000. Звичайно принатурює учнів писати їх і певно вимовляти.

Письмо. Закінчуємо азбуку ознайомленням учнів із алфавитом абетки та краснописом. Для краснопису дається пропис елементів усіх і різних букв і самі букви, заголовні чи великі й рядкові або малі. Всі їх треба проробити з елементів кілька разів; і учні, вирівнявши набуте аби-яке писання, вмітуть іще й красно писати.

Між иншим треба зауважити, що далеко не зайвим буде, коли вчитель із самого початку навчання знайомитиме своїх учнів із тим, що таке „крапка“, „протинка“ то-що, що йому стане в великій пригоді, коли він дійде до лекції „Ще до азбуки“. І діло піде.

М. К.

Зміст.

	СТОРІНКА.
До вчителя. <i>Астор</i>	3—5

I.

Азбука, або абетка	7—14
Цифри, або числа	15
Альфавит	16
Назви	17
Пропись	18
Ще до азбуки	19
Треба знати	"—20
Чотири сторони світу	"
Сонце	"
Вітер	21
Українська Соц. Рад. Республіка	"
Учітьсь. <i>Т. Шевченка</i>	22
Про землю	"
Нове й старе хліборобство	"—23
Велика сила	"
Ячмінь та пшениця	24

II.

Читай і розумій. (Прислів'я й приказки)	25—35
---	-------

III.

Мова	36
Наш край	"—38
Село. <i>Т. Шевченко</i>	"
Смутні картини. <i>Б. Гринченка</i>	"
Вечір на селі. <i>М. Кочубинський</i>	"
Дніпро	38—39
З минулого. <i>Г. Чупринки</i>	"
Б'ють пороги. <i>Т. Шевченко</i>	"
Реве та стогне. <i>Т. Шевченко</i>	39—40
Пороги на Дніпрі. <i>О. Комиський</i>	40—42
Трошки потрібної дрібниці	43
Степ. <i>П. Мирний</i>	"—44
Дике Поле. <i>П. Буліи</i>	45
Кобзарі. <i>Гр. Коваленко</i>	"—46
Перебендя. <i>Т. Шевченко</i>	"
Дума про Азовських братів	46—48

IV.

Трошки граматики:	
Скільки слів у нашій мові	49
Частини мови	50
Одмінн	"—52
Дієслово	"
Розділові знаки	"
Що нам шкодило.	53—54
Барвінкова стінка. <i>Я. Щоголів</i>	54—55
Дума про козака—бандуриста	"
Золота бандура. <i>Я. Щоголів</i>	56—57
Чумак	58

Вороги. П. Річицький	" —137
Божий пригаз. В. Самійленко)	" "
Хазяїн. П. Рудинський	137—138
Панська наука. С. Тобілевичка	138—139
Баба—жебруща. * *	" "
В кого яка вдача	" "
Побалакали	139—140
Як спиняти поїзда	" "
Помирив. Б. Гринченко	140—141
Вовк та ягня. Л. Глбос.	" "

XI.

Наше господарство	142—143
Селянські надії	143—144
Рільництво	" "
Ліси на Україні	144—145
Пшеничка (кукурудза)	145—147
Про Комнезами. Ів. Вр	147—149
Продюдаток	149—150
Лютнева революція 1917	150—152
Жовтнева революція	" "
Пиво. (Байка). С. Пилипенко	" "

XII.

Доборовся. І. Франко	153
Що вовк вівцю їсть... І. Франко	" "
Погинеш, Україно! Т. Шевченко	154
Світе ясний... Т. Шевченко	155
Царство правди. Т. Шевченко	" —156
Хлібороб. Б. Гринченко	156—158
Борне Гринченко. М. Савицька	158—159
Іван Франко М. К.	160
Село волі. І. Франко	" "
З „Невольничих пісень“. Леся Українки	161
На Майдані. П. Тичина	" "
Пісня. В. Поліщук	" —162
Карл Маркс	162—163
Соціалістичне господарство	" "
Росказ. * *	163—164
Ком ячейка	164—165
Про Червону Армію	165—166
В. Ульянов (Н. Ленін).	166—167
Конституція У. С. Р. Р.	167—168
Третій Інтернаціонал	" "
Інтернаціонал	169 "
Жалібний марш	" "
Заповіт. Т. Шевченко	" "

Д о д а т о к:

1) Словник українсько-московський	171—178
2) Методика	179—180
3) Розрізна азбука, 65 букв на 1 аркуші.	" "

Про що просить книжка своїх читачів.

Не беріть мене брудними руками, бо мені буде соромно, коли мене візьмуть інші читачі.

Не пишіть по мені чорнилами та олівцем, бо це дуже негарно.

Не кладіть на мене лікті, коли читаєте, і не кладіть мене відкритими аркушами до-долу, бо й вам не подобалося б, якби з вами так по-водились.

Не лишайте в мені ні олівця, ні товстих зшитків, бо вони псують мої палітурки.

Коли скінчите читання й боїтеся загубити те місце, на якому ви зупинилися, то не робіть знаків нігтем, не загинайте країв аркушів, а вкладіть тоненьку закладку, щоб я могла спокійно відпочити.

Не забувайте про те, що після вас мені доведеться перебувати ще в других читачів.

У мокру погоду обгортайте мене в папір, бо така погода мені шкодить.

Допоможіть мені залишитися чистою й неповіченною, а я поможу вам бути щасливими.

Comp 23
Comp 166
— 10
— 109